

12733

G. Lloyd Gentry

Trinidadia peruviana
Guatemala

Peru 1915

308(43925)

4-42

Հրատարակող

«ԹԻՒՆ ԱՐՍԷՆ ՏԵՐ-ՇՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑԻ»

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ

Մ Ա Ն Ր ՈՒ Ն Ք

Ա.Ռ.Ա.ՋԻՆ ԳՐԳՈՅԿ

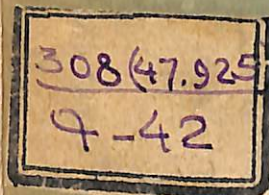
Արատարած 1906 թ. «Հովիտ» շաբաթաթերթից

Գ Ր Կ Գ

Եղիշի ա. քահ. Գեղ.Ա.ՄԵԱՆՑ

Публицистическія мелочи. Протоіерей Египше Гегамянца.
Перепеч. изъ журнала «Овивъ» за 1906 г.

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊ.

Б А К У

Типографія „Труженикъ“ А. А. Куинджи. Телефонъ 20-12
1915.

1 DEC 2009
25 SEP 2006

Հրատարակութիւն ԱՐՄԷՆ ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑԻ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՒՈՍԱԿԱՆ

Մ Ա Ն Ր Ո Ւ Ն Ք

ԱՌԱՋԻՆ ԳՐԳՈՅԿ

Արտատպած 1906 թ. «Հովիւ» շաբաթաթերթից

Գ Ր Կ Գ

ԵՂԻՇԷ Խ. ԲԱՆ. ԳԵՂԱՄԵԱՆՑ

Публицистическія мелочи. Протоіерей Египше Гегамянца.
Перепеч. изъ журнала «Овивъ» за 1906 г.

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊ.

Б А К У

Типографія „Труженикъ“ А. А. Куинджи. Телефонъ 20-12

1915.

1006
26849

8527
9447

18 MAR 2013

12733

Յ Ա Ն Կ

1. Հողային հարցը 1
2. Հրէից կառավարութեան եղանակը 8
3. Հայրենիքի պաշտպանութիւնը . 12
4. Պարտքը կամ փոխատուութիւնը . 16
5. Ամէնքս միասին 21
6. Մի խոնարհ առաջարկ 60
7. Ընթացիկ հարցեր 65
8. Մեր յառաջադիմութիւնը յետադիմութեան մէջ 73
9. Ընտրական գիտակցութիւն . . 86
10. Եկեղեցական յանձնաժողով . . 138
11. Ծխական ժողովների շուրջը . . 141
12. Ծխական դպրոցների շուրջը . 150
13. Կրօնուսույցների հարցը . . . 154

Բ Յ Ո Յ

1	գրգռած մկնարձ	1
8	դիմադրած մարմնապետի զինված	2
12	գնդակահարության հրահանգ	3
16	գնդակահարության հրահանգ	4
18	միտակցության սցենար	5
60	քաջադաս հրահանգի մասին	6
80	գնդակահարության հրահանգ	7
88	գնդակահարության հրահանգ	8
88	գնդակահարության հրահանգ	9
138	խոսքի մասին հրահանգ	10
141	գնդակահարության հրահանգ	11
150	գնդակահարության հրահանգ	12
151	գնդակահարության հրահանգ	13

—(11)—

—առաջին մի-«գնդակահարության» մ մի-«հրահանգ»
—չա՛նք մի-«գնդակահարության» մ մի-«հրահանգ»
—ուրեք մի-«հրահանգ» մ մի-«հրահանգ»
—մի-«հրահանգ» 8001-1001 մի-«հրահանգ»
Ը Ն Թ Ե Ր Ց Ո Ղ Ի Ս

**Գրականութեամբ ես սկսեցի եմ պա-
րագել խալիբեան զպրոցը թողնելուցս ան-
միջապէս յետոյ 1864-ին:**

Առաջին գրածքս եղել է «Զէնիաթ—
Ղէնիաթ» վերնագրով մի գրամայ, և «Մեռ-
նեմ իրեն՝ խոստցեր եմ» վերնագրով մի
փոքրիկ, որոնք միասին տպւել են նոյն
1864 թւին Թէոդոսիայում:

Երկու գրածքն էլ Սիւլցիսայի կեան-
քիցն են վերցրած և գրւած տեղական բար-
բառով:

Լրագրութեան մէջ առաջին անգամ
գրել եմ խորէն վ. Ստեփանէի «Հայկական
Աշխարհ»-ում 1865-1868 թ.թ.

էջմիածնի «Արարատ» ամսագրում
գրած եմ 1870 և 1886 թւականներում:

«Մեղու Հայաստանի» լրագրի թղթա-
կիցն եմ եղել 1870-ին և ապա մշտական
աշխատակիցը մինչև 1887 թիւը:

«Մշակ»-ի մէջ հրատարակման առաջի
տարին և եթ մի քանի անգամ գրեցի, բայց
յետոյ թողի:

«Փորձ»-ին և «Արձագանք»-ին հրատարակման առաջին տարիներին սկսած՝ աշխատակցել եմ մինչև նրանց դադարումը:

«Հումայ» հանդէսում մի քանի յօդւածներ եմ գրել 1901—1908 թւականներում:

«Հովիւ»—«Հովիտ» շաբաթաթերթերին նոյնպէս աշխատակցել եմ նրանց հրատարակման առաջին տարուց սկսեալ՝ 1906-ից մինչև այսօր:

Այս բոլոր թերթերում տպւած յօդւածներին շատ քչերն են եղել իմ իսկական անունը և ազգանունը*) կամ դրանց սկզբնատառերը**) կրողը, միւս բոլոր մնացածները այլ և այլ կեղծանուններ են եղել, ինչպէս, «Զէնիաթքէր», «Թոխմախ», «Սլաք», «Բիշուռնի», «Հայկունի», «Քաղաքացի», «Ընթերցող» և «Հարց ու պատասխան»***):

Բոլոր այս գրւածներիցս 18 կտորն միայն յաջողել եմ առ այժմ առանձին հրատարակել արտատպութեամբ, իսկ մնացածներն, որոնք գրածներիս մեծագոյն մասն են կազմում, իբրև 42 տարիների աշխատանք, ցարդ ցրւած մնում են թերթերում, և ես չունեմ ոչ նրանց օտուիսկ-

*) Յովակիմ Գեղամեանց:

**) Յ. Գ.

***) «Հովիւ»—«Հովիտ»-ում միայն իմ իսկական քահանայական անունովն եմ գրել:

ներն, ոչ էլ գիտեմ թէ ո՞ր թերթի և ո՞ր տարեթւում և ՆՆ-ներումն են եղել տրպւած: Նոյն իսկ ցարդ հնարաւորութիւն չունեցայ յիշեալ թերթերն ամբողջովին ձեռք բերելու, և իմ գրածներն նրանց միջից հանելու, կամ արտագրելու:

Այդ կողմից ինձ համար բացառութիւն են կազմել միմիայն «Հովիւ»—«Հովիտ»-ը, որոց տարեկանները պահած լինելով՝ այժմ ձեռնարկում եմ նրանցից արտատպել իմ մանր մունր գրւածներն և առանձին գրքոյկներով հրատարակել:

Ներկայ գրքոյկը՝ առաջինն է՝ 1906-ին գրւած յօդւածներով:

1864 թւից սկսեալ մինչև այսօր գրել եմ ձրիաբար: Ոչ մի թերթից, ոչ մի կոպէկ վարձ կամ հօնօրար չեմ ստացել, որովհետև իմբազիրները իրանք էլ ձրիաբար են գրել միշտ, և դեռ յաճախ իրանց գրքպանիցն էլ են վեր եկել առաւել կամ նւազ չափով:

Առանձին տպագրւած գրքոյկներիցս էլ՝ ոչ մի նիւթական օգուտ չեմ ունեցել, այլ նւիրաբար ուղարկել եմ ծանօթներիս ու բարեկամներիս, և այլ և այլ ընկերութիւնների և հաստատութիւնների մեզանում և արտասահմանում *):

*) Ամէն մի գրքոյկի փոստայի և փոխադրութեան այլ ծախքերն՝ հոգացել եմ Բագլի մի քանի ֆիրմաների վրայ մի երկու հարիւր օրինակ վաճառելով:

Այսպէս վարեցին՝ ես արդար եմ համարել, վասն զի արտատպութիւններն էլ կատարել են սկզբներում խմբագրութիւնների հաշուով, իսկ վերջերումս՝ այլ և այլ անձինքների հաշուով, որոց անունները տպւած են զրքոյկներէս ճակատում:

ԵՂԻՇԷ ա. ք. ԳԵՂԱՄԵԱՆՅ:

10 յուլիսի 1915 թ.

Բագու

ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՅԸ

(Ըստ Ս. ԳՐԴԳ)

ա.

Յայտնի է, որ Հրէից ազգի կառավարութիւնը Աստուածպետական էր, այսինքն՝ հրէայք միմիայն Աստծուն (Եհովային) էին ընդունում իրանց համար թագաւոր, և ամեն մի հրէայ, անխտիր, անդամ էր Եհովայի թագաւորութեանը: Նա, — Եհովան, — էր, որ ազգին օրէնքներ էր տալիս և պաշտպանում, երբ պահւում էին օրէնքներն և, ընդհակառակը, բարձի թողի անում, պատժում, երբ ազգը խորշում, խուսափում էր օրէնքներից:

Արդ՝ այս տեսակէտով՝ հոգը կամ երկիրը, պատկանում էր Աստծուն, իբրեւ նրան Ստեղծողի, այլ ոչ թէ մարդուն, որ իւր հերթում, նոյնպէս ստեղծուած էր: Սեպհականութեան իրաւունք չունենալով՝ որեւէ մարդը կարող չէր հոգը առնորի առարկայ դարձնել: Նա իրաւունք չունէր հոգը գնել կամ վաճառել անդառնալի կերպով: Մի գիտնական ասում է, որ հրէից հին լեզուի մէջ՝ հոգի սեպհականութեան իմաստ արտայայտող բառ չկար:» Երկիրը

իմս է, ասում է Յհովան,—իսկ դուք ինձ մօտ պանդուխտներ և հիւրեր էք «(ղևտ. իե. 23):

Բ.

Հրէից մէջ դասակարգեր չկային այն մտքով, ինչ մտքով որ կային և ղեռ կան շատ ազգերի մէջ: Յհովայի հպատակները համահաւասար ձայն և իրաւունք ունէին: Ուստի և խոստացեալ (Աւետեաց) երկիրը տրուեցաւ 'ի շահեցողութիւն ամբողջ ազգին: Եւ որպէս զի տուչութիւնը արդարութեամբ և հաւասարութեամբ կատարուի՝ նախապէս ցեղերը, ապա ցեղեր կազմող ճիւղերը, ազգակիցները, գերդաստները և ապա զբանց ամէն մինը կազմող առանձին անհատները՝ մանրամասնօրէն ցուցակագրուեցան: Եւ ապա ամբողջ երկիրը, վիճակով, մասնատրուեցաւ, բազմաթիւ ցեղին՝ շատ, սակաւաթիւին քիչ:

Հողը տրուեցաւ 12 ցեղերից (*) ամեն մէկի ցեղապետի անունով: Այսպիսով՝ ամէն մի հրէայ ունէր իւր հողաբաժինը, որից և շահուում էր անարգել և առանց կախումն ունենալու ում և իցէ կողմից:

Երկրագործութեամբ պարապող ժողովրդի համար ինչպէս որ հրէաներն էին, հո-

*) 13-րդ ցեղը, ղևտացիք, հողաբաժին չ' ստացան: Նրանց կրօնային պաշտօնավարութիւնը վարձատրուում էր բերքերի տասանորդներով:

ղի այս տեսակ բաշխումը անագին նշանակութիւն ունի:—Նա չի թոյլ տայ, որ ժողովրդի տնտեսութեան մէջ խռշոր զանազանութիւններ, անհարթութիւններ առաջ գան: Մովսիսի օրէնքների մէջ հրահանգներ կան թէ՛ ինչպէ՞ս պէտք է վարուել, որ թէ ցեղերի, թէ ազգակիցների, թէ գերդաստների և թէ նոյն իսկ անհատների հողաբաժինները՝ մէկզ մէկու չ'անցնին, մինին հողը, 'ի փաստ միւսի, չաւելանայ:

Գ.

Սակայն այլ և այլ բնական հարուածներ, ազգայնական, գերդաստանական և անհատական զժբախտութիւններ, մի ցեղի, մի գերդաստանի և մի անհատի ջանասիրութիւնը, տաղանդը, խնայողութիւնը, աճեցողութիւնը, իսկ միւսի՝ ծուլութիւնը, անշնորհքութիւնը, վատնողութիւնը, նուազացումը և այլն, վերջ 'ի վերջոյ, անշուշտ խտտորումն և անհաւասարութիւն է առաջ բերում մարդկանց մէջ: Եւ անա երևան են գալիս հարստութիւնն ու աղքատութիւնը իրանց յարակից ամէն տեսակ շարիքներով:

Այդ շարիքների առաջն ևս, հնարեղածին չափ, առնուած է ս. գրքի, այսպէս անուանեալ, Շաբաթական և Յորեկեան տարիների համար սահմանուած օրէնքներով:

Դ.

Ամեն մի վեց տարուայ հետեւեալ տա-

րին՝ Շաբաթական էր կոչուում, երբ հողը պէտք է հանգստանար: Հողի որ և է տեսակ մշակումն բացարձակաբար արգելուած էր: Իսկ ինքնիրան բուսած բերքերն՝ հասարակաց սեպհականութիւն էին համարուում: Ամեն ոք, ամէն մարդ ու կենդանի, լիակատար իրաւունք ունէր երկրի բերքերիցը օգտուել անձամբ: Ի շնորհս այս օրէնքի նախ՝ հողը կը հանգստանար, որ, ինչպէս յայտնի է, մի կարևոր հանգամանք է գիւղատնտեսութեան մէջ. երկրորդ՝ արածող բազմաթիւ կենդանիների արտադրած ազրով՝ երկիրը որոշ պարարտութիւն կստանար, երրորդ՝ հողատէրը զրկուած կը լինէր մի տարուայ արդիւնքով ևս՝ աւելացնել իւր գանձը, միւս կողմից՝ աղքատներն ու տնանկներն որոշ չափով օգտուում էին, չորրորդ, և գլխաւորապէս, Յնովայի թագաւորութեան անդամների հաւասարութեան, եղբայրակցութեան գաղափարը, որ կարող էր նախընթաց վեց տարիներում, թուրացած լինել, եօթներորդ տարում նորից կը զարթնէր, կարծարձէր մարդկանց մտքի և սրտի մէջ:

Ե.

Յորեկեան կոչուում էր ամեն մի յիւներորդ տարի, որ փողեր հնչեցնելով աւետուում էր ժողովրդին ամեն տեղ իբրև ազատութեան տարի: Առաջին ինն օրն՝ ժողովուրդը ուրախութեան հանդէսներ էր կա-

տարում՝ ամէն ոք գլխին պսակ կրելով: Բոլոր ծառաները արձակ էին համարուում, գերիները՝ ազատ թողնուում, դրամական պարտքերը՝ ընծայւում, ստացուածքները, հողերը իրանց նախկին տէրերին, կամ նրանց ժառանգներին էին վերադարձնուում, իհարկէ առանց որ և փոխարինման կամ պայմանի:

Շաբաթական տարուայ նման Յորեկեան տարին ևս՝ երկիրը անմշակ էր թողնուում և նրա ինքնաբոյս բերքերն՝ հասարակաց տրամադրութեան տակ էր դրուում: (դեա. իե. 8—14):

Այսպիսով, ի շնորհս Յորեկեան տարուայ, ժողովրդի տնտեսական կեանքի մէջ՝ նախորդ 49 տարիների ընթացքում տեղի ունեցած բնական և արեւստական անհարթութիւններն, զգալի չափով, կոկուում յարգարւում և ամէն մի ցեղ, ամէն գերդաստուն և ամեն մի անհատ՝ տնտեսապէս և բարոյապէս վերակենդանանում, վերանորոգում և վերադառնում էր իւր նախնական, հաւասար և ազատ անդամակցական վիճակին Աստուծոյ թագաւորութեան մէջ:

ՀՐԷԻՑ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

(Բ. ս. տ. Ս. գրոց.)

ա.

Յայտնի է, որ 15 դար նախքան Քրիստոս՝ հրէայք Եգիպտոսից Աւետեաց երկիրը գաղթեցին Մովսէս մարգարէի առաջնորդութեամբ: Մովսէս ահագին ազդեցութիւն ունէր ժողովրդեան վրայ, իբրև նրա թագաւորի, — Եհովայի, — ներկայացուցիչ, իբրև նրա թագաւորի մէջ միջնորդ և իբրև Եհովայի օրէնքների գործադրութեան վրայ հսկող:

Պաղթականների թիւը՝ երկու միլիօնի էր հասնում, որոնցից 600.000,-ը՝ զէնք կրէլու տարիքումն էին: Այս ահագին բազմութեան մէջ տեղի ունեցած ամէն տեսակ վէճեր քննողն և դատաստաններ կտրողն՝ ինքը Մովսէսն էր, մէն մէնակ: Ուստի և նրա վրանի շուրջը (քանի որ ժողովուրդը գեո անապատումն էր). առաւօտից մինչև երեկոյ, մեծ բազմութիւն էր խոնուած: (Ել. Ժբ. 13):

բ.

Շատ հասկանալի է, որ մի մարդու համար, Թէկուզ նա լինի Մովսէսի նման հոյակապ, «առտուածախօս» անձն ֆիզի-

քապէս անկարելի էր պարտուպատշաճ արագութեամբ և արդարութեամբ դատաստան տեսնել:

Ուստի և Մովսէսը ժողովրդեան միջից տասնապետներ, յիսնապետներ, հարիւրապետներ և հազարապետներ ընտրել տւեց: Դրանցից՝ իւրաքանչիւրը իւր շրջանում՝ քննում և վճռում էին այն սովորահան, մանր մոլոր գործերն, դատերն, որոնք ծագում էին իւրաքանչիւր ցեղը կազմող գերդաստանների մէջ, որոնցից որ իրանք ընտրուած էին: Իսկ գլխաւոր գործերն՝ վերապահւում էին Մովսէսին, (Ել. Ժբ. 14 23):

գ.

Սակայն Մովսէսին վերապահւած գործերն էլ՝ այնքան շատ էին դարձեալ և բազմաւորմանի, որ նրան երբեմն վհատեցնում էին: Ուստի մարգարէն, Եհովայի հրամանաւ, 70 ծերեր ընտրել տուեց իրան օգնական: Դրանցից 12-ը՝ հրէից ցեղերի ներկայացուցիչներն էին, իսկ 58-ը ցեղերի առանձին ազգատոհմերի ներկայացուցիչները: Դա հրէից ծերակոյտը, կամ այժմեան լեզուով, Սենատն էր, որոյ անդամների փորձառութիւնը՝ տարիքը և միւս բարեմասնութիւնքը՝ ժողովրդեան աչքում գրաւական էին նրանց պաշտօնի մեծութեանը:

դ.

Ամեն մի ցեղապետ՝ ցեղի իշխանն էր

համարում: Նա էր ողջ ցեղի գործերի կառավարող, նրա ամեն տեսակ դատերը քրննողը ու վճռողը, բաց ոչ թէ միայնակ ինքնագլուխ, ոչ, այլ, այսպէս ասած, ցեղական ժողով, որին նա միայն նախագահում էր: Իսկ ժողովի անդամներին էին ցեղում եղած առանձին ազգատոհմերի և առանձին գերդաստանների ընտրեալ ներկայացուցիչները. նոյնպէս և ցեղի տաճարայեաններն, յիսնապետները, հարիւրապետները և հազարապետները:

Աւասիկ սոյն այս ցեղական ժողովն էր, որ վարում էր ցեղի ամեն տեսակ քաղաքական գործերը, պաշտպանում էր ցեղի շահերն ոչ միայն միւս ցեղերի՝ այլ նաև օտարների, հարևան ազգերի առաջ: Յեղական ժողովը կարող էր, հարկաւոր դէպքում, մինչև իսկ պատերազմ հրատարակել օտարների դէմ, (Յես. Նաւ. Ժէ. 14—18:

Կառավարութեան այս եղանակից ընթերցողը տեսնում է, որ հրէից 12 ցեղերը, առանձին առանձին վերջրած, մի մի ինքնավար փոքրիկ տէրութիւններ կամ հասարակութիւններ էին կազմում, որոնք իրանց ցեղական թէ ներքին և թէ արտաքին գործերն անօրինում էին ամենայն ազատութեամբ և ինքնուրոյնութեամբ նման այժմեան Զուեցերիայի կոմսոններին:

Ե.

Սակայն, ինչպէս ամեն ազգի, նոյն-

պէս հրէից մէջ, կային բաց ի ցեղային, մասնաւոր խնդիրներից նաև ընդհանուր, ազգային խնդիրներ, ընդհանուր ազգի կառավարութիւն: Սրան էլ վարում էր, այսպէս ասած ազգային ժողովը, որին մասնակցում էին 12 ցեղերի ներկայացուցիչները (իշխանները), ծերակոյտի անդամներն և ամբողջ ազգի տաճարայեաններն, յիսնապետներն, հարիւրապետներն և հազարապետներն:

Ազգային ժողովի իրաւասութեանը ենթարկւում էին ազգի թէ ներքին և թէ արտաքին քաղաքականութեանը վերաբերեալ ամեն տեսակ գործերն:

Ազգային ժողովը, սովորաբար, երկու մաս էր բաժանւում և ունէր իւր խորհուրդը, կամ այժմեան լեզուով, պալատը: Խորհուրդը, իւր հերթում, բաժանւում էր երկու մաս, — մինը՝ որ մշտապէս էր գործում և միւսը՝ որ պէտք եղած ժամանակ էր գումարւում: Նոյն իսկ գումարման համար կային որոշ եղանակներ, ինչպէս անապատում, նմանապէս վերջերումը և Պաղեստինում: Իմ նպատակն էր միայն «Հովուի» ընթերցողներին ցոյց տալ, որ տրնտեսական, ընկերվարական և քաղաքական շատ հարցեր, որոնք երբեմն ամբողջ աշխարհներ են սասանեցրել և ղեռ սասանեցնելու են, ոչ թէ, իբրև սկզբունքներ միայն կան ս. գրքի մէջ, այլ նաև ի շնորհս այդ գրքի օրէնքների՝ խաղաղ և բաւարար վը-

ճիւղներ են ստացել և ամբողջ դարեր իրա-
գործել են Եհովայի թագաւորութիւնը
կազմող ազգի կեանքի մէջ:

Վերցրէք, օրինակ, հրէից տգգային ժո-
ղովի կազմն ու իրաւասութիւնը և համե-
մատեցէք Ամերիկայի մեծ հասարակապե-
տութեան կազմի հետ: Զանազանութիւն՝
գրեթէ չկայ: Մինչդեռ դրանց մէջ եղած
ժամանակի հեռաւորութիւնը՝ շատ պատ-
կանելի է, ամբողջ 24 դար:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Ըստ Ս. գրոց.)

ա.

Աւետեաց երկիրը՝ այնքան էլ էժան
չնստեց Հրէից վրայ: Եզրպտոսից սկսեալ՝
նրանք ճանապարհին շարունակ նեղութիւն
և զրկանքներ էր, որ կրում էին, մինչև
որ, վերջապէս, երկրի սահմանն հասան:
Բայց որովհետև Քանանացւոց (Աւետեաց
երկրի բնիկներն) մասին իրանց ստացած
անդեկութիւնները նրանց վրայ մեծ եր-
կիւղ և սարսափ էին ազդել, ուստի և Մով-
սէսը, Եհովայի հրամանաւ, ստիպւած եղաւ
նրանց կրկին յետ դարձնել անապատը: Եւ
այնքան պտտացրեց (ամբողջ 39 տարի)
մինչև որ թուլասիրտ և երկչոտ հին սե-

րունդին՝ յաջորդեց անապատային կեան-
քում կռած, կոփած մի նոր, երիտասարդ
և պատերազմելու ընդունակ սերունդ:
«Դուք այս անապատի մէջ պիտի մեռնիք,
ջնջւիք, ասաց Եհովան: Դուք չպիտի մտնէք
այն երկիրը, որ ձեզ խոստացել էի, այլ
ձեր որդիքը: Ձեր չհաւանած երկիրը՝ նրանք
պէտք է տեսնեն»: (Թւոց ժդ. 29—32):

բ.

Եւ, արդարև, նոր սերունդը մտաւ
Յեսու Նաւեայի առաջնորդութեամբ և
կարճ ժամանակում ընկճեց Քանանացւոց:
Ընկճեց, սակայն զեռ չնւաճեց իսպառ:
Բացի դրանից Քանանի հարևան ազգերը՝
շատ խորթ, անհաշտ աչքով էին նայում
Հրէից վրայ, որովհետև նրանք տեսան, որ
անապատներից եկող այդ թափառաշրջիկ,
հովիւ ժողովուրդը՝ ընդունակ է զէն 'ի ձե-
ռին կուելու: Եւ ահա մասամբ այդ եր-
կիւղից, մեծ մասամբ էլ իրանց աւազա-
կային, արիւնառուշտ, բնազգներից թերա-
դրուած՝ Հրէից հարևան ազգերը յաճախա-
կի և անախուսելի յարձակումներ էին գոր-
ծում նրանց վրայ: Եւ թէպէտ չէին կա-
րողանում ընկճել, նւաճել, սակայն նիւ-
թական մեծամեծ վնասներ էին հասցնում:
Ահազին բազմութեամբ՝ երբեմն այս կող-
մից, երբեմն այն կողմից՝ նրանք թափ-
ւում, լցւում էին Հրէից սահմանները.

փշացնում էին նրանց ցանքները, այրում էին հաց հատիկների տեղերը, յափշտակում, քշում տանում էին ոչխարները, արջառները և էշերը: (Դատ. 2. 3—7):

Արդ՝ բնակելով մի այսպիսի երկրում, շրջապատված լինելով այսպիսի հարեաններով՝ Հրէաները, բնականաբար, հարկադրված էին միշտ կազմ և պատրաստ լինել իրանց նոր ձեռք բերած հայրենիքը, իրանց անձը և իրանց գոյքը պահպանելու համար: Եւ այսպէս էլ անում էին նրանք:

Գ.

Որովհետեւ օրէնքի առաջ՝ ամեն մի Հրէայ համահաւասար ձայն և իրաւունք ունէր՝ «ցեղապետից սկսեալ մինչև փայտատն ու ջրկիրը» (Երկր. Օր. իթ. 10—12): Որովհետեւ մի և նոյն համահաւասար իրաւունքը, անխտիր փայլում էին նաև Հրէից հետ բնակւող օտար ազգերը (Թւոց Ժե. 16—29. եւ Ժբ. 49. ղևտ. իդ. 29),— ուստի և հայրենիքի պաշտպանութիւնը պարտադիր էր ամեն մի հրէայի և ամեն մի նրա հետ կենացող օտարազգու համար: Այս հիման վրայ՝ ամեն մի ցեղի, ամեն մի ազգատոհմի և ամեն մի զերդաստանի մէջ եղած արուն (բացի Ղևտացւոց արուներից, որոնք հողաբաժին չունէին), երբ 20 տարեկան էր դառնում, պարտաւոր էր զինւոր գրուել: (Թւոց Ա.

2—3): Եւ հարկաւոր զէպքում, պատերազմի դաշտ դուրս գալ:

Երկու տեսակ զինւորակոչութիւն է լինում,—մինը՝ 20 տարեկաններ, միւսը՝ 20-ից աւելի տարիքաւորներ: Նայած կարիքին, հանգամանքներին՝ կազմւում էին բանակներ՝ փոքր կամ մեծ բանակ և երիտասարդ կամ աւելի տարիքաւոր զինւորներից: Իսկ երբ կարիք չկար, կամ կարիքը անցնում էր, այնուհետեւ ամեն մի զինւոր ու զօրապետ իրանց անային գործերին էին նւիրւում:

Զինւորագրութեան վերաբերմամբ, ի հարկէ, արտօնութիւն վայելողներ ևս կայիր: Արտօնութիւն վայելում էր նա, որ ա) տուն էր շինել, բայց դեռ նաւակատիքը չէր կատարել. բ) այգի էր տնկել, բայց պտուղը չէր վայելել, որ սովորաբար, հինգերորդ տարումն էր լինում. գ) նշնւած էր, բայց դեռ պսակւած չէր. դ) թէև պսակւած էր, բայց կնոջը հետ անբաժան կենակցելու մի տարին դեռ լրացած չէր. (Երկր. Օր. ի. 5—10 և իդ. 5): Վերջապէս ե) նա, որ երկշոտ ու թուլասիրտ է: Թող այդպիսին, ասում էր օրէնքը, «Իւր տունը դառնայ, որ չլինի թէ իւր եղբայրների սիրտն էլ, իւր սրտին պէս թուլացնէ»: (Ծնդ. ի. 8):

ՊԱՐՏՔԸ ԿԱՄ ՓՈԽԱՏԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Ըստ Ս. ԳՐԻԳ)

ա.

Մովսէս մարգարէի միջոցաւ Հրէից տրւած օրէնքների հիմնական նպատակն այն է, որ մարդկանց մէջ թէ իրաւունք և թէ պարտականութեան նկատմամբ՝ եղբայրակցութիւն, հաւասարութիւն լինի: Իսկ իդէպս խախտման՝ վերականգնի, վերահաստատուի հաւասարութիւնը: Եւ սա մի ձևականութիւն, մի անըմբռնելի գաղափար չէր, այլ ներքին, հոգեկան պահանջ, կեանքի մէջ գործադրութիւն ստացած մի բնոյթ, սովորութիւն: Ի թիւս այլոց, հէնց մի և նոյն գաղափարի վրայ էր հիմնւած նա և պարտքի կամ փոխատուութեան օրէնքը:

բ.

Հրէից մէջ, երբեք երկրագործ ժողովրդի զրամբ չէր կարող առևտրական շահատակութիւնների նիւթ գառնալ: Մանաւանդ որ այդ մասին մարդիկ՝ հին ժամանակ՝ գաղափար էլ չունէին: Երբ մի հրէայ զրամբ կարիք ունէր՝ իւր այս կամ այն անհրաժեշտ պէտքը հոգալու, բնական կամ

արւեստական այս կամ այն պատճառից առաջացած վտանգի առաջն առնելու, դիմում էր զրամ ունեցողին և նա էլ տալիս էր, օրէնքը պարտաւորեցնում էր նրան տալ:

«Եթէ եղբայրներիդ մէջ՝ մինը աղքատանայ, խստասիրտ մի լինիր. ձեռքդ նրա առաջ մի գոցել: Այլ անպատճառ ձեռքդ բաց նրան և նրա կարօտութիւնը լրացնելու չափ՝ զրամ փոխ տուր նրան» (Երկր. Օր. Ժե. 8—9): Բայց զրամի փոխատուութիւնը պիտի լինէր առանց տոկոսի: «Եթէ քո եղբայրը աղքատանայ, ու անոր ձեռքը տկարանայ, նրան պիտի օգնես՝ օտարականի ու պանտոխտի պէս, որ քո մօտը ապրի: Բայց նրանից վաշխ կամ տոկոս չպիտի առնես, հապա քո Աստուծոց վախենաս, որ եղբայրդ մօտդ ապրի: Քո զրամը նրան վաշխով չպիտի տաս, ոչ էլ քո հողը:

գ.

Դրսեցի օտարականներից, բնդհակառակը, օրէնքը թոյլատրում էր տոկոս վերցնել (Երկր. Օր. Իգ. 20) այն պարզ պատճառաւ, որ ա) օտարականը, օրինակ փրկիկեցի վաճառականը, երբ մի հրէայից փող էր վերցնում և նրանով, առևտրի մէջ վաստակ էր անում, շատ բնական և արդար կը լինէր, որ վաստակի մի մասն էլ փողի տիրոջը հասնէր: բ) տալով օտարին

իւր դրամը առանց տոկոսի՝ հրէայ դրամատէրը ոչ մրայն ինքն էր գրկւում, այլ նաև իւր ազգակցին. կամ հայրենակից օտարականին գրկած կը լինէր իւր դրամից օգտւելու առիթից: Գ) իւր ազգակցին կամ հայրենակցին առանց տոկոսի դրամ փոխ տալով՝ հրէայ դրամատէրը՝ իւր ազգային օրէնքի նրբութեամբ պահած, պատւած կը լինէր առանց, սակայն, փոխ տւած դրամից, կամ նրա մասից, գրկւելու երկիւղն կրելու: Որովհետև պարտապանը միշտ իւր աչքի առաջն էր, նրա գործի գրութիւնը, նրա կենցաղափարութիւնը իրան քաջ յայտնի էին: Վերջապէս, եթէ կամենար, կարող էր գրաւական վերցնել: Մինչդեռ օտար երկրացուն փոխ տալով հրէայ դրամատէրը որոշ ընկ էր անում իւր դրամը, նրա մասը կորցնելու, կամ ստացումը ջանջալի ձգելու:

Գ.

Եթէ որ դրամատէրը, իրան յայտնի որ և է պատճառաւ, անհրաժեշտ էր համարում փոխ տուած դրամը գրաւականով ապահովելու՝ կարող էր: Օրէնքը տալիս էր նրան այդ իրաւունք:

Այն պայմանաւ, սակայն, որ ա) առաջին հարկաւորութեան առարկաներն գրաւ չպիտի վերցնէին և բ) միւս առարկաներն էլ՝ միմիայն այնպիսիներն, որոնց ընտրում և որոշում էր պարտապանը, այլ

ոչ թէ պարտատէրը: Վերջինս, այդ առթիւ, առաջինի շեմքը ոտք կոխելու՝ անգամ իրաւունք չունէր: Մի գուցէ չլանար, ագահութեան կրքով տոգորւէր:

«Եթէ քո դրացուն մի բան փոխ առա, ասում է Նոփան, գրաւ առնելու համար՝ նրա տունը չմտնես, այլ դուրսը կաց և փոխ առնող մարդը՝ գրաւը քեզ դուրս կը բերէ»: (Երկր. Օր. Իգ. 10): «Եթէ դրացուդ հանդերձը (վրայի վերարկուն աղքատների համար վերմակի պաշտօն էր կատարում գիշերները) գրաւ առնես, արևը մայր չբմտած՝ իրաս պէտք է յետ դարձնես: Որովհետև նա է նրա ծածկոցը, ինչով պիտի պառկի»: (Ել. Ժբ. 27): «Այրիին հանդերձը՝ գրաւ չառնես» (Երկր. Օր. Իգ. 18): Չլինի թէ մի մարդ ընկերին աղօթիքը (որով կանայք իրանց առօրեայ հացն աղուն էին անում) կամ նրա վերևի քարը գրաւ առնէ: Դրանով նա ընկերին կեանքը, նրա հոգին գրաւ վերցրած կը լինիս: (Երկր. Օր. Իգ. 6):

Գ.

Չսայած օրէնքի այս պարզ ու դրական պահանջին, այնուամենայնիւ գտնւում էին զանցառուներ: Եւ ուրեմն՝ ագահութիւնը, գրկանքը, կեղեքումը որոշ դեր խաղում էր նոյն իսկ Նոփայի թագաւորութիւնում: — Դա երևում է Յովբի խօսքերից՝ չար, անօրէն մարդկանց նկատմամբ, որ ասում է. «որբերի էշերը քշում, տանում են, այրիի

եզր՝ զրաւ են վերցնում» (Յոր. Իգ. 3):

Այսպիսով՝ «երկրի մէջ աղքատը պակաս չէր լինում (Երկր. Օր. Ժե. 11): Եւ ուրեմն, անտեսական հաւատարութիւնը՝ քանդւում էր:

է.

Այդ շարիքը ոչ եթէ իսպառ խաբանելու, գէթ նրա ծաւալման առաջն տունելու համար՝ օրէնսդիրը «Թողութեան տարի» էր սահմանել, որ մի և նոյն Շաբաթական տարին էր: Այդ տարին բոլոր պարտքերը միանգամայն կորցնում էին իրանց ոյժը: «Ամեն եօթներորդ տարին, ասում է Եհովան, Թողութիւն պիտի անես: — «Ամեն պարտատէր, որ իւր գրացուն մի բանփոխ է տւած, պիտի Թողնէ. իւր գրացուց կամ իւր ընկերից չպիտի պահանջէ փոխ տւածը, վասն զի յանուն Աստուծոյ Թողութեան տարի է»: (Երկր. Օր. Ժե. 1—3):

Ը.

Օրէնսդիրը մինչև անգամ նախատեսել է, որ զրամատէրը կարող է հրաժարւել փոխ տալուց, ուստի և սահմանել է՝ «զգոյշ եղեր՝ չլինի թէ սրտումդ չար խորհուրդ անցկացնես և եօթներորդ տարին մօտ է ասելով աղքատ եղբօրդ վրայ անգութ աչքով նայես և նրան փոխ չտաս և նա էլ քո դէմ Տիրոջը աղաղակէ և դու մեղքի տէր լինես»: (Երկր. Օր. Ժե. 9): *

(* Այս 4 յօդածները գրելիս՝ օգտուել եմ պրօֆ. Լորտչիսից

ԱՄԷՆՔՍ ՄԻԱՍԻՆ

I

Հոգևորականութեան վրայ յարձակւիլն՝ նրան անւանարկել վարկաբեկ անելն՝ նոր բան չէ մեր լրագրութիւնում: Վերջինս այդ առթիւ՝ լի ու լի ազատութիւն էր վայելում՝ վերջերումս մամուլին տրւած ազատութիւնից տակաւին շատ առաջ:

Բայց ինչպէս առաջ՝ նոյնպէս և այժմ հոգևորականութեան անողոր զատաւորներն՝ ոչնչով չեն ապացուցել թէ՛ հայ ազգի կրած վնասն իւր հոգևորականութեան կողմիցն՝ ինչ է եղել: Ապացուցւած չէ թէ՛ երբ և ինչպէս հայ կղերը հակառակել, խոչընդոտներ է հանել այս ու այն օգտաւէտ, հանրաշահ ձեռնարկութեան հանդէպ. արդեւք և խափանարար է հանդիսացել ազգային յառաջադիմութեանը. օգտուելով իւր կոչումից կղերը այս ու այն դէպքում խաւարամիտ ամբոխին լարել, զրգոել է այս ու այն ազգային հիմնարկութեան, անձնաւորութեան դէմ. յափշտակել և իւր դասակարգային շահերին կամ նպատակներին է ծառայեցրել այս ու այն եկեղեցւոյ կամ վանքի սեփականութիւնը, շարժական կամ անշարժ գոյքը և այլն:

Այս ամէնը, սրանցից ոչ մինը, այո՛, ապացուցած չէ ոչ պատմական և ոչ ժամանակակից հոգևորականութեան նկատմամբ: Եւ ի՞նչպէս կարելի է՝ չեղած բանը ապացուցանել: Մենք աւելին կասենք՝ այդպէս բան հայ հոգևորականութիւնը չէր էլ կարող անել:

Պատճառը պարզ է և աղնյայտնի:

Մեր եկեղեցւոյ հիմնական օրէնքը՝ ընտրական սկզբունքը, — չի թոյլ տալ, որ արևմտեան եկեղեցւոյ նման՝ մեր մէջ ևս կղերականութիւն, կղերական դասակարգ կազմւի իրան յատուկ միտումներով, իւր առանձին շահերով, իւր որոշակի ուղղութեամբ: Հայ հոգևորականութիւնը՝ ի շնորհս իւր կոչման՝ ժողովրդի հայրն է, ի շնորհս իւր գործունէութեան՝ եկեղեցւոյ՝ այսինքն ազգի, ժողովրդի ծառան է և սպասաւորը, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ ամէն մի ընտանիքի հայրը՝ միևնոյն ժամանակ այդ ընտանիքի ծառան էլ է: «Հոգևոր իշխանութիւն» տիտղոսը նորամուտ է մեր մէջ:

Բարեբախտաբար ինչ որ մեր կեանքի, մեր եկեղեցւոյ մէջ չկայ, մեր լրագրութեան մէջ, դժբախտաբար, կայ: Եւ անհաշա, — լրագրութիւնը՝ անշուշտ անգիտութեամբ, այլ ոչ որևէ չար նպատակով՝ անդադար թմբուկներ է զարնում, զանգակներ ղօղանջեցնում, որպէս զի ժողովուրդը զարթնի, սթափւի և իբր իրան գոյութեանը սպառնացող վերահաս վտանգի

առաջն առնի, այսինքն՝ հայ կղերի ձեռքիցը եկեղեցական հաստատութիւնները յետ վերցնի, նոյն իսկ խլի: Հանգուցեալ Եանովսկու հայատեաց ոգին անշուշտ կը ցրնծայ՝ երբ լսէ, որ իւր ցանած սերմերն այսպէս շուտ ծլեցան ու ծաղկեցան... ազգասէր հայ գրողների սրտերում և ուղեղներում:

Դառնանք հարցին:

Մէկի ձեռքիցը մի բան խլելու համար՝ պէտք է որ նախապէս նրա ձեռքումը, նրա մօտ լինի այդ բանը: Բայց արի տես, որ թէ պատմական ժամանակներումը և թէ ներկայումս մեր ազգային եկեղեցական ամէն տեսակ հաստատութիւններն՝ ժողովրդի, ծխական համայնքի ձեռքին են եղել: Նրանց տէրերը, նրանց կառավարիչը, նրանց արդիւնքներն հայթայթողը և մատակարարողը՝ ժողովուրդն է եղել ի դէմս իւր ընտրած երեցփոխանների, ինամակալների և հոգաբարձուների: Մեր թէ՛ ծխական, թէ՛ հոգևոր դպրոցների, մեր միակ ձեմարանի ուսուցչական մարմինները՝ կազմւած են եղել ամենամեծ մասամբ՝ աշխարհականներից: Այդ ամեն կարգի դպրոցների ծրագիրներն և դասագրքերն՝ կազմել են աշխարհիկ մանկավարժներ: Բեկտօրներն, տեսուչներն և աւագ միւս ուսուցիչներն՝ եղել են, ըստ մեծի մասին, նոյնպէս աշխարհականներն:

Մեր ծխական դպրոցների թեմական

աեսուհներն՝ թույլ հոգևորականներից աւելի աշխարհականներն են եղել: *)

Գալով հոգևորականութեանը, — նա եղել է միմիայն հսկող, — և՛ պէտք է ասենք, շատ թույլ հսկող. — և գլխաւորապէս՝ իրաւաբանական պատասխանատու մարմին պետութեան առաջ:

Այսպէս է եղել ցարդ, կարծում ենք՝ որ այսպէս պէտք է լինի և այսուհետեւ, երբ որ մենք՝ մեզ՝ և մեր շափը ճանաչելու առաքիւնութիւնն ունենանք և եթէ որ մեր ոտքի հաստատուն հողը, մեր կողքի թէ ու թիկունքը թողած՝ երկնքում՝ նորանոր պատուանդաններ և աստղերում՝ նորանոր նեցուկներ չը որոնենք մեզ համար:

Հարկաւոր է, անհրաժեշտ է մեզ՝ գէթ փոքր ինչ քաղաքական հասունութիւն ունենալ և իմանալ, որ այն, ինչ որ բռնութիւնն ու բրտութիւնը իւր ձեռքերովն էր ուզում անել, բայց չը յաջողեց, միևնոյնը կարող էր անել այժմ, այսուհետեւ ազատութիւնը, քնքշութիւնը, մեղմութիւնը: Եւ կանի... մեր ձեռքով: Լրագրական արտառոց յարձակումներով, փքուն ու փծծուն բացականչութիւններով, սնապարծ յոխորտանքներով, անհեթեթ, սանձարձակ պահանջներով հարկ չկայ ժողովրդին մոլո-

*) Մակար Կոթողիկոսի կարգադրութեան և նրա մասին մեր յօդւածներում խօսք կը լինի:

րեցներ, նրան հրապուրել և իրան ազգային հիմնարկութիւններից երեսը շուռ տալու գայթակղութեան մէջ զլորել:

Ո՛չ մի լուրջ հիմունք, ո՛չ մի էական պատճառ չունի մեր լրագրութիւնը՝ հոգեւորականի և աշխարհականի շահերի մէջ խտրութիւն հակադրութիւն քրքրել ու հնարել. մազի շափ օգուտ չի բերիլ ազգին՝ հոգևորականն ու աշխարհականը միմիանցից հեռացնելու, միմիանցից անջատելու, հարկազգային գաղափար ու միտումները երևան հանել: Ի հակառակ դէպքս՝ մենք ինքներս, հակառակ մեր ցանկութեան ու ակնկալութեան, մեր մէջ կղերականութիւն առաջ կը բերենք, այն դասակարգը, որից իբրեւ թէ խորշում են մեր ժողովրդական հոգևորականութեան հալածողներս:

Իշխան Գալիցիներ մեր հոգևորականութեանը արգելում էր մեր բարեգործական, Աստուածահաճոյ հաստատութիւններին մասնակցելու, նրանց մէջ գործելու: Իշխանը այժմ չը կայ: Սակայն, ինչպէս երևում է, նրա ոգին սաւառնում է լրագրական մեր մի կարգի գրողների վրայ, որոնք իշխանի հետ համաձայն և համամիտ են երևում, միայն այն զանազանութեամբ, որ Կովկասի նախկին կառավարչապետին քաջայայտ էր իւր կարգադրութեան նպատակը, մինչդեռ մեր լրագրական յօդուածագրերին՝

անյայտ է իրանց վարմունքի նպատակն և հետևանքը:

Ոչ, պարոններ, ամեն մի ազգային եկեղեցական հաստատութիւններում մենք պէտք է միասին լինենք, միասին գործենք, միասին ուրախանանք և միասին լանք, միասին բանտարկւենք, միասին աքսորւենք և միասին մեռնենք, նահատակւենք:

Այսպէս են ընթացել մեր նախնիք մեր ինքնուրոյնութեան օրերում (եթէ միայն ունեցել ենք). այսպէս են ընթացել մեր հայրերը՝ ոչ հեռու անցեալում, այսպէս մեր եղբայրներն ու քոյրերը՝ երէկ. այսպէս պէտք է ընթանանք և մենք այսօր միասին. միշտ միասին, ամէնքս միասին:

II

Մեր հոգևորականութիւնը առաւելապէս քահանայութիւնը՝ լրագրութիւնում նախատուում կշտամբւում է գլխաւորապէս իւր տգիտութեանը պատճառաւ: Եւ թէպէտ քննադատներ էլ կան, որոնք անարգում են բարձրագոյն, մասնագիտական ուսում ստացած հոգևորականներին էլ, երևի նրանց էլ՝ նրանց գիտնականութեանը համար, — բայց այդ քննադատներն կամ բացառութիւններ են կազմում և կամ րոպէական տպաւորութիւններով և կամ անձնական հաշիւներով զրոյներ են լինում: Ընդհանուր հասարակացը այն է, որ հոգևորականութիւնը մեղադրւում է տգիտութեան

անհամապատասխանատուութեան, անպատրաստականութեան մէջ:

Այս մեղադրանքների տակ մենք ևս երկու ձեռքով կստորագրենք: Մի և նոյն ժամանակ այս ևս պիտենք, որ տգէտին տգէտ անւանելով, նրան ծաղրելով և անւանարկելով՝ նրա տգիտութեանը վերջ տուած չենք լինիլ, նրան գիտնական չենք դարձնիլ: Տգէտ հոգևորականի, — և ինչո՞ւ մենակ հոգևորականի, անհասկացողութիւնից, միամտութիւնից, յիմարութիւնից առաջացած այս ու այն իրողութիւնը՝ լրագրական էջերի նիւթ շինելն, — այն էլ շարունակ, մշտապէս, մի և նոյն է թէ տակաւի մէջ շուր թակել: Իրանից ոչ մի օգուտ ձեռք չեն բերիլ ոչ տգէտ անձը և ոչ էլ նրան շրջապատողները:

Միջանկեալ մի բան պատմեմ:

Կարբեցի Յովհաննէս կաթողիկոսը որոշած է եղել մի երիտասարդ վարդապետի եպիսկոպոս ձեռնադրել: Մի այլ, բայց ծերունի վարդապետ խնդրում է, որ իրան էլ ձեռնադրէ, բայց կաթողիկոսը մերժում է: Ծերունին վշտացած դիմում է... Ինչ էք կարծում ում, — ուղղակի նիկողայոս Ա. Կայսեր: Մի շարք մեծ-մեծ ածականներ և տիտղոսներ կայսեր շուայելուց յետոյ՝ վարդապետը նրա միջնորդութիւնն է խնդրում «Հոգևոր Տիրոջ» առաջ՝ իրան եպիսկոպոսացնելու: Զեռնադրութեան օրերը մօտենում են բայց գեռ կայսրից տեղեկութիւն

չկայ: Ծերունին նեղանում է և երկրորդ հայերէն նամակն է ուղղում կայսեր: Բայց՝ ածականների և տիտղոսների թիւն այս անգամ բաւականին քչացել են և նամակագիրը ս. զրքից բերած վկայութիւններով՝ տքնում է ապացուցանել, որ Կայսրը եթէ պարտական չէր իւր խնդրած միջնորդութիւնն անել, պարտական էր՝ գոնէ իրան որ և է մի պատասխան տալու:— Բայց այժմ, աւելացնում է նամակը, պատասխան տալն ևս չարժէ. արդէն ուշ է. օրերումս ձեռնադրութիւնը կայանալու է: Ի վերջոյ համոզուած լինելով, որ եթէ Թագաւոր Կայսրը՝ իւր պարտքը չէ կատարել՝ պատճառը անշուշտ շատ զբաղած լինելն է, հայ վարդապետը՝ մի վերջին խնդիրք ևս անում է Կայսրից, որ սա խնդրի «Հոգեւոր Տիրոջից» կարգադրելու, որպէս զի նորոգ ձեռնադրած եպիսկոպոսը՝ տաճարի միւս դասում կանգնի, այլ ոչ նախկին դասումը՝ ծերունի վարդապետից բարձր: Ծերունու վերջին խնդիրը Կայսրը յարգել է... վերադարձնելով նրա նամակները կաթողիկոսին: Սա էլ, երևի, ձգել է սինօդի արխիւր, ուր մենք 80 թուին պատահամբ գտանք ու կարդացինք:

Հայ վարդապետի այս նամակներն, ի հարկէ, մեզ համար շատ բնորոշ են և հետաքրքիր: Բայց բանն այդ չէ, բանն այս է, որ Կայսրը՝ վարդապետի խելքն ու հակացողութիւնը նրա նամակներիցը չափե-

լով՝ ոչ մի նշանակութիւն և ընթացք չէ տւել:

Ո՛րքան լաւ բան արած կլինէին մեր լրագրապետներն, եթէ որ Նիկողայոս Կայսեր վեհանձն օրինակին հետեւելով՝ հոգեւորականութեան առթիւ իրանց ուղղւած բազմաթիւ նամակների, թղթակցութիւնների մեծագոյն մասը՝ իրանց դամբիւղը ձգէին: Որովհետեւ ինչ միտք ունի հազար ու մի դարձածքներով և յերկրւածքներով հրապարակ հանել այն, ինչ որ ամենքին յայտնի է: Ել մի կողմ մնայ այն, որ մեր լրագիրների աշխատակիցների, մանաւանդ թղթակիցների մեծ մասը՝ աչքերի հիւանդութիւն ունենալով՝ առարկաներն իրանց իսկական գոյներովն չեն տեսնում, այլ տարբեր, խառնակ և կրկնակ գոյներով ու պատկերներով:

Այս խօսքերից չպէտք է հետևացնել, թէ մենք ուրեմն ցանկանում ենք հոգեւորականութիւնը ազատ պահել մամուլի հրակողութիւնից: Ոչ, քաւ լիցի: Ընդհակառակը՝ անհրաժեշտ է խստութեամբ և ամենայն անաշուտութեամբ հարւածել այն հոգեւորականին, որ զիտամբ, գիտակցաբար՝ եսական որ և է շարժառիթից թելադրւած՝ այսպէս կամ այնպէս իւր պարտականութեան դէմ մեղանշում է: Թող այդպիսի հոգեւորականը իմանայ, որ բացի իւր անմիջական իշխանաւորից, որին գուցէ նա մոլորեցնելու կամ կաշառելու մէջ

վարպետ է, իւր գլխին կայ և մի այլ իշխանաւոր, մի այլ հսկող, պատժող ու վարձատրող—դա մամուլն է, եթէ միայն դա էլ իւր կոչման բարձրութեան վրայ է կանգնած լինում: Կրկնում ենք մեր խօսքը՝ մեր, թող ներուի ասել, պաշտպանութիւնը այդպիսի հոգեւորականներին չէ վերաբերում, ոչ: Այլ մտաւորապէս և բարոյապէս տնանկներին և սնանկներին, որոնց դատելու և դատապարտելու՝ մենք ոչ հիմունք ունինք և ոչ էլ իրաւունք: Պատճառը շատ պարզ է:

Հայ հոգեւորականը ընտրւում է ժողովրդից: Եթէ ընտրուածը՝ իւր կոչման համապատասխան չէ, նշանակում է՝ այդպէս է և նրան ընտրող ժողովուրդը, ծուխը: «Ծառն՝ իւր պտղից է ճանաչուում»: Եւ իրօք՝ մեր ժողովուրդը, ի հարկէ ընդհանուր առմամբ, շատ տգէտ է, անզարգացած, խաւար, նրա մտքի հորիզոնը դեռ նեղ է սահմանափակ: Մեր ժողովուրդը դեռ չէ հասկացել և ըմբռնել այն գոհարի արժէքը՝ որ իւր նախնիքը իրան ժառանգութիւն են թողել: Այդ գոհարը, մեր ազգի այդ պարձանքը, նրա ընտրական, ինքնավար սկզբունքն է, նրա ընտրական իրաւունքն է: Ահա թէ որտեղ պէտք է որոնել և գտնել մեր հոգեւորականութեան տգիտութեան արմատը, բունը:

Մեր շուրջը լաւ դիտենք:

Մեր գիւղերից ոչ մէկում՝ ոչ մի փոքր

ինչ զարգացած քահանայ չկայ: (Իսկ եթէ կայ՝ ընտրւած չէ իսկապէս): Եւ ինչպէս կարող ենք ունենալ, քանի որ այդ արժանիքի տէր գիւղացի ընտրողներ չունենք:

Աւելին կասենք՝ այդ արժանիքի տէր քաղաքացի ընտրողներ էլ մենք չունենք: Այս է ահա պատճառը, որ քաղաքների մեր քահանաներն եթէ մի առաւելութիւն ունեն, դա այն, ամեն մի քաղաքացու յատուկ, բացասական յատկութիւններն են, որոնցից, բարեբաղդաբար, գերծ են և ազատ իրանց գիւղացի կարգակիցները:

Ընդհակառակը՝ այն քաղաքները, որտեղ ընտրող ժողովրդի մէջ՝ թէկուզ անշան տոկոս զարգացած, բարեխիղճ ծխականներ կան, այդտեղ քահանաները՝ փոքր ի շատ է աչքի ընկնող մարդիկ են լինում: Սրանից էլ պերճախօս էլ ինչ փաստ, որ հոգեւորականութիւնը բարձրացնելու համար, նախ և առաջ հարկաւոր է ժողովրդին բարձրացնել, նրան կրթել, նրան դատիարակել, նրա մտքի և սրտի վրայ թանձրացած խաւարը փարատել: «Լոյս, լոյս, ոչինչ աւելի քան լոյս», բացազանչում էր գերմանացի մեռնող բանաստեղծը: Գեթէից ատ առաջ՝ մի և նոյն բացազանչութիւնը արել է հոգեւորական հայ բանաստեղծը՝ «և այս ամենայն չարիք,—գրել է Եղիշէ վարդապետը, մտանեն ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ անտի. կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական և տգիտու-

թիւնն՝ ի կատարեալ կենացը»։ Լաւ է կոյր ողոր, քան կոյր մտոր»։

Միւս անգամ կը տեսնենք՝ թէ ժողովրդի կրթութեան համար մենք ինչ ենք արել ցարդ։

III

Ժողովրդին կրթելու, նրան լուսաւորելու միջոցներից մէկը՝ դասախօսութիւնն է։ Մեր ինտելիգենտ տարրից ոմանք դասախօսութիւններ կարգացել են և հիմայ էլ կարգում են։ Բայց դա լինում է պատահաբար՝ դէպքի, բացի պահանջին բաւարարութիւն տալու համար։ Բաց ի դրանից դասախօսութիւնները կարգացում են նահանգական քաղաքներում, առաւելապէս Թիֆլիզում։ Մինչդեռ դասախօսութիւնները նոյնը լինելով ժողովրդի, ևս առաւել մեծահասակների համար՝ ինչ որ դպրոցները փոքրահասակների համար, — անհրաժեշտ էր, որ նրանցից օգտւէին գաւառական քաղաքների մասնաւորապէս գիւղերի ժողովուրդը։ Եւ օգտւէին պարբերաբար, կանոնաւոր կերպով, որոշ սխտեմով և ուղղութիւնով։

Մեր ժողովուրդը կենսունակ ժողովուրդ է, շուտ համակերպող, յառաջդիմութեան շուտ ձգտող, շուտ ըմբռնող ու իւրացնող։ Անհրաժեշտ է նրա այդ ընտիր յատկութիւնները զարգացնել, աճեցնել։

Փորձենք մի քանի թուուցիկ կամ շարժական խմբեր ուղարկել գաւառը՝ երկրա-

գործական, տնտեսական, իրաւական, արհեստագիտական, առողջապահական և այլն նիւթերի մասին դասախօսելու և կը տեսնենք թէ որքան միախառնար հետեանքի կը հասնենք։ Մենք հաւատացած ենք, որ գաւառի, գիւղի ժողովուրդը դասախօսների վրայ կը թափւի այնպէս՝ ինչպէս ճանճը՝ մեղրի վրայ և ոչխարը աղի վրայ։ — «Հունձ բազումք, մշակք՝ սակաւք» պարոններ։

Հոգևորականը պատրաստութիւն չունի դասախօսի պաշտօն ստանձնել։ Եւ եթէ իւր կոչումը ըմբռնել է՝ նա ժողովրդին պիտի քարոզէ, նրան դասախօսէ հոգևոր, կրօնական — բարոյական նիւթերի վրայ։ Շնորհակալութիւն՝ եթէ նա այդ խիստ մեծ պարտքը կատարելու հոգ տանի։ Իսկ մնացած, այսպէս ասած՝ աշխարհիկ նիւթերի մասին դասախօսելն՝ ուղղակի աշխարհականների պարտքն է։ Չէ որ մեր եկեղեցին ժողովրդական եկեղեցի է։ Չէ որ մենք ամենքս հաւասար իրաւունքներ ունինք։ Հապա ինչի հաւասար պարտականութիւններ ևս չունենանք։ Վերջապէս դա, ի՞նչ տգէտ, ի՞նչ յետադէմ միտք և ցանկութիւն է՝ ամեն բան միմիայն հոգևորականութիւնից ակնկալել։ Եւ փարիսեցաբար ուրիշի վզին և եթ դնել ծանր — ծանր բեռները։

Վերջերումս շատ մօղա է դարձել պահանջելու, որ գիւղական քահանան սովորի, ծանօթութիւն ունենայ և՛ երկրագործութեան և՛ անասնապահութեան և՛ բժշկու-

Թեան և փառաբանութեան հետ և այլն։ Եթէ մի տգէտ ժողովրդի տգէտ քահանան կարող է այդ ամենի հետ փոքր ի շատէ ծանօթութիւն ունենալ՝ շատ լաւ ով կարող է զրան հակառակել։ Բայց մի քահանայ այդ գիտութիւնները սովորի, որպէս զի իւր հօտին ևս սովորացնի, այդ մենք չենք հասկանում։ Եւ երբէք չենք ընդունում, որ մի և նոյն հաւատարմութեամբ և մի և նոյն արդիւնաւէտութեամբ կարելի լինի երկու տէրերի ծառայել։ Աւելի լաւ չէ աշխարհիկ գիտութիւններից տարրական տեղեկութիւններ ժողովրդի հաղորդելըն թողնել մեր շարժուն դասախօսների վրայ, կամ այդ մասին մի այլ եղանակ մտածել ու գործել։

Դասախօսների շրջիկ խումբ՝ կարելի էր մտածել կազմել առաջ էլ։ Բայց մենք չենք արել։ Փոյթ չէ։ Հիմայ ձեռնարկենք, փորձենք, զրա համար մի բիւրօ կազմենք։ Թող նա մի ծրագիր մշակէ, եթէ անհրաժեշտ է, թող կառավարութեանը հաստատել տայ և հրաւիրէ գործողներին ասպարէզ դուրս գալ։ Բաւական է, որքան խօսեցինք, գրեցինք, հիմի էլ գործենք, «գիրն սպանանէ և հոգին կեցուցանէ»։

Երբ շրջիկ դասախօսների օգուտը, ժողովովրդը տեսնի, այնուհետեւ շուտով կը սպառովին մեր էժանագին ժողովրդական գրքերն՝ որոց մի մասը և եթ ցարդ քաղաքներումն է ծախւում։ Իսկ գիւղերումը,

զեռ ոչ։ Եւ դա ոչ այնքան գիւղացու անգրագիտութեան, որքան նրա ճաշակ, գաղափար չունենալու պատճառաւ։ Եւ սա բնական է։ Նոյն իսկ զարգացած մարդը՝ իսկոյն մի գիրք, մի յօդուած վերցնում է կարդալու, երբ նրա հետաքրքիր, օգտակար լինելը՝ ուրիշից լսում է։

Այդ՝ որպէս զի ժողովուրդը կարգայ, նա զեռ պէտք է լսէ։ Եւ երբ լսածովը հետաքրքրւեց, անշուշտ կը կարգայ, կարգալ կուտայ, կարգալ կը սովորի, եթէ ինքը չսովորեց, անպատճառ իւր գաւակին սովորեցնել կուտայ։ Դուք միմիայն առաջին զարկը տւէք, այնուհետեւ զարկերակը ինքնիրան կը խփէ։

Աւելորդ է ասելն՝ որ դասախօսներ պիտի լինեն գեղեցիկ սեռի ներկայացուցիչներն ևս՝ յատկապէս իրանց գաւառաբնակ սեռակիցների համար։

Երևակայեցէք ձեզ մի կանանչազարդ դաշտ, մի ծաղկաւէտ սար, որոնց մի կողմում, լանջում, տօնի պատճառաւ, հաւաքւած և ծաղապատիկ նստոտած են գեղջկուհիք։ Առանձին առանձին ամբիոնների վրայից դասախօսում են ինտելլիգէնտ հայ տղամարդն ու կինարմատը, որպիսի իգիլիա։

Հապա ձմեռը երբ գիւղացին դաշտային գործերից ազատ է, նոյն դասախօսութիւնները շարունակել կարելի է գիւղական

մեծ-մեծ մաքագներում, մեծամեծ գոմե-
րում, նոյն իսկ եկեղեցիներում:

Դասախօսների կացարանն ու սնունդը
գիւղացին սիրով կը հոգայ: Մնում է ճա-
նապարհածախքի և վարձատրութեան խըն-
դիրը, որոց մասին՝ իւր տեղում՝ մենք
մեր կարծիքը կը յայտնենք:

IV

Ժողովրդի կրթութեան գործօններից
մէկն էլ Թատրոնն է: Այս ամենքին յայտ-
նի է: Սակայն մենք կարծում ենք, որ
Թատրոնական գործը՝ գաւառում, նա մա-
նաւանդ գիւղերում, առ այժմ անկարելի
է առաջ տանել: Թատրոնը մեր գիւղերի
համար շուայութիւն և, թերևս, գայթա-
կութիւն կը լինի: Քինան ջերմտենդի հա-
մար փորձած դեղն է, բայց շատ կազ-
մուածքներ կան, որ չեն վերցնում: Ուրիշ
բան է՝ եթէ գիւղական կեանքին, գիւղա-
ցու հոգեբանութեանը յարմար ուեպեր-
տուար մենք ունենայինք: Միւս կողմից՝
բաւականին ծախս կը հարկաւորի: Իսկ
մենք՝ հայերս առհասարակ աղքատ ենք,
աղքատ՝ ոչ միայն «հոգւով», այլ և գրը-
պանով:

Սակայն ինչ որ գիւղերի համար շուտ
է, քաղաքների, մանաւանդ մեծ քաղաք-
ների համար ուշ է: Ամօթ և նախատինք
մեզ, մեր հարուստներին, որ մինչ օրս
մենք չունենք հայկական Թատրոնական

շինութիւններ գոնէ Թիֆլիսում ու Բազ-
ւում:

Մենք մեր հարստների երկրպագունե-
րը չենք:

Ոչ էլ նրանց խունկ ծխել ենք ուզում:
Բայց այն կարգի մարդիկներից ևս չենք,
որ հարստների՝ ազգին մատուցած զոհաբե-
րութիւնները չ'տեսնելու համար՝ աչքերս
փակենք: Չենք ժխտում, որ մեր մոմոնայի
հայրերը՝ հաւատի հօր նման՝ իրանց մէ-
կուծար Իսահակներին չեն զոհում և կամ
«տառապեալ այրի» նման իրանց վերջին
երկու լուծանքներն չեն, որ ազգին զանձա-
նակ են ձգում: Բայց և այնպէս փաստը
մնում է փաստ: Մեր ազգի մէջ գոյութիւն
ունեցող բարեգործական և կրթական
հաստատութիւնները ամենուրեք, — թէ Հնդ-
կաստանում, թէ Պարսկաստանում, թէ
Տաճկաստանում և թէ Ռուսաստանում՝
բացառապէս մենք մեր վաճառականական
հարուստ դասակարգին ենք պարտական:
Չենք ասում թէ՛ նոր սերունդը ձեռքները
ծալած նստել է: Բայց եթէ Ժողովրդի կրթ-
ութեանը համար մեր նոր սերունդը մի
բան արել է, նա այդ արել է ի հաշիւ հայ
վաճառականի: Մենք դեռ նրանց վարած
ու ցանած արտերն ենք հնձում, դեռ նը-
րանց ամբարած ցորեններն ենք աղուն ա-
նում ու վայելում: Թող ներւի ասել, որ
որ հայ վաճառականը հայ ազգի կթան
կովն է եղել: Մինչև այսօր՝ շարունակ

մենք միմիայն նրան ենք կթում: Կթում,
և միևնույն ժամանակ, նրան աքացում: Սա
մենակ մեր ապերախտութեանը հետևանքը
չէ, այլ և, առաւելապէս, մեր անգիտու-
թեանը, մեր անմտութեանը:

Հա, այն էի ուզում ասել: Հոգու փրկութեան, թէ փառասիրու-
թեան և կամ ժամանակի անդիմադրելի
պահանջի բաւարարութեանը համար էին
մեր հարուստները այս ու այն Աստուա-
ծահաճոյ բարեգործական կամ կրթական
հաստատութիւնը կառուցանում, նրան շատ
ու քիչ ապահովացնում, — դա իրանց գործն
է: Բայց նրանք արդեօք երբ պէտք է հաս-
կանան, որ թատրոնը ևս մի կրթական հաս-
տատութիւն է: Եւ նոյնպէս Աստուածա-
հաճոյ: Նրան ձեռնարկելը՝ նոյնպէս ժա-
մանակի պահանջ է: Վերջապէս եթէ փառ-
քի էք ձգտում, զբանից էլ ի՞նչ մեծ փառք,
հայկական գեղարուեստի տաճար կառու-
ցանել: Միթէ ամօթ չէ՞ մեզ համար, որ
Թաղիեվ թուրք վաճառականը շատ վա-
ղուց ի վեր թատրոն ունի շինած, իսկ հայ
Թաղիկները դեռ չեն էլ մտածում այս մա-
սին: Թուրք վաճառականի շինած թատրո-
նից՝ հակառակ հիմնարկողի ցանկութեանը՝
(ինչպէս և նրա շինած ուսումնարաններից)
դժբախտաբար թուրք տարրը չէ կարող
օգտուել, անընդունակ է: Մինչդեռ մեր ժո-
ղովուրդը թատրոն սիրող է և յաճախող և
մեր խեղճ դերասանները ամեն անգամ

կաշուց դուրս են գալիս մի բեմ գտնելու,
և չգտնելով՝ ցան ու ցրիւ են գալիս: Թե-
րևս ասեն թէ՛ Թաղիեվը վաճառականական
հաշուով է թատրոն շինել: Դիցուք, դուք էլ
նոյնպէս վարեցէք: Սկզբի տարիներում
ձեր ծախսած փողին՝ մի քանի տոկոս էլ
պակաս ստացէք:

Պարոններ, «մինչդեռ ժամանակը ձեռ-
ներումդ է, բարի գործեցէք», եթէ ոչ մի
և նոյն է, ձեր մեռնելուց յետոյ ձեր հա-
րստութիւնը մնալու չէ: Ձեր ժառանգնե-
րը ձեր հարստութիւնը՝ չպիտի ուտեն:
Ընդհակառակը ձեր հարստութիւնը՝ ձեր
ժառանգներին պիտի ուտէ: Արդէն փաստ
է, որ հայի հարստութիւնը ընդհանրապէս,
երրորդ սերնդին չի հասնիլ: Իրողութիւն
է, այլ ոչ անեկդօտ, որ ազգի համար ան-
կեւանոց շինող հայ միլիոնների որդին՝ հօր
շինած անկեւանոցում փչեց իւր հոգին: Եւ
այս ու սրա նման օրինակները եղական
չեն, մենակ Կալկաթայում չէ, որ տեղի են
ունեցել: Բաց ի անշարժ կալուածներից՝
կէս միլիոնից աւելի կանխիկ զբամ ժա-
ռանգութիւն ստացող մի հայ երիտասարդ
էինք ճանաչում Թիֆլիզում, որ մի քանի
տարուց յետոյ՝ իւր հօր նախկին գործա-
կալի մօտ՝ գործակատար ընդունւեցաւ,
այն ևս ի պաաիւ և յիշատակ իւր հօրը:
Բազում ևս մի որդի տեսանք, որ հօր թո-
ղած կալուածներից տարեկան 80 հազար
րուբլի եկամուտ էր ստանում: Բայց երեք

տարուց յետոյ՝ ինքն էլ մեռաւ, կալածքն էլ ձեռքիցը դուրս եկաւ, և այլն։

Թող ասենք՝ թէ հայ հարուստը, զրգախտաբար, թատրոնի նշանակութիւնը տակաւին չէ հասկանում։ Թող ընդունենք՝ որ նրա կողքին դեռ չեն երևում ինտելիգէնտներ, որոնք նրան այդ բանն հասկացնէին, ինչպէս որ, օրինակ, հանգուցեալ Եղեանցը՝ Սանասարեանցին դպրոցի նշանակութիւնը հասկացրեց։ Բայց հապա որտեղ են ժամանակակից մեր ինտելիգէնտներն, ինժինեաներ, ճարտարապետներ, բրժիշկ ու բժշկապետներ, փաստաբաններ, դրամատոներ և գրասենեակների կառավարիչներ, առևտրական մեծ ֆիրմաների ներկայացուցիչներ։ Չէ՞ որ դրանք՝ թատրոնի նշանակութիւնը, նրա անհրաժեշտութիւնը մեզանից լաւ են հասկանում և իմանում։ Եւ չէ՞ որ, միևնույն ժամանակ դրանցից ամենից քիչ ոռճիկ կամ հասոյթ ունեցողը՝ էլի 5-ից մինչև 10 հազար բոլբլի է ստանում, իսկ 10-ից մինչև 20 հազար ստացողներն ևս՝ բացառութիւններ չեն կադմում։ հարցնում ենք, դրանք ի՞նչու ընկերովի մի հայկական թատրոն չեն կառուցանում։ Երբ ընտրութիւններ կան՝ դրանք հրապարակ են գալիս, ճառում ու ճողումաբանում, ընտրում, մանաւանդ թէ ընտրովում։ Երբ չաղ օժիտ ունեցող հարսնացուներ երևան են գալիս՝ դրանք իրանց փայլուն կոճակներն ու ակադեմիքական

նշանակներն իսկոյն հանդէս են բերում։ Իսկ երբ ժողովրդի կրթութեան, նրա լուսաւորութեան համար հարկ է լինում գրպան շարժել, քսակի բերան բաց անել, այն ժամանակ՝ այդ պարոնները՝ հարուստ վաճառականների գրասենեակներն են վազում, նրանց տների հասցէները խնդրում։ Ամօթ դրանց, նախատինք այնպիսիներին։

Դառնանք հայ դպրոցին։

Միակ հաստատութիւնը, որ պատահականութեան, դէպքի կամ անհատների առժամանակեայ գործունէութեան արդիւնք չի եղել մեզանում, այլ ժողովրդի գիտակցութեան, նրա ինքնովի, ինքնաբեր և մըշտական, բնական, կանոնաւոր գործունէութեան արդիւնք, որին երկնել, ծնել, սնուցել և փայփայել ու մեծացրել է հայ ժողովուրդը իւր ամեն խաւերով, — ի հարկէ ամեն մէկը իրան վերաբերեալ մասումը, — դա անշուշտ մեր դպրոցն է, — ուստահայերիս ազգային գործունէութեան գլուխ գործոցը։

Կովկասի տիրապետութիւնը տակաւին գլուխ չէր բերած տէրութիւնը, որ հայ եպիսկոպոսը՝ հայ համբարի գլուխն անցած՝ Թիֆլիսում առաջին կանոնաւոր դպրոցի հիմքն ո՞չ միայն օրհնում, այլև նախ ինքը փորում և սպա փետաղը՝ ժողովրդին էր առաջարկում։ Եւ փառք ու պատիւ թէ

այդ բանւոր հովին և թէ հօտին, որոնք եկեղեցիներում և փողոցներում, շաբթէ շաբաթ հանգանակած գանձանակադրամներով, օրհնութեան և քաջալերութեան ալէլուեաներով և քրտնաթաթախ աշխատանքով կարճ ժամանակում՝ կրթական այն հոյակապ հաստատութիւնը կանգնեցին, որ անցեալ տարի, աւանդ, մի քանի բողոքով ցրիւ աւեց մարդկային բարբարոսութեան գործին—թնդանօթը:

Մինչդեռ Կովկասեան աշխարհում զինւորների սկիներն էին շողշողում և սրերը շառաչում. մինչդեռ տէրութիւնը աւագակաբարոյ, խուժուղուժ տարրը սանձահարելու, նրա միմիայն մարմինը անուրների մէջ կաշկանդելու համար՝ միլիօններ էր վատնում ապարդիւնօրէն—հայ ժողովուրդը՝ իւր լուսաներով, իւր գանձանակներով, իւր մանկտին կրթելու, նրան «պիւռ զալամ» սովորեցնելու ջանքերն էր թափում ամենուրեք:

Ժողովրդի բաղդից՝ վրայ է հասնում Մատթէոս կաթողիկոսը:—Մակար եպիսկոպոս, Պետրոս Շանշեանց, Պետրոս Սիմէօնեանց, Գրիգոր Իզմիրեանց և այլք օգուտ են քաղում «Ժողովրդասէր» (հայ եկեղեցու Պետր ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել) ոգուց՝ և ահա Ներսիսեան և Ժիւսկան դրալոցների յայտնի կանոնադրութեան հրատարակումը:

Կրթական դպրոցի ասպարէզը լայնա-

նում, կարգ ու կանոնի տակ է ընկնում: Ծխական դպրոցների թիւը աճում է:

Եկեղեցական դրամների անբաւարարութիւնը ի նկատի առնելով՝ ինտելիգենտ երիտասարդութիւնը Թիֆլիսում և գաւառներում ձեռնարկում են օրիորդաց դպրոցների բացմանը: Եւ տասնեկաւոր տարիներ անընդհատ, կամ փոխ առ փոխ, ճրի դասեր աւանդում: Այսպէս են առաջ եկել և ծաղկել մեր մէջ Մարիամեան, Գայիանեան, Սահականուշեան, Եղիսաբեթեան Հոփսիմեան և այլ դպրոցներն Թիֆլիսում և գաւառական քաղաքներում:

Մեր այժմեան ազատամիտ երիտասարդները, որոնք «իրանց բերանը երկրնքումն են դրել, իսկ իրանց լեզուն երկրի աւել շինել» և որոնք առանց վարձի մի քայլ անգամ չեն ուղում անել, թող լաւ իմանան, որ իրանց նախորդների հետ ձեռք ձեռքի տուած ընթացել է և հոգևորականութիւնը: Ամեն մի թեմում եղել է մի Մակար եպիսկոպոս, մի Սուքիաս և Արիստակէս վարդապետներ և այլք, և ամեն մի քաղաքում եղել են մի մի տէր Պօղոսներ ու տէր Մինասներ, որոնք հովանաւորել, աջակցել և աշխարհականների հետ լծած՝ առաջ են վարել ժողովրդի կրթութեան արօրը:

Մեզ համար միանգամայն անհասկանալի է, որ եթէ Խոսրովեան, Քիչմիշեան, Բաթանեան, Նահապետեան, Սիմէօնեան,

Գրիգորեան, Սուլեան: և այլք (Գայիանեան
դպրոցի հիմնադիրներն և ամենքն էլ բարձ-
րագոյն ուսում ստացած մարդիկ) հարկա-
ւոր և օգտակար էին համարում՝ իրանցից
կազմած խնամակալութեանը նախագահ
ունենալ մի Յարութիւն աւագ քահանայ
Սուզանաշեան, այժմեան մեր, մեծ մա-
սամբ, թերուս, դեռ ազգին ոչ մի ծառա-
յութիւն չմատուցած, դեռ միմիայն ճա-
ռելու և ճամարտակելու վարժեալ երիտա-
սարգէներն՝ ազգի համար՝ ինչ փաստ են
գտնում, եթէ որ դպրոցական հոգաբար-
ձութիւնների կողքին նստած լինի նաև մի
հոգևորական, — ի հարկէ արժանաւորը, ար-
ժանաւորագոյնը և ժողովի ընտրածը: —
Եթէ աշխարհականները առաջ են գնացել,
բնականաբար, հոգևորականներն էլ պէտք
է որ առաջ գնային: Եւ գնացել են: Մի՞թէ
հայ հոգևորականութիւնը, թէ կուսակրօնը
և թէ քահանան, այժմ ևս այն է, ինչ որ
20—25 տարի առաջ էր:

Հարցին դառնանք: —

«Վշտալի» Մատթէոս կաթողիկոսը ա-
նակնկալ կերպով թէև մեռաւ, բայց նրա
դպրոցական կանոնադրութիւնը մնաց: Հիմ-
քը հաստատուն հողի վրայ էր դրած:

Գէորգ Դ. աւելի ոյժ ու կենդանու-
թիւն տւեց ժողովրդի կրթական գործին:
Մի և նոյն ժամանակ՝ շինեց և հրդեհուե-
լուց յետոյ վերաշինեց Ս. Էջմիածնի ճե-
մարանը, — ի դէպ. դարձեալ հայ վաճառա-

կանի կտակած զրամով: Գաբրիէլ վարդ.
Այվազեանը յայտնի ուսումնականի անուն
և համբաւ ունէր, բայց Թէոգոսիայում
անգործ նստած էր «որպէս ճնճողուկ միայն
'ի տանիս»: Որովհետև Խալիբեան դպրոցը
փակւած էր և «Մասեաց աղաւնին» դադա-
րած: Գէորգ Դ. նրանից յարմար տեսչացու-
չէր կարող գտնել: Այվազեանը թէև հրա-
ւիրւեցաւ, բայց ինքն էլ, կաթողիկոսն
էլ լաւ տեսան, որ «երկու տէրերի չէ կա-
րելի ծառայել»: Հոգևորական տեսչին փո-
խարինեց աշխարհականը: Եւ այսպէս մին-
չև այսօր փոփոխակի և հոգևորական և
աշխարհական արժանաւոր անձինք՝ միա-
սին աշխատել, միասին գործել են:

Վերջապէս Գէորգ Դ. եկ. - ծխ. դպրոց-
ների համար թեմական տեսչութիւնը հաս-
տատեց, որ այնքան կարևոր էր դպրոցա-
կան կեանքում տիրած անկերպարանու-
թեանը՝ որքան և իցէ կերպարանք տալու:
Մեր անդրանիկ թեմական տեսուչներն ե-
ղան՝ Պերճ Պօօջեանց Երևանեան թեմում:
Իսկ Ստեփաննոս ա. քահ. տէր Ստեփա-
նեանց Վրաստ. և Իմեր. թեմում: Այս ար-
ժանաւոր քահանան կազմեց իւր թեմի
դպրոցների առաջին ուսուցչական ժողովը:
Եւ նրան ընտրող ու հաստատել տուող ար-
ժանաւորագոյն Մակար եպիսկոպոսն էր,
որ 1873—74 տափնապալից տարին, (մեր
դպրոցները վերցնելու հրովարտակը արդէն
դուրս էր եկել և տեղ տեղ գործադրւում

էր) հոգաբարձու Նեվերովի թուղթը՝ թեմի դպրոցներն յանձնելու համար՝ մի բնորոշ, սրամիտ պատասխանով Գոգոբերիձէին յետ դարձնելով՝ ինքը գնում էր և անձամբ անձին ուսուցչական ժողովը բաց անում:

Գէորգ Դ. հրամանաւ թեմական տեսուչ Գէորգ Բարխուդարեանցի նախագահութեամբ Թիֆլիսում 1882-ից բացւած ընդհանուր ուսուցչական ժողովը առիթ բռնած՝ Եանովսկին լուսաւորութեան նախարարին գրեց, թէ հայ դպրոցների գոյութիւնը փաստակար է ոչ միայն մանկավարժական, այլ նաև քաղաքական տեսակէտով:

Դպրոցները փակւեցին: Իսկ մեր լրագրութիւնը, որ մինչև այդ՝ յանուն ազատամտութեան էլ կուժ ու կուլայ չէր թողել, որ մեր անմեղ դպրոցների զլխին չըջարդէր, և այդպիսով յիմարաբար՝ մի կողմնակի ծառայութիւն էր մատուցանում Եանովսկուն, — այդ ազատամիտ լրագրութիւնը, կրկնում ենք, ձայն, ծպտուն չհանեց, այլ միանգամայն լռեց, պապանձւեց: Բայց նրա լեզուն մի օր էլի յանկարծ բացւեց, երբ սինօդի պրօկուրօրը ուզում էր Մանկունու սնդուկի միջից մի քանի թղթեր հանել և չէր կարողանում, — ահա այդ ժամանակ հայ ազատամիտ մամուլը՝ անմաքար պրօկուրօրի և Շալիկօֆ նահանգապետի թալակն ընկնելով՝ սկսեց երկինք գետինք իրար խառնել՝ հայ, հառայ, հայ ժողովուրդ, ոտքի ել, Մանկունի եպիս-

կոպոսը... Վանքի մասունքները Պօլիս է փախցնում: Եւ ժողովուրդը, արդարև, ոտքի ելաւ: Մանկունու սնդուկը կախաւորւեցաւ Երևանում: Առաջնորդարան տարւեցաւ, սինօդի երկու անդամների և Շալիկօֆի ներկայացուցչի ներկայութեամբ բացւեցաւ... Վանքին ոչ մասունքը և ոչ մի ասեղը չգտնւեցաւ: Բայց պրօկուրօրի պահանջած թղթերն՝ սնդուկի միջից հանելու՝ դարձեալ հնար չեղաւ: Իսկ ազատամտութիւնը անդադար շարունակում էր իւր արշաւանքը, իւր հայհոյանքը՝ առանց այն էլ Կովկասեան կառավարութեանը ատելի, նրանից հալածուած ու տարագրւած Մանկունու դէմ, մինչև որ... Տաճկաց հիւպատոսարանի կնքով Թիֆլիզում կնքւած տաճկահպատակ Մանկունու սնդուկը Պօլիս հասաւ, արտաքին գործոց մինիստրի, կարծեօք Սայիդ փաշայի, դիւանատանը՝ ի ներկայութեան Ռուսաց դեսպանի և Հայոց պատրիարքարանի՝ բացւեցաւ և ի պաշտօնէ հրատարակուեցաւ, որ Մանկունի եպիսկոպոսի սնդուկումը՝ վանքապատկան ոչինչ չի եղել:

Բայց մի և նոյն մամուլը՝ դարձեալ Զաքարիայի վիճակին ենթարկւեցաւ, երբ Գէորգ Դ-ի մահից յետոյ՝ Եանովսկին «Кавказ» թերթի էջերը զարդարում էր իւր պաշտօնական... գրալարութիւններով, իբր թէ՛ հայ հոգեւորականութիւնը դպրոցների մասին իրան հաշիւ չէ տւել, իբր թէ՛

իւր բոլոր օրինաւոր պահանջները՝ արհամարհել է, անպատասխան է թողել: Այո, այդ ժամանակ ազատամիտ լրագրութիւնը լռելով լռում էր, իսկ «յետադէմ» «կղերական» Արարատը մի առ մի ցոյց էր տալիս, թէ ո՞ր թւականում, ո՞ր ամիսում և Ռ-ով ինչ տեղեկագիր է ուղարկել հոգևորականութիւնը պ. հոգաբարձին:

Զարմանալի նմանողութեամբ՝ մեր ոչ միայն ազատամիտ աշխարհականներն այդպէս են եղել, այլ ճիշտ այդպէս են եղել և մեր ազատամիտ հոգևորականներն: Սրբանք էլ լռել են, խորշել են, խոյս են տւել ճիշտ այն ժամանակներին, երբ, անհրաժեշտ էր ձայն բարձրացնել, բողոքել կամ գոնէ բողոքելու պատրաստող եկեղեցական համագումարին մասնակցելուցը՝ չհրաժարուել, չփախչել, կարծեօք 1884 թւին:—

Ներողութիւն, ընթերցող, ես դարձեալ հարցից շեղեցայ: Միւս անգամ Մակար կաթողիկոսի դպրոցական «Կանոնք»-ին հետ կը ծանօթանանք:

VI

Ոչ 1874, ոչ էլ 1882 թուականների ուսուցչական ժողովներում մշակուած եկեղ. ծխ. դպրոցների ծրագրերը գեո ևս հաստատուած չէին մինչև 1883 թուականը, երբ կառավարութիւնը փակեց այդ դպրոցները: Թեմական գալրոցներին և Մայր Աթոռի ճեմարանին՝ թէպէտ և տակաւին ձեռը

տրւած չէր, սակայն նրանց ծրագրերի հաստատումը ձգձգւում էր: Այդ առթիւ՝ կառավարութեան հետ ունեցած բանակցութիւնը չվերջացած՝ Գէորգ Դ. ի Տէր հանգեաւ:

Նա մահւանից յետոյ Հայոց Կաթողիկոսութեան նկատմամբ՝ կառավարութիւնը ձեռնարկեց գործադրել իւր այն նոր քաղաքականութիւնը, որ Գէորգ Դ-ի կենդանութեան վերջին տարիներումն էր մշակել ու պատրաստել:

Մեր բնաբանից դուրս է այդ քաղաքականութեան վրայ կանգ առնել՝ այսքանս միայն կ'ասենք, որ եթէ Գէորգ Դ-ին Մակար արքեպիսկոպոսը չյաջորդէր՝ ամենայն հաւանականութեամբ մեր դպրոցները չէին բացւիլ: Իսկ եթէ բացւէին էլ՝ կաթողիկոսի իրաւասութեանը տակ չէին լինիլ: Եւ, ի հարկէ, ոչ էլ հայ ժողովրդի իրաւասութեանը: Այդ տեսակ երազ, գուցէ, այժմ մարդիկ կարող են տեսնել, որ անշուշտ «ի բարին չի կատարիլ»: Իսկ այն ժամանակումը դա բացարձակ ցնորք կը լինէր:

Դպրոցների բացման հետ՝ Մակար կաթողիկոսը՝ յաջողեցաւ նաև վեց տարի յետաձգել տալ վարկի,—ցենզի հարցը, որ Դամոկլեան սրի նման կախւած էր մեր ուսուցիչների գլխին:

Իայց դպրոցական գործում՝ Մակար կաթողիկոսի և նրա ժամանակակից աշխար-

հական ինտելիգենտների՝ գլուխ գործոցը պէտք է համարել նրա «Կանոնք եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց Հայոց», որ 1889 թ. հրատարակուեց:

Այս կանոնադրութեամբ՝ միանգամայն վերջ դրեցաւ այն թոհ և բոհ,—քառաս-յին վիճակին, որի մէջ, ոտքից ցզուլս, ընկղմել էր մեր եկեղ. ծխական դպրոցը իւր թէ ուսումնական, թէ վարչական և թէ տնտեսական մասերով:

Իւր գոյութեան օրից սկսեալ՝ այս առաջին անգամն էր, որ մեր եկեղեց. ծխական դպրոցը վերս ծնոււմ էր որոշ տիպի և կերպարանքի. ստանոււմ էր ուսման հասաւորուն և միանման ծրագիր, դասաւորութիւն և ուսուցչացունների անւանական ցուցակ, ուսուցիչների վարձատրութեան միւնիմալ սահման—կոպար. հոգաբարձութեան պարտքի և իրաւունքի սահման. նրանց ընտրութեան եղանակի ճշգրտումն, հաշուետուութեան կարգ ու կանոն, թեմակալ Առաջնորդի և հոգաբարձութեան յարաբերութեան և իրաւասութեան որոշումն:

Եւ որովհետեւ Առաջնորդները՝ մի քանի յարգելի պատճառներով՝ անձեռնհաս էին լինում կանոնադրութեամբ իրանց վրայ դրուած պարտականութիւնները ճշտութեամբ կատարել,—ուստի Մակար կաթողիկոսը փութաց վերականգնել թեմական վերատեսչութիւնը՝ կարգելով այդ պաշտօնի համար միմիայն հոգևորականներ, ինչ-

պէս որ պահանջոււմ էր տէրութեան օրէնքը:—Իւր հերթում՝ թեմականներն ու թեմական տեսուչները՝ ենթարկուեցան այսպէս անուանեալ «Մայր Աթոռի ուսումնարանական յանձնաժողովին», որ կազմուած էր հոգևորականներից և աշխարհականներից:

Պէտք է աւելացնենք, որ 1889 թ. կանոնադրութեամբ ժողովի, ծխական համայնքի իրաւունքը խլած չէ: Իրաւաբանական պատասխանատու մարմին-հոգևորականութեան իրաւունքը միայն ուժեղացրած է: Եւ,—այս մեր խորին համոզմունքն է,—շատ լաւ է արած: Նախորդ տարիների փորձերը ցոյց են տալիս, որ մեր դպրոցների հոգաբարձուները՝ շնորհիւ իրանց ինտրիգների, իրանց քմահաճութեան, բաւականին զգալի հարուածներ են տուել մեր դպրոցներին: Թէպէտ և, միւս կողմից, դպրոցների հոգաբարձուներին՝ եկեղեցիների երեցփոխանների համեմատութեամբ, փառք ու պատիւ պէտք է համարել:

Անտարակոյս թէ դպրոցներին և թէ եկեղեցիներին հասած վնասների մէջ ժողովրդի, համայնքի հաւատարմատարների հետ մեղսակից են նաև հոգևորականները,—նըրանք, որոնք պէտք է հսկէին, չթոյլ տային գեղծմունքներ գործելու: Բայց այս չէ նըշանակում, որ եթէ մեր դպրոցներն ու եկեղեցիները միմիայն աշխարհականների ձեռքով կառավարուեն, ամեն բան կարգի

կընկնի: Անցեալը գոնէ դրա հակառակն է վկայում:

Ինչ ասել կ'ուզի, որ օգտուելով ժամանակի պատեհութիւնից, մենք պէտք է փութանք մեր եկեղեցական-ազգային հաստատութիւններում ցանկալի, ժամանակին համապատասխան բարեփոխութիւններ մտցնել, բայց այդ ամենը պիտի անենք միասին:

Ինչպէս որ անատութիւն և մեր եկեղեցու սկզբունքին հակառակ վնասակար բան կը լինէր՝ մեր դպրոցները միմիայն հոգևորականութեան յանձնել, նոյնքան անմիտ, վնասակար և հակա-եկեղեցական կը լինէր այդ դպրոցները միմիայն աշխարհականներին յանձնել:

Եթէ ցարդ, երբ հոգևորական և աշխարհական միասին են գործում, տեղի թէ անտեղի կերպով՝ կղերական սերտովի բառը մատներին փաթաթան արած՝ մարդիկ ուղում են ամեն բան տակն ու վրայ անեն, գիտէ՞ք քանի տեսակ ականներ դուրս կը գան մեր մէջ, երբ դպրոցները բացառապէս աշխարհականների ձեռին լինի:

Եւ այդ ականներից իւրաքանչիւրը՝ ամեն մի ներելի և աններելի միջոցներով, ներս կը խծկուի մեր դպրոցի մէջ, իւր ուղութիւնը, իւր ցանկութիւնը կ'ուզէ անպատճառ փաթաթել դպրոցի շէնքին:

Եւ այնուհետեւ... մնաք բարով հայոց եկեղ.-ծխական դպրոցներ...

1860 թուականներին՝ երբ Ալի փաշան պատրաստուում էր տաճկահայերին սահմանադրութիւն տալ և տաճկաց յետադէմ կառավարութիւնը՝ իւր արտաքին գործոց այդ միւնիստրին նկատում էր նրա մտադրութեան անտեղութիւնը՝ վնասակարութիւնը պետական շահի տեսակէտից, Ալի փաշան մօտաւորապէս այս էր պատասխանել. «Հայերին տուածս սահմանադրութիւնը նման կը լինի այն քառակուսի անիւին, որ ինչ կողքի էլ որ լծէք, առաջ չի գնալ»:

Գուցէ մենք սխալւում ենք, և Աստուած տայ, որ սխալւած լինենք, — բայց մեզ թւում է, որ ռուսահայերիս համար էլ նոյն ձևի քառակուսիներ են պատրաստուում: Եւ ինչպէս որ տաճկահայերը՝ իրանց սահմանադրութեամբ առաջ չգնացին, միևնոյն, — եթէ ոչ աւելի վատթար, — վիճակի կարող ենք ենթարկուել և մենք՝ ռուսահայերս:

Բայց կը յառաջադիմե՞նք թէ կը յետադիմենք, կ'երջանականա՞նք թէ կը թշուա՞նանք, ոտքի կը կանգնենք թէ կը գլորւենք, — ի սէր Աստուծոյ, միասին, միշտ միասին լինենք, միասին գործենք:

Որքան էլ որ մարդկանց գաղափարները փոխւեն, որքան էլ որ յառաջադիմելու, զարգանալու եղանակ ու միջոցները տարբերւին, — ի վերայ այս ամենայնի կան մտքեր, գաղափարներ, զարգանալու եղանակներ, որոնք թէև անփոփոխ են, բայց յաւիտեանս ճշմարիտ են և անսխալ:

Դրանցից մինն էլ այս հինաւուրց առածն է՝ «զուգութիւնն է մայր բարեաց, անզուգութիւնն՝ ծնող չարեաց»:

Միւս անգամ կ'ասենք թէ ինչ նիւթական միջոցներով կարելի է պահպանել մեր կրթական հաստատութիւնները:

VII

Մեր եկեղ. ծխական դպրոցների ամենամեծ տոկոսը, մօտ 90-ը կազմել են երկրագործ, արհեստաւոր և մանր վաճառականների զաւակները՝ երկու իսկ սեռից: Հաւանականաբար այսուհետեւ էլ՝ նոյնը կը լինի:

Նոյն դպրոցների շրջանաւարտների շատ փոքր տոկոսը, միմիայն մտել է բարձր դպրոցներ՝ ուսումը շարունակելու համար: Իսկ մեծ մասը մտել է կեանքի մէջ: Հաւանականաբար այսուհետեւ էլ նոյնը կը լինի:

Նշանակում է, որ մեր եկեղ. ծխական դպրոցը հայ մասսայի մէջ սկզբնական, տարրական կրթութիւն տարածող միակ հաստատութիւնն է եղել ցարդ: Կարծում ենք, որ այսուհետեւ էլ այդպէս կը լինի:

Այդ դպրոցները մինչև հիմա պահպանուել են՝

- ա) Եկեղեցիների նպաստներով:
- բ) Աշակերտների Թոշակադրամներով և
- գ) Կամաւոր նուէրներով:

Դժբախտաբար արդիւնքների այս երեք

տեսակ աղբիւրները ևս՝ այնքան նուազ են եղել, որ հնար չի եղել ցանկալի թուով և երկու իսկ սեռի համար դպրոցներ ունենալ մէն-մի հայաբնակ վայրում:

Յիշողութեամբ, այլ ոչ հաւաստեալ, մտաբերում ենք, որ եկեղ. ծխական դպրոցների թիւը, ամենայաջող տարիներում 200-ից չէ անցել, իսկ նրանց տարեկան բիւջէն՝ միլիօն ընդհանուր էլ չի հասել:

Արդիւնքների նուագութիւնիցն էր, անշուշտ, որ ուսուցիչների ոռճկի միւնիմալ քանակն այնքան քիչ էր սահմանուած Մալար կաթողիկոսի կանոնադրութեամբ:

Եւ բացի դրանից՝ առարկաների մէջ ևս խտրութիւն էր դրած, որ ոչ միայն ինք ըստ ինքեան անարդարութիւն էր, այլ և մի քանի չարիքի գլխաւոր շարժառիթ:

Եկեղեցիների արդիւնքներն այժմ, այսուհետեւ եթէ չպակասեն՝ չեն էլ աւելանալ: Մի և նոյնը կարելի է տեսլ և թոշակադրամի և կամաւոր նուէրների համար:

Ուրեմն ինչ անենք, որ մենք նախ և առաջ մեր դպրոցների թիւը շատացնենք և երկրորդ՝ որ նրանցում աւարտող և կեանքի մէջ մտնող մեր տղայ և աղջիկ պատանեակները ոչ միայն զբաղէտ լինեն, այլ և ռամկութիւնից, գոեհկութիւնից զուրս եկած՝ փոքր ի շատէ՝ զարգացած մարդիկ, ինքնուրոյնաբար զարգանալու տրամադրուած, պատրաստուած:

Վերջին նպատակին հասնելը հեշտ է:

Հարկաւոր է միայն նպատակայարմար ծրագիր մտցնել զպրոցում: Իսկ առաջին նըպատակի իրագործումը կարող է դժուարութիւններ առաջ բերել: Թէպէտ և այդ դժուարութիւնները անյաղթելի չեն:

Փամանակաւոր կանոնների» տրամադրութեամբ՝ եթէ եկեղեցւոյ արդիւնքները ծխի պէտքերը լրացնելու հերիք չեն անում, ծխական հոգաբարձութիւնը իրաւունք ունի ծխականների նախընթաց համաձայնութեամբ և որոշմամբ՝ միանուագ կամ մըշտական տուրք նշանակել ծխի վրայ: Այս տուրքի վճարումը՝ պարտաւորական է դառնում «համաձայնողների համար»:

Մեր վերաբացուած զպրոցների հոգաբարձութիւնները, տեղ տեղ, պինդ կպչելով այդ յօդուածին՝ արդէն մեծամեծ նախահաշիւներ են կազմել:

Սակայն ինչ որ տեսականօրէն դիւրին է երևում, գործնականօրէն այն չէ դուրս գալիս:

Բաց ՚ի այն, որ նոր օրէնքը առհասարակ, որքան էլ որ, ինքնըստինքեան, լաւ լինի, գոնէ սկզբներում լաւ ընդունելութիւն չէ գտնում և այլ ու այլ մեկնութիւնների տեղիք է տալիս,—կայ մի այլ հանգամանք ևս:

Հայ ժողովուրդը ընդհանրապէս՝ դեռ ևս զարգացման այն աստիճանին չէ հասել որ իւր հարկանի օգտին ևս՝ որ և է գոհողութիւն անելն իւր բարոյական պարտքն

համարէ: Նա մանաւանդ որ ծխական տուրքի տուչութիւնը պարտաւորական չէ լինելու, այլ կամաւոր, միմիայն համաձայնութիւն յայտնողների համար:

Իսկ չհամաձայնողներ կը լինեն անշուշտ: Եւ դրանք իրանք չհամաձայնելով՝ միւսներին կը զայլթակեցնեն, վատ օրինակ կը դառնան: Ով որ մօտիկից ծանօթ է մեր հասարակ ժողովրդի հոգեբանութեանը՝ յուսով ենք որ մեզ հետ կը համաձայնի:

Միւս կողմից հաւանական է, որ ծխական ժողովի որոշմանը համաձայնողների ու ստորագրողների մէջ ևս՝ դուրս գան մարդիկ, որոնք իրանց խոստումը և ստորագրութիւնը դժբեհ, չկատարեն յարգելի թէ անյարգելի պատճառաւ, երբեմն սոսկ և մանր պատճառաբանութեամբ:

Այսպիսի դէպքում,—մի իրաւաբան հոգաբարձու մի անգամ ասում էր,—թող հոգաբարձութիւնը զատարանին դիմէ: Գուցէ այդ կարծիքն ունեն և ուրիշները: Սակայն մենք գոնէ՝ այդպիսի կարծիքը գրտնում ենք թէ անիրագործելի և թէ խիստ փաստակար զպրոցի՝ ինչպէս նիւթական, նոյնպէս և բարոյական շահերի տեսակէտից:

Մեր եկեղեց. ծխակ. զպրոցների պահպանման համար մենք երկու միջոց ենք դնում ընթերցողի առաջ: Եւ պատրաստ ենք այդ առթիւ լսել ամեն մի կարծիք և քննադատութիւն: Գուցէ մենք առիթ

տուած կը լինենք այսպիսով, որ ուրիշները աւելի լաւ և օգտակար միջոցներ առաջարկեն:

Մեր միջոցներից առաջինը այս է. բնական շարժումների արդիւնքների նախկին ազդեցությունները, այն է՝ եկեղեցւոյ նպատար, թոշակադրամը և կամաւոր նուէրները պահելով հանդերձ, նուէրների մի այնպիսի եղանակ ևս սահմանել, որ ա) ժողովրդի համար նորութիւն չլինի և որը նա արդէն վճարելիս լինի՝ թէև ոչ կրթութեան անուամբ, բ) որը սահմանելու իրաւունք և արտօնութիւն արդէն ունի հոգևոր իշխանութիւնը ցայսօր գործող օրէնքի արամադրութեամբ. գ) որ վճարողի համար գրեթէ ոչ մի գծաւարտութիւն չէ ներկայացնում և դ) որի հանգանակելը՝ աւելի հեշտ կը լինի և առանց որ և է ծախքի, քան ծխական տուրքի հանգանակելը:

Նուէրները սրանք են լինելու. ա) Ամեն մի եկեղեցւում և ամենայն շաբաթ, կիրակի և տօն օրերին՝ դանձանակ շրջեցնել. բ) Ամեն մի մկրտութիւնից, նշանից, պսակից և նշեցեալից կամ կամաւոր կամ նախապէս որոշեալ նուէր ստանալ տպագրեալ անդորրագրերով. գ) Հոգևոր Ատեաններից գործակալներից և ծխական քահանաներից տրուած ծննդեան, պսակման և թաղման վկայագրերից և քաղուածքներից կամաւոր կամ որոշեալ նուէր ստանալ տպագրեալ անդորրագրե-

րով. դ) եկեղեցիներում և տներում գործածուելիք մեղրամամի վաճառումը՝ մասնաւոր մագաղիններում արգելել տալ,—և այդ իրաւունքը օրէնքով հայ եկեղեցուն տրուած է,—և ամեն մի թեմում ևս՝ ամփոփել ծխական հոգաբարձութեան ձեռին:

Ձեռքի տակ վիճակագրական հարկաւոր տեղեկութիւններն չունենալով, դժուար է ասել, թէ այդ ազդեցություններից տարեկան ճրքան գումար կարելի կը լինի հայթհայթել յօգուտ դպրոցի: Բայց անուրանալի է, որ հայթհայթեած գումարը աննշան չի լինիլ:

Երկրորդ միջոցը, որ աւելի ժամանակակից է և աւելի պատւաբեր մի ժողովրդի համար, այս է. օրէնսդրական ճանապարհով իրաւունք ձեռք բերել, որ ծխական իրաւունք վայելող ամեն մի 21 կամ 25 տարեկան հայ մարդ՝ պարտաւորւի իւրաքանչիւր տարի, յօգուտ ժողովրդի կրթական գործին, վճարել մի որոշ գումար:

Մովսէս մարգարէի սահմանած 2 արծաթեայ սիկլը՝ յօգուտ Երուսաղէմի տաճարին՝ ամենքին յայտնի է: Հոռմի ս. Պետրոսի լուման՝ նոյնպէս յայտնի է: Թող մենք՝ հայերս էլ, մեր Լուսաւորչի լուման ունենանք:

Լումայի քանակութիւնը պէտք է որոշուի, հարկաւ, փոխադարձ և համերաշխ խորհրդով՝ վիճակագրական թւանշաններ և ամեն մի վայրում ապրող հայ ժողովրդի

սրբական վիճակը ի նկատի առնելով և ուսումնասիրելով:

Մեր առաջարկած երկու միջոցներն ևս՝ իբրև հում նիւթ ենք առաջարկում ի մշակումն ձեռնհաս անձանց և հայ լրագրութեան:

Ամեն տեղ և ամեն ժամանակ նկատւած է, որ ազգի յառաջադիմութեան նախանձախնդրութեամբ ոգևորւած՝ մեզանում մարդիկ անդադար պահանջներ են անում: Բայց կամ չեն ուզում, կամ,—որ աւելի հաւանական է,—չեն կարողանում ցոյց տալ թէ ի՞նչ ու ի՞նչ միջոցներով կարելի է այդ պահանջներին կատարումն տալ: Շատ և շատ ցանկալի է, որ գէթ այսուհետև մեր գրողները, ժողովրդին դեկավարելու փտահութիւն ստանձնողները՝ այնպիսի հարցերով և պահանջներով զբաղւելին և ընթերցողներին էլ զբաղեցնէին, որ ոչ միայն օգտակար է, այլ և հնարաւոր է, զուլի գալու բան է: Ի հակառակ դէպս՝ ափսոս, շատ ափսոս կը լինի մեր լրագրութեան այսքան մեծ եռանդի և ժամանակի ապարդիւնօրէն վատնումը:

ՄԻ ԽՈՆԱՐՀ ԱՌԱՋԱՐԿ

Հայ-թաթարական ընդհարումներից տառապող մեր ազգակիցների օգտին հաւաքւած զրամական նպաստները՝ իրանց կարի

սակաւութեամբ՝ ծովային կաթիլների են նմանում:

Մի տարուց աւելի է, որ մեր զաւակները, մեր եղբայրներն ու քոյրերը, նենգամիտ քաղաքականութեան այդ անմեղ զոհերը,—ի միջի այլ տառապանքների՝ տառապում և հեծեծում են նաև նիւթապէս. սակայն իւր կարծեցեալ քաղաքակրթութեամբ պարծեցող Ռուսահայր՝ մինչ օրս չկարողացաւ էական, զգալի օգնութիւն հասցնել իւր ազգակցին, որի գլխին եկած պատուհասի հետեանքներից,—սով, հիւանդութիւն, աւագակութիւն,—անշուշտ իրան ևս փոքր կամ մեծ բաժին պիտի հասնի ժամանակին, որ արդէն եկել հասել է:

— Կարծում էք թէ բոլոր Գալիլիացիներից միմիայն նրանք էին մեղաւոր, որոց արիւնը Պիղատոսը խառնեց նրանց զոհերի հետ: Ոչ, ասում եմ ես ձեզ. բայց եթէ չապաշխարէք*), դուք նոյնպէս կը կորչէք: (Ղուկ. Ժզ. 2—4):

Ճշմարիտ է Ռուսահայ ժողովուրդը հարուստ չէ, բայց այնքան էլ աղքատ չէ, որ չկարողանայ գոնէ մէկ միլիօն ըուրլի մատակարարել այդ նպատակի համար: Մէջտեղում գիտակցութիւն չկայ,—ահա

*) Ապաշխարել նշանակում է՝ վարժել, բարձր, հասկացողութեան եղանակը փոխել. գոնէ յունական բառի միտքը այդ է նշանակում ըստ վկայութեան մի յունաբէնագէտի:

Թէ ի՞նչ է մեր ամենամեծ դժբաղդու-
թիւնը:

Եթէ ֆրանսիացիք հինգ միլիարդ ֆրանք
պատերազմական տուգանքը կարողացան
ժամանակից առաջ հատուցանել Գերմա-
նիային,—դա նրանից չէ, որ ֆրանսիացի-
ների գրպանները լիքն էր այդ ժամանակ,
ոչ: Այլ նրանից, որ ֆրանսիացիք քաղա-
քակրթեալ, գիտակից ժողովուրդ էին և
այն սոսկալի գումարը ազգովին և այնպի-
սի դիւրին եղանակներով հանգանակեցին,
որ իրանք էլ զգացին, չիմացան:

Բայց... քաղաքակրթութիւնը, գիտակ-
ցութիւնը ոչ զօռով կրլինի և ոչ էլ ապրս-
պրանքով:

Դառնանք մեր կրեստներին:

Ձեռաց, մատների վրայ կարելի է
համբերել, որ Ռուսաստանում 100-ից աւե-
լի հարուստ հայեր կան: Դրանցից 30-ը՝
առանձին առանձին վերցրած, այնքան կա-
րողութիւն ունին, որ իւրաքանչիւրի հա-
մար միանուագ 10.000 ռուբլի տալն այն-
քան հեշտ է, ինչպէս յետին արհեստաւորի
համար 5 կոպէկ տալը:

Սա ձեզ 300.000 ռուբլի:

Մնացեալ 70 հոգին նոյնպիսի հեշտու-
թեամբ կարող են 5000-ական ռուբլի տալ:

Այս էլ ձեզ 350.000 ռուբլի:

Սակայն այդ կրեստները այսօր Եւրո-
պայում նստած՝ հանգիստ և զւարճալի
ժամեր և օրեր են անցկացնում: Բայց չէ՞

որ զրանք ժամանակին Ռուսաստան պիտի
վերադառնան. հայ ենք՝ պիտի ասեն, հա-
յերի հետ նիստ ու կաց և այլ և այլ յարա-
բերութիւն պիտի սկսեն, հայ եկեղեցի պի-
տի յաճախեն, իրանց բազուկները դէպի
հայի Աստուածը պիտի պարզեն:

— Ի՞նչ երեսով, ի՞նչ իրաւունքով:

Բայց... գուցէ կրեստները իրանք էլ
մեղաւոր չեն, որ քաղաքակրթեալ ու գի-
տակից չեն:

Ս. Երուսաղէմի վրայ ծանրացած պարտ-
քը թօթափելու համար մեր պատրիարքնե-
րից մինը,—«շղթայակիր» մականւանեալը՝
մի ժամանակ շղթան վզին ձգած՝ հայա-
բնակ վայրերն էր շրջում:

Այժմ ժողովրդի մտքին և սրտին այն-
քան հասկանալի և մօտիկ է տառապեալ-
ների փիճակի ծանրութիւնը, որ հարկ չկայ
արտաքին նշանով. շղթայով, շարժել նրա
արտաքին նշանով. շղթայով, շարժել նրա
գորովը, բաւական է խօսքով, կենդանի «ի
խորոց սրտի» բղխած խօսքով անմիջապէս
հայ կրեստների ականջին հասցնել մեր
թշուառ հայրենակիցների հառաչանաց
ձայնը, սրտի հեծութիւնը, ողբերի աղաղա-
կը» (Նարեկացի): Հարկաւոր է խօսքի մուր-
ճերով նրանց սրտի դռները բաղխել, նրանց
լեարդերի և երկամուկների թելերը շար-
ժել, ցնցել:

Հանգուցեալ Խորէն եպիսկոպոս Ստե-
փանէն մի ամսուայ ընթացքում կարողա-
ցաւ Բագուի կրեստներից 300.000 ռուբ-

լու ստորագրութիւն ստանալ թեմական
զպրանոցի համար: Չէ՞ որ հայ թշւառնե-
րի կեանքից և ապագայից աւելի թանգ
բան չի կարող լինել մեզ համար այժմ:

Նոյն եպիսկոպոսը՝ տակաւին վարդա-
պետ՝ Գէորգ Դ-ի յանձնարարութեամբ՝
Ռուսաստան ճանապարհորդելով՝ մի կլո-
րակ ու մեծկակ գումար հայթայթեց ճե-
մարանի օգտին: Եւ ահա ճեմարանի ցա-
ւից՝ հազար անգամ մեծ ցաւի մէջ ենք
կանգնել մենք այժմ:

Շատերին յայտնի է թէ՛ Նոյն Ստե-
փանէն ինչպէս յաջողեց՝ իրան խնդիրը
մերժող թիֆլիզեցի յայտնի կրեստաներից
մէկին ձեռաց խելքի բերել և իր առաջար-
կը, խնդիրը խսկոյն ևեթ կատարել տալ:

Իսկ Ստեփանէի գէնքը ոչ այլ ինչ էր,
եթէ ոչ խօսքը, միմիայն և միմիայն խօսքը,
կենդանի խօսքը:

Չենք կարծում, որ Ստեփանէի մահ-
ւամբ՝ մեր հոգևորականների միջից՝ խօ-
սելու, քարոզելու ձիրք և ընդունակութիւն
ունեցող հոգևորականների թիւը սպառե-
ցաւ: Համոզւած ենք, որ մեր թէ՛ վարդա-
պետների և թէ՛ քահանաների մէջ այժմ ևս
կան երիտասարդներ, որոնք Նոյն առաքե-
լութիւնը կարող էին անել գէպի հայ ժո-
ղովրդի ամեն մի խաւը, Նոյն իսկ գէպի ար-
տասահման փախչող մեր հարուստները:
Հարկաւոր է միայն մի այդպիսի կանոնա-
ւոր առաքելութիւն կազմակերպելու լուրջ

կարգադրութիւն անել: Իսկ այդպիսի կար-
գադրութիւն կարող է անել մեր եկեղեցու
Պետր, որի հայրական բարեհայեցողութեան
ենք մատուցանում՝ որդիական վստահու-
թիւնից բղխած մեր այս խոնարհ առա-
ջարկը:

Ը Ն Թ Ա Յ Ի Կ Հ Ա Ր Յ Ե Ր

I

Կարծեօք բարեյիշատակ Մակար կա-
թողիկոսիցն է սկսել այն գեղեցիկ սովո-
րութիւնը, որով Մայր Աթոռի ճեմարանի
շրջանաւարտներից երբեմն-երբեմն արտա-
սահման և Ռուսաստան են ուղարկւում
բարձրագոյն ուսում ստանալու համար: Եւ
եթէ մեր երիտասարդ հոգևորականների
մէջ այսօր աչքի ընկնող լուսամիտ՝ մատ-
նագէտ հոգևորականներ կան, յիշեալ սովո-
րութեան հետևանքն են:

Բացի ճեմարանի սաներից, մենք ունե-
ցել ենք և ունենք բարձրագոյն ուսում
ստացած և այնպիսի հոգևորականներ, — թէ
կուսակիցն և թէ ամուսնաւոր, որոնք հա-
մալսարանը աւարտելուց գկնի՝ եկեղեցույ
նւիրապետութեանն են նւիրել իրանց:

Բարձրագոյն ուսում ստացած այս եր-
կու կարգի հոգևորականների մէջ մենք ու-
նեցել ենք և հիմի էլ ունենք՝ առուածա-
նեցել ենք և հիմի էլ ունենք՝ անգլագէտներ, ի-
րաններ, բնագէտներ, լեզագէտներ, ի-
րաւագէտներ, մանկավարժներ (սակաւ),

բայց... ոչ մի գիւղատնտես, եթէ միայն մեր յիշողութիւնը մեզ չի դաւաճանում:

Իրա պատճառը, մեր կարծիքով, այն է, որ ինչպէս ամեն մի բանում, նոյնպէս և այս բանում մենք հետեւել ենք ուսաց օրինակին: Իսկ գիւղատնտեսութեան արժէքը, նրա հասարակական և պետական մեծ նշանակութիւնը Ռուսաստանում դեռ այսօր էլ լաւ չէ ըմբռնւած: Եւ հէնց այդ պատճառաւ էլ՝ ինչպէս նրանցում, նոյնպէս և մեզանում, գիւղատնտեսութիւնը ոչ մի շահեկանութիւն, ոչ մի գրաւչութիւն չունի երիտասարդ մարդկանց համար:

Բայց, կարծես, եկել հասել է ժամանակը, որ Ռուսաստանը իւր ուշն ու ուրուշը առաւելապէս դէպի այդ կողմը շուռ տայ...

Իարձնենք և մենք մեր ուշադրութիւնը մեր ազգի եկեղեցական - վանական կալւածների վրայ:

Եթէ այդ կալուածները ցարդ ցանկալի արդիւնք չեն մատակարարել, դրա առաջին և ամենագլխաւոր պատճառը՝ մեր երկրի տնտեսական ընդհանուր անկեալ վիճակն է, ճանապարհների բացակայութիւնն է և այլն:

Եւ հէնց ընդհանուր պատճառների վերանալուց կախւած կը լինի նաև մեր ազգային կալւածքների արժէքի և եկամուտի բարձրանալը կամ չբարձրանալը:

Այնու ամենայնիւ՝ ինչպէս ամեն մի խելացի կալւածատէր անհատ, նոյնպէս և մեր վանքերը՝ անշուշտ պիտի ունենան իրանց սեպհական, մշտական գիւղատնտեսները, որոնք կարող են, ի հարկէ, աշխարհականներ ևս լինել, ինչպէս որ եղել են մինչև հիմա և այժմ էլ կան: Թող այսուհետև ևս լինեն:

Բայց մեր հոգեւորականները և մասնաւորապէս մեր կուսակրօնները, բարձրագոյն դպրոց գնալիս՝ ինչո՞ւ գիւղատնտեսական մասն ևս չեն ընտրում: Չէ՞ որ գիւղատնտեսութեամբ պարապող վարդապետների ամբողջ բանակներ ենք ունեցել մենք ժամանակաւ:

Մեր կարծիքով հոգեւորական գիւղատնտեսը՝ մեր վանական կալուածքների համար աւելի արդիւնաւէտ կը լինի, քան աշխարհականը:

Վերջինս նախ և առաջ մեծ ոռճիկ պիտի ստանայ, որպէս զի իր ընտանիքը վանքերի կամ գիւղերի անկիւններում ապրելու զոհաբերութիւնը յանձն առնի: Երկրորդ՝ աշխարհական գիւղատնտեսը չէ կարող, եթէ ոչ միշտ, գոնէ երկար տարիներ, իր կառավարել մի և նոյն կալւածքը: Եւ հեռանում կամ հեռացւում է շատ անգամ յարգելի, անխուսափելի հարկից ստիպւած:

Հոգեւորական գիւղատնտեսը, ընդհակառակը, ա) վանքում կամ գիւղում ապրելը՝ իրան զրկանք չի համարիլ. բ) կամ առանց

ռոճկի, կամ սակաւ ռոճկով ծառայելու պատրաստ կը լինի. գ) եթէ բացառիկ զէպքեր չեղան՝ մինչև իւր մահը կարող է կալւածքի գլխին մնալ և հետզհետէ բարգաւաճեցնել. դ) ի շնորհս իւր կոչման առիթ և յարմարութիւն ունի՝ շփուել հարեանների, համարիւնների հետ և իւր փորձառութիւնիցն ու գիտութիւնից նրանց ևս մասն և բաժին հանել, նրանց սովորեցնել խօսքով և գործքով, օրինակով:

Մեր եկեղեցական վանական կալւածների բարգաւաճումից և նրանց արդիւնքի շատանալուց մեծ, շատ մեծ կախում ունի և՛ մեր դպրոցների բարգաւաճումը:

Կրթական տուրքի և այլ նորանոր միջոցների որոշումով մենք պատրաստուում ենք մեր դպրոցները բարեփոխել, նրանց տնտեսական վիճակը բարձրացնելու զէմ ոչինչ չունենք և մեր նոր սերնդից ոչ պակաս անկեղծութեամբ փափագում ենք, որ այդ ամենը իրագործուի, բայց... շատ և շատ հանգամանքներ, թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին, ի նկատի առնելով՝ մենք խորապէս համոզւած ենք որ, մեր դպրոցները ոչ միայն հոգևորականութեան իրաւասութեանը տակ պէտք է գտնւեն, այլ և, ամենամեծ մասամբ, պիտի պահպանւեն եկեղեցական և վանական եկամուտներով: Եւ այդ՝ ոչ թէ ներկայ ռէժիմի ժամանակ միմիայն այլ և ամենաազատ և ամենախնայաւոր ռէժիմի ժամանակ ևս:

Մենք դառնում ենք մեր նոր սերնդին, մեր շունեցած ազգային ժողովի ինքննաիր երեսփոխաններին և յիշեցնում նրանց ծերունի Տիէրի այն խորհրդաւոր բացազանչութիւնը, որ նա 1870-ին արաւ Նապալէօն Գ. ծուղակն ընկած՝ Փրանսիական պարլամենտի՝ «զէպի Բերլին» որոտացող անդամներին. «Պարոններ, դուք Բերլին չէք հասնիլ, իսկ պրուսացիք Փարիզ կը հասնեն»:

II.

Եկեղեցական-ծխական դպրոցների պահպանման հարկաւոր գումարը ձեռք բերելու համար՝ մեր մամուլի մէջ այլ և այլ միջոցներ են առաջարկւել: Մենք ևս մի քանի միջոցներ առաջարկեցինք: Սակայն բացի ծխական դպրոցներից՝ մենք ունենք բացի թեմական դպրոցներ և մի ձեւարան, նաև թեմական դպրոցներ չէ կարող առանց որոց ծխական դպրոցը չէ կարող գոյութիւն ունենալ և որոնք, սակայն առկայ են, — բացի Ներսիսեան դպրանոցից, մենքն էլ, — բացի Ներսիսեան դպրանոցից, — նիւթական հաստատուն միջոցներից նոյնպէս գուրկ են:

Ուստի մեզ թւում է թէ՛ դպրոցների մասին առհասարակ խօսելիս՝ առաջին տեղը պիտի բռնէ նրանց նիւթական կողմը:

Եթէ ֆիզիքական պատերազմ մղելու համար, անհրաժեշտ է, ըստ Մեծին Նապօնի, փող, զրամ և ստակ, մի և նոյնը, և լէօնի, փող, զրամ և ստակ, մի և նոյնը, և աւելի մեծ չափով, անհրաժեշտ է՝ մտա-

ւոր և խաւարի դէմ պատերազմելու հա-
մար:

Մեր նախընթաց յօդաձևերից ընթեր-
ցողը արդէն ծանօթ է մեր գպրոցների նը-
կատմամբ՝ մեր ունեցած հայեցակէտի հետ:
Մենք ասել ենք, հիմա էլ կրկնում և երեք-
կնում ենք, որ մեր ազգային, ժողովրդա-
կան գպրոցները պէտք է գտնւեն հոգևոր
իշխանութեան իրաւասութեան տակ և կա-
ռավարւեն թէ հոգևորականների և թէ աշ-
խարհականների ձեռքով համաձայն մեր
եկեղեցւոյ սկզբունքին, որոյն և ժամանա-
նակիս պահանջներին, որոց մէջ ոչինչ հա-
կադրութիւն մենք չենք գտնում:

Այս հայեցակէտովն էլ է ահա, որ գրպ-
նոցների նիւթական վիճակի մասին խօսե-
լիս՝ մենք ծանրանում ենք աւելի հոգևոր
հիմնարկութիւնների վրայ և աւելի նրան-
ցից և նրանց հասոյթներից ենք ակնկա-
լում մեր գպրոցների համեմատական ա-
պահովութիւնը:

Մի և նոյն հայեցակէտով՝ այս անգամ
մենք մի այլ գպրոցական հասոյթի վրայ
ենք մատնանիշ լինում:

Յայտնի է, որ մեր եկեղեցւոյ մշտա-
կան և կանոնաւոր, հաստատուն հասոյթ-
ների մէջ ամենուրեք, գիւղերում և քա-
ղաքներում, առաջին տեղը բռնում է մո-
մաւաճառութիւնը: Առանց թւանշանների
էլ կարելի է պնդել, որ հայկական եկեղե-
ցիներում բաւականին մոմ է գործածւում

Աստուածապաշտութեան ժամերին: Քիչ չէ
գործածւում նաև տներում՝ կրօնական ծէ-
սերի կատարման ժամանակ:

Բայց... հայկական եկեղեցիներում և
տներում սպառւած մեծաքանակ մոմերի
արդիւնքի խոշոր մասը մտնում է... Ռու-
սաստանի մի քանի գործարանների և մեր
երկրի բազմաթիւ վաճառականների գրպա-
նը: Մեր երէցփոխանները յիշեալ գործա-
րաններից են բերել տալիս եկեղեցիներին
հարկաւորեալ մոմը, իսկ մեր ժողովրդա-
կանները՝ փողոցի վաճառականներից են
գնում ծէսերի կատարման հարկաւորը, ևս
առաւել ծաղկաւոր, թանկագին մոմեր
պսակի ժամանակ:

Թիֆլիզի թեմը, իսկապէս Թիֆլիզի
եկեղեցիները, այդ կողմից նախանձելի են:
Թէպէտև այնտեղի կապալառուն, իր հեր-
թում, չէ՞ որ ինքն էլ մի տեսակ ընկեր է
դառնում Ներսիսեան դպրանոցին, որոյ
գանձարանն է մտնում մոմաւաճառու-
թեան կապալադրամը:

Յիշում ենք, որ բարեյիշատակ Մակար
կաթողիկոսը՝ վճռել էր ս. Էջմիածնում
մեղրամոմի գործարան կառուցանել և հայ
եկեղեցիներին այնտեղից մոմ մատակա-
րարել:

Էջմիածնի շինութիւնների մէջ մոմա-
տուն անունով մի շինութիւն ևս տեսել
ենք, բայց չգիտենք Մակար կաթողիկոսի

շինել տւածն է, թէ նրանցից առաջ էլ է եղել այդ շինութիւնը: Ինչ և իցէ:

Արդեօք անակնուկնելի, յանկարծական մահը թէ այլ հանգամանքներ խոչընդոտ հանդիսացան Մակար կաթողիկոսի մտադրութեան իրագործմանը, — չգիտենք: Բայց համոզւած ենք, որ այդ մտադրութիւնը իրագործելը դժւար չէ: Թերևս դրա համար այնքան մեծ գումար էլ հարկաւոր չէ: Թերևս Մայր Աթոռը, կամ բանիմաց հայ մարդիկ փոխադարձ խորհրդակցութեամբ կը կարողանային այժմեանից ի գլուխ հանել հանգուցեալ կաթողիկոսի այս գեղեցիկ և այնքան շահաւէտ գործը:

Մենք կարող էինք մատնանիշ լինել և մի քանի այլ բաների վրայ, որոնցից նախ և առաջ մեր ազգային կրթական հիմնարկութիւնները՝ շնորհիւ Մայր Աթոռի՝ կարող էին նիւթական զգալի օգուտ ունենալ և երկրորդ՝ հայկական եկեղեցիներէից կամաց-կամաց կը վերանայ՝ տձևութիւնը, խայտաբղէտութիւնը, անճաշակութիւնը, կոյր և անիմաստ օտարամոլութիւնը, որոց այնքան սիրահար ենք մենք ամենքս՝ աշխարհական թէ հոգևորական:

Խօսքս մեր եկեղեցիներում գործածւած ս. պատկերների, զգեստ և անօթների մասին է, որոնք իսկապէս պէտք է, որ Մայր Աթոռում և կամ միւս վանքերից մէկում պատրաստելով ի վաճառ հա-

նւէին ժողովրդական եկեղեցիներին և անհատների վրայ:

Բայց դրա համար՝ բացի դրամից, մենք չունենք նաև պատրաստւած նկարիչներ և արհեստագէտներ, ուստի դրանց մասին չարժէ երկարաբանել: Այսքանս միայն կասենք, որ մենք նոր բան չենք առաջարկում, որ մենք ինչ որ հնումը մեր վանկում, այլ այն՝ ինչ որ հնումը մեր վանքերն ունեցել են: Օրինակի համար՝ Տաթևի վանքում մի ժամանակ մի խումբ կուսակրօններ եկեղեցական պատկերահանութեամբ էին զբաղուած միշտ, մինչդեռ մի այլ խումբ զբաղանութեամբ և այլն:

ՄԵՐ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ... ՅԵՏԱԴԻՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ա.

Ռուսական լայնածաւալ պետութեան 140 միլիօն ժողովրդի հանդէպ քաղաքակրթութեան, լուսաւորման արև է ծագում:

Այդ վիթխարի ազդաբնակութեան մէկ չնչին մասն ենք կազմում մենք — Ռուսահայերս:

Արդ՝ մենք ևս, իբրև մի առանձին ազգ, մի ժողովուրդ՝ ապագայ ունենալու ենք՝ Ռուսաստանում: Եւ եթէ ունենալու ենք՝ ի՞նչ տեսակ ապագայ է լինելու, արդեօք յառաջադիմական թէ, գուցէ, յետադիմական: Ռուսաստանում ծագող արևը ար-

դեօք մեղ ևս պիտի լուսաւորէ, ջեռուցանէ՞ ինքնուրոյնութիւնն աճելու և ուռածանանալու համար, թէ, գուցէ, կուրացնէ, խանձէ, այլէ: Ռուսաստանում եռ եկող, պըճպըճացող ծովի անեղ ալիքները՝ մեր փոքրիկ բուրաստանի կողքովն արդեօք պիտի սահին, անցնին, թէ կպչելով նրան ջարդ ու փշուր անեն, հողի հետ հաւասարացնեն:

Բ.

Բոյսի աճման և զարգացման համար՝ լոկ լոյսն ու ջերմութիւնը բաւական չեն, զուգընթացաբար հարկաւոր է նաև պարարտ հող, խոնաւութիւն, այսինքն այն անհրաժեշտ պայմաններն, առանց որոց արևի զրական յատկութիւններն՝ բացասականի կը վերածնան: Այսպէս էլ՝ մի ժողովրդի արւած կամ ձեռք բերած իրաւունքներն ու արտօնութիւնները՝ զրականի փոխանակ անշուշտ բացասական հետեանքներ կարտադրեն, եթէ որ այդ ժողովուրդը նախապատրաստած, տրամադրւած չէ իւր ստացած իրաւունքներէր օգտուելու, նրանց ըմբռնելու և իրացնելու համար:

Ունի՞նք արդեօք Ռուսահայերս՝ մեր ինքնուրոյնութիւնը չկորցնելու և նրա զարգացնելու համար՝ պատշաճաւոր նախապատրաստութիւն, տրամադրութիւն. այդ առթիւ՝ մենք յառաջագիմել ենք ար-

դեօք թէ յետագիմել, — անա մի հարց, և ըստ իս, մի շատ կարևոր հարց, որի պատասխանն եկ, ընթերցող, որոնք մեր կեանքի և իրականութեան մէջ:

Գ.

Ինքնուրոյնութիւնից չզրկւելու և անարգել կերպով նրան զարգացնելու համար՝ նախ և առաջ պէտք է, որ մի ազգ, մի ժողովուրդ ամփոփւած լինի մի վայրում:

Այդ վայրը կարող է լինել և տիրապետող պետութեան երկրից թէև անբաժան, բայց առանձին, յատուկ մի մասը՝ ինչպէս են, զոր օրինակ, Վրաստանը, Փինլանդիան և Լեհաստանը մեզանում:

Հայերիս սեպհական, անկախ հայրենիքը՝ վաղուց է, որ մեր ձեռքից գուրս է եկել: Պարսիկները, Օսմանցիները և Ռուսները բաժանել են նրան իրանց մէջ: Այս մէկ:

Վրայ երկրորդը՝ մեր այս բաժան-բաժան կացութեան մէջ ևս՝ յիշեալ երեք պետութիւնների երկրում՝ մենք ոչ մի առանձին, յատուկ վայր չունինք, որ տեղի ազգաբնակչութեան գոնէ ամենամեծ տոկոսը կազմէինք:

Քառորդ դար առաջ, ճշմարիտ է, Տաճկաստանում հայաշատ մի քանի վիլայէթներ կային, բայց այժմ դրանք ևս գատարկւած են և հետզհետէ գատարկւում են:

— Պատճառ:— Պատճառը՝ նախ և առաջ
նենգ քաղաքականութիւնը և երկրորդ՝ մեր
ամենախայտառակ, ամօթալի տհասութիւ-
նը առհասարակ՝ քաղաքական խնդիրնե-
րում, որով միշտ և հանապազ գործիք ու
խաղալիք ենք լինում մեզանից խելօքների
ձեռին: Ինչ և իցէ:

Մի և նոյն երևոյթը նկատուում է Ռու-
սաստանում, Կովկասում ևս: Այստեղ էլ՝
որովհետեւ հայաշատ նահանգներն՝ տիրող
տարրի հետ աննկատելի կերպով ձուլուե-
լու հակամտութիւն չցոյց տւին, ինչպէս
որ վերջին տարիներումս ծրագրւած էր,
ուստի և քաղաքականութիւնը՝ այդ նա-
հանգներում ևս հայ տարրի քանակը՝ մեղ-
մօրէն խօսելով՝ նօսրացնում է:

Գալով պարսկահայերին՝ նրանց դրու-
թիւնը հօ ամփաշկարայ է, ամենքին յայտ-
նի: Եւ եթէ չլինի պարսիկ կառավարու-
թեան քաղաքական գիտակցութեան հետ՝
նաև որոշ չափով նրա մարդասիրութիւնը,
պարսկահայերը մի ժամուայ նախաճաշիկ
կարող են լինել պարսիկ խուժանի համար:
Եւ ի՞նչ գրաւական, ի՞նչ երաշխաւորու-
թիւն կայ, որ մի դժբաղդ օր այդպէս էլ
չլինի, քանի որ պարսիկ կառավարութիւնը
ինքը, դժբաղդաբար, թոյլ է և շրջապա-
տւած է հզօր հարևաններով, որոց քաղա-
քական բառարաններում՝ մարդասիրու-
թիւն, խիղճ, ամօթ և այլ աշխարհի բառե-
րն ոչ գոյութիւն ունեցել են և ոչ էլ ունին:

Այսպէս ահա՝ հայերս մեր ինքնուրոյ-
նութիւնը պահելու, զարգացնելու ամենա-
գլխաւոր միջոցներից մէկից, ինչի՞ ոչ հէնց
ամենագլխաւորից, զրկւած ենք եղել, գուրկ
ենք և հետզհետէ էլ զրկւում ենք ամե-
նութեք:

Եւ ուրեմն այդ կողմից մխիթարական
մենք ոչինչ չունենք: Եւ մի շատ խոշոր,
շատ զգալի յառաջադիմութիւն ենք գոր-
ծել... յետադիմութեան մէջ:

Բայց չարիքը զրանով չէ վերջանում:

Դ.

Մի քաղաքատնտես ասել է՝ թէպէտ և
աշխարհը կառավարողը թւերը չեն, սակայն
թւերը ցոյց են տալիս, թէ աշխարհքը ինչ-
պէս է կառավարւում:

Երկրագնդիս վրայ ապրող հայերի ճիշտ
թիւը ես չգիտեմ: Եւ կարծեմ ոչ ոք չը-
գիտէ:

Թողնենք երկրագունդը:

Ինձ թւում է, որ Տաճկա-հայերի,
Պարսկա-հայերի, և նոյն իսկ Ռուսա-հայե-
րի ճիշտ թիւն ևս մենք չգիտենք:

Մենք ունենք մեր Սինօգի, մեր Պա-
տրիարքարանների, Առաջնորդարանների
(Պարսկ. և Հնդ.), եւրոպական դեսպանա-
տների պաշտօնական և անպաշտօն տեղե-
կագրերի և օրացոյցների թւերն. բայց նը-

բանց ճշտութիւնը ոչ ոք կարող չէ երաշխաւորել:

Սակայն բանը դրանում չէ:

Ե.

Ենթադրենք, որ այդ թւերը ճիշտ են և ստույգ:—Ընդունենք, որ հայերի թիւը, որքան էք ուզում, թող ասենք 4, 5, 6 միլիօն է:

Բայց առնելով ի նկատի, որ այդ միլիօնաւոր բազմութիւնը ցաք ու ցրիւ է եկել ամեն տեղ և ուշ կամ շուտ հայութեան համար նրա կէսը պիտի կորչի, ուստի վերցնենք միայն հայկական ամենամեծ հատւածները Ռուսիայում, Տաճկաստանում և Պարսկաստանում:

Ենթադրենք, որ զրանց թիւն է 3, 4 միլիօն:

Բայց որովհետև ամեն մի հատւած ապրում և գործում է անկախ, ինքնուրոյն և միանալու, միասին գործելու համար հնարաւորութիւն չունի,—նշանակում է այդ հատւածների գոյութիւնը՝ ընդհանրութեան համար՝ ոչ մի օգուտ չունի: Նրանք կարող են միմեանց օգնել նիւթապէս և բարոյանական, դրական ոչ մի օգուտ չեն կարող հասցնել հարկաւոր դէպքում:

Դեռ աւելի վատը կայ:

2.

Որովհետև ամեն մի հատւած՝ առաւել կամ նւազ չափով՝ ենթարկւում է տիրող կառավարութեան ազդեցութեանը, ուստի այդ հատւածները երբեմն այնպիսի գործունէութիւնների են ձեռնարկում, որ ուղղակի ինքնասպանութեան է տանում իրանց:

Երբեմն էլ պատահում է, որ մի հատւածին տիրապետող տէրութիւնը՝ նրան գործիք է շինում մի այլ հատւածը տապալելու համար:—Կամ նրա միջոցաւ նրան տիրողի վրայ՝ ինքը տէր դառնալու համար: Եւ այլ այսպիսի հարիւրաւոր դիւանագիտական, քաղաքագիտական խաղեր, որոնք դարերից ի վեր կրկնւել են և դեռ կրկնւում են մեր գլխին ամենայն օր և ամենայն տեղ:

Իսկ մենք դեռ գլխի չենք ընկել, մեր զբոսը չենք ճանաչել:—Եւ թիթեռնիկի նման որտեղ որ մի լոյս, լուսոյ նշոյլ տեսանք, իսկոյն վրայ ենք թափւում և... վերջ ի վերջոյ, ի հարկէ, այրւում մեռնում:

Է.

Կարող են առարկողներ լինել, որ մեր ոյժից, մեր կարողութիւնից, մեր ըմբռնութեանց բարձր եղած ասպարէզներում եթէ

մենք սխալուում, մինչև անգամ մեղանշում ենք, դա մեզ ներելի է:

Համաձայն եմ: Գիտեմ և ընդունում եմ, որ մեզ նման մի անգոր տկար և ցր-
րուած ազգի հանգէպ՝ երբեմն քաղաքակա-
նութիւնը այնպիսի խնդիրներ է գնում,
որոնք մեզ համար մի մի ֆօրս մաժօրներ
են, որոց դիմադրել չենք կարող: Բայց իմ
խօսքս այդպիսի երևոյթների մասին չէ,
այլ այն երևոյթներէ, որոնցից մենք կարող
ենք խուսափել, որոց ազդեցութեանը մենք
կարող ենք չենթարկուել: Բայց թէ են-
թարկուում ենք և թէ չենք խուսա-
փում:

Ի վերայ այսր ամենայնի ընդունում
եմ, որ արտաքին հարցերի վերաբերմամբ՝
մենք յաճախ ենթակայ ենք փորձութեան,
անդիմադրելի հանգամանքների, ուստի և
այդ կողմից աւելի կարեկցութեան ենք
արժանի, քան յանդիմանութեան, կշտամբ-
ման:

Իսկ ինչ անուն տանք մեզ՝ երբ մեր
ներքին, առ օրեայ խնդիրներում, մեր առ-
տին կենցաղավարութիւնում այնպիսի
դիրք ենք բռնում, այնպիսի գործողու-
թիւնների ենք ձեռնարկում, որոցմով ուղ-
ղակի դերեզման ենք փորում մեզ համար:
Փաստեր էք ուղում, համեցէք, որքան
կամենաք:

Ը.

Մեր նոր սերունդը՝ ամուսնութիւնից
խուսափում է: Դա նրա կողմից, ի հարկէ,
լոկ մի կապրիզ, քմահաճոյք չէ, այլ դա,
մեծ մասամբ, հետեանք է տնտեսական և
ընկերվարական պայմանների: Բայց դրա-
նով իրողութիւնը չէ փոխուում: Իսկ այդ
իրողութիւնը գալիս է հաստատելու, որ
ժողովրդի աճեցողութիւնը՝ ենթակայ է
ամենավտանգաւոր վտանգի: Ուրեմն այս
կէտում ևս՝ յետադիմութիւն:

Թ.

Նոր օրէնքների տրամադրութեամբ՝
դաւանափոխութիւնը, ինչպէս յայտնի է,
շատ դիւրացաւ: Ամենալաւ դաւանանքը,
կրօնը, չենք ժխտում, խղճի ազատութիւնն
է: Բայց, ասացէք խնդրեմ, մի՞թէ խղճի
ազատութեան համար է, որ, օրինակի հա-
մար, Բագուի նման քաղաքում (գուցէ և
միւսներում) օտարազգի աղջկերք և այրի
կնանիք՝ մեր եկեղեցւոյ գիւղին են գալիս
մտնում անգաղար:

— Ի հարկէ ոչ:

Այդ օրիորդները և այրիները՝ ձեռի հա-
մար հայանում են, որպէս զի հայերի հետ
պսակին: Եւ մեր երիտասարդները (թէ
ինտելիգենտները և թէ վաճառական ու
արհեստաւորները՝ անխտիր) նրանց հետ ոչ
միայն պսակում են, այլ և պարծենում,

ազգի վրայ դեռ մուննաթ էլ են անում, որ նրա թիւը՝ մի օտարականով աւելացրին: Իսկ գալով այն բանին, որ օտարազգի մօրից ծնած պաւակը, նրա հոգւովն էլ կը մեծանայ, որ օտարազգի կին տուն բերելով՝ օտարազգի գոքանչի և աներոջ, խնամիի և ազգականի ազդեցութիւնը հայ ընտանիքում հետզհետէ կը զօրանայ, որ որ մեզ նման համակերպւող, թեթեամիտ ժողովրդի ազգային յատկութիւնները այդպիսով աւանդւորայ կը լինի, — այս ամենը մեր նոր սերնդի համար արժէք, նշանակութիւն չունի:

Այս մէկը: — Վրայ երկրորդը՝ երբեք չենք ուզում ի նկատի առնել, որ այս գրութիւնը, վերջ ի վերջոյ, հայ օրիորդին և հայ այրւոյն կը տանի և անգնդի գլխին կը հասցնի: Եւ մի գոթազգ օր մենք մեզ կը գտնենք մի կատարեալ այլասեման մէջ: Նեղ ազգասիրութիւնը, ազգամոլութիւնը կամ կենցաղավարութեան տգիտութիւնը չէ որ թելադրում է ինձ այսպէս խօսելու, ոչ, քաւ լինի: Այլ յետադիմութեան մէջ մեր գործած մի նոր յառաջագիւծութիւնը երևան հանելու ախուր պարտականութիւնը:

ժ.

Չնայած մեր հարուստ վաճառականների այս և այն, մեծ ու փոքր պակասութիւններին, նրանք ահագին ծառայութիւն

են մատուցել մեր ազգային ինքնուրոյնութեան գործին: — Բայց արդեօք նկատում էք, որ վաճառականութիւնը հայի ձեռքից դուրս է գալիս: Արդիւնաբերական մեծ առևտուր ունեցող հայերն ամեն տեղ արագ-արագ տեղի են տալիս (օրինակի համար Բագւում) ոչ միայն եւրոպացու, ոչ միայն հրէի, այլ նա և... թուրքի, թաթարի առաջ:

Պատճառ: — Ինձ այստեղ հետաքրքրողը՝ պատճառը չէ, ընթերցող: Այլ այս կէտում ևս՝ մեր կատարեալ յետադիմական երևոյթի արձանագրելն է միմիայն:

Ի.

Հայ գիւղացին... նա առաջ մի կտոր տափ, հող ունէր, որ նրան մի քիչ ցորեն ու գարի էր տալիս, խաղող հասցնում, արմտիք բուսցնում: Այսպիսով հայ գիւղացին ապրում էր և ապրեցնում էր իւր ընտանիքը:

Ճշմարիտ է՝ նրա ապրուստը ոսկի չէր, ոչ էլ արծաթ, այլ երկաթ, գուցէ և պողպատ, բայց գոնէ գիւղացու հոգին՝ խաղաղ պատ, բայց գոնէ գիւղացու միտքը՝ անգործ, պատեր, սիրտը հանգիստ, միտքը՝ աշխատ... Իսկ այժմ... Այժմ ամենքդ էլ տեսնում էք, ես էլ ի՞նչ խօսեմ:

Անշուշտ առարկողներ կը լինեն թէ՛ այս ամենը ժամանակաւոր երևոյթներ են, թէ՛ դրանք անցողական շրջանի բնական,

անխուսափելի հետևանքներ են և այլն. համաձայն եմ, ընդունում եմ: Բայց անցողական շրջանի բնական և անխուսափելի հետևանքը կը լինի և այն, որ, օրինակի համար, մի մարդ իւր կողքին բորբոքւած բոցը տեսնում է և չհեռանալով՝ ինքն էլ բոցակիզւում է: Մին ուրիշը՝ իւր փոքրիկ նաւակը դիտմամբ՝ կատաղած ծովի ծովացեալ կոհակների մէջն է նետում, որպէս զի նրանց ընկճէ, յաղթահարէ և այլն:

Լ.

Որպէս զի մարդիկ բացարձակ յոռետեսութեան մէջ ինձ չմեղադրեն, որպէս զի ես միմիայն մեր յետադիմական գործերովը և եթ նրանց սիրտը պղտորած չլինեմ, ես ինձ ստիպւած եմ գտնում անուշադիր չթողնել այն, յիշուի, մեծ տխտանական յառաջադիմութիւնը, որ վերջին 7—8 ամսւայ մէջ գործեց մեղանում... լրագրութիւնը:

Համրե՞նք, թուե՞նք միթէ մեր նոր լրագիրների անուններն ու տեսակները:

Հարկ չկայ, մի և նոյն է՝ ճիշտ թւին չենք կարող հասնել, վասն զի մինչև տողերիս դուրս գալը՝ ո՞վ գիտէ թէ քանի նոր լրագիրներ էլ են դուրս գալու:

Հարկ չկայ նմանապէս այդ լրագիրների ուղղութեան և իրանց ընթերցողների մտքի և սրտի վրայ գործած բարերար ազդեցութեան վրայ կանգ առնել: Բաւական

է, եթէ ասենք, որ ի շնորհս մեր այս արտակարգ յառաջադիմութեան այսուհետև:

ա) Հայ ընթերցողներ այլ ևս չեն լինիլ, որովհետև 21 տարին լրացած ամեն մի հայ՝ կամ արդէն խմբագիր է և գրող, և կամ շուտով կը լինի:

բ) Հայ ուսանողներ էլ չեն լինիլ, որով 21 տարին լրացրած ամեն մի հայ՝ արդէն ուսած պրծած կը լինի:

գ) Մասնագիտական ամսագիր, կամ լրագիր, կամ գրքոյկ հրատարակելու կարիք էլ չի լինիլ, որովհետև 21 տարին լրացրած ամեն մի հայ մարդ էլ արդէն քաջածանօթ է և առանց դժուարութեան վրձնում է՝ քաղաքական, դիւանագիտական, գիտական, կրօնական-բարոյական, անտեսական և ընկերավարական ամեն տեսակ հարցերն ու թեզիսները:

Խ.

Չմոռանամ յիշել՝ վերջին տարիներումըս մեր գործած և մի այլ մեծ յառաջադիմութիւնը... կուսակցութիւնների կազմակերպումը:

Այդ կուսակցութիւնների մասին ևս մենք չենք խօսիլ, այլ անկեղծ սրտով նրանց համար այն բարեմաղթութիւնն ենք անում, ինչ որ Պօղոս առաքեալը, մի ժամանակ, Գաղատացիներին էր անում (զլ. 15). «Ապա եթէ զմիմեանս խածատի-

ցիք և ուտիցէք, զգոյշ լերուք, ի միմեանց սատակիցիք»:

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Մինչև հիմայ հայ ժողովուրդը ընտրում էր իւր եկեղեցւոյ երեցփոխանին, իւր դպրոցի հոգաբարձուներին և իւր ծխական քահանային:

Այսուհետև նա ընտրելու է, բայց ի վերոյիշեալ պաշտօնեաներից, նաև իւր շրջանի գործակալին, իւր թեմի Առաջնորդին, նրա փոխանորդին կամ փոխանորդներին: Ընտրելու է նաև պատուիրակներ, թեմական և կենդրոնական ժողովների անդամներ և այլն:

Այսպիսով ընտրութիւնը դառնալու է մեր ժողովրդի համար՝ մի պարբերական, անխուսափելի զբաղմունք, մի, այսպէս առած, ազգային անհրաժեշտ գործունէութիւն:

Բ.

Սահմանադրական, ինքնավար սկզբունքին և կեանքին անձանօթ և անսովոր մարդկանց համար՝ մեր այս դրութիւնը տարօրինակ, նոյն իսկ ծիծաղաշարժ է. թւում: Սակայն, փառք Աստուծոյ, որ մեր մէջ այդպիսի անհատներ չկան: Եւ եթէ կան էլ, բացառութիւններ են կազմում:

Ընդհանուր հայ ժողովրդին, նրա առանձին համայնքներին՝ ընտրական սկզբունքը՝ յատուկ է, սովորական և հաճելի: Այնպէս որ մենք, ամենայն իրաւամբ, կարող ենք, այդ առթիւ ևս, պարծենալ մեր հարևանների և տիրապետողների առաջ:

Գ.

Պարծենալ՝ պարծենանք, բայց մի և նոյն ժամանակ չմոռանանք, որ ամենալաւ, ամենաօգտակար սկզբունքն անգամ ապարդիւն, մինչև անգամ վնասարեւ կը լինի մի ժողովրդի, մանաւանդ մեր վիճակում եղող մի ժողովրդի համար, եթէ որ նա չգիտէ գործադրել նրան, չգիտէ օգուել նրանից:

Զէնքը, սուրը ինքնապաշտպանութեան ամենալաւ գործիքն է, բայց անվտրփի, անգիտակցի ձեռքում նա ինքնասպանութեան գործիք է դառնում:

Հետևաբար՝ ինչպէս ամեն մի բանում, նոյնպէս և ընտրելում, ընտրութիւններ կայացնելում՝ անհրաժեշտ է, որ ընտրողը գիտակցութիւն ունենայ գիտակցաբար վերաբերուի:

Դ.

«Ամենքս միասին» մեր մի շարք յօդաձևերում մենք ասել ենք, որ մեր ժողովրդի կատարած ընտրութիւնները, զրեթէ ամեն տեղ, անյաջող են եղել և շատ կամ սակաւ ցաւալի արդիւնքներ են ար-

տաղրել՝ անդադար ազգին տալով, ամենամեծ մասամբ, իրանց կոչման և պաշտօնին անհամապատասխան քահանաներ, տղէտ, հակառակաէր, անձնասէր հոգաբարձուներ և, — թող ուղղակի ասենք, — գող ու աւազակ երեցփոխաններ*):

Գոնէ այսպէս է եղել ցարդ, մինչև այսօր: — Թէ ինչպէս կը լինի վաղը, այսուհետև, դժար է մի հաստատ եզրակացութեան գալ ձեռաց: Միայն թէ ամեն կերպ պէտք է աշխատել, որ գոնէ այսուհետև՝ առաջւան նման չլինի, որ ժողովրդի մէջ ընտրական գիտակցութիւն զարթի ու զարգանայ:

Անյաջող, անպէտք քահանաների, երեցփոխանների և հոգաբարձուների ընտրութեամբ՝ ցարդ տուժում էին մեր առանձին դպրոցները, եկեղեցիները և ծխերը: Չարիքը՝ մասնական էր, դժբաղդութիւնը՝ տեղական: Իսկ այսուհետև տուժողը կը լինեն ամբողջ թեմեր, ամբողջ ազգը, իւր ամբողջական շահերով: Չարիքը կընդհանրանայ, դժբաղդութիւնը կը դառնայ ազգայնական և ռուսահայը՝ կանգնած կը լինի դժբաղդ Համլէտի՝ «լինել թէ չլինել» անեղ հարցի հանդէպ:

Ե.

Մեր եկեղեցական և դպրոցական պաշտօնեաների՝ իրանց պաշտօնի անհամապատ-

*) Բացառութիւնները միշտ յարգելի են:

տասխան, ֆաստակար լինելու բուն պատճառն ի՞նչ էր երէկ:

Նրանց ընտրող համայնքերի անգիտակցութիւնը, միամտութիւնը:

Այսօր մենք ի՞նչ միջոցների ենք ձեռնարկում՝ մեր ընտրողներին խելքի և գիտակցութեան բերելու համար:

Ոչ մի միջոցի: Որովհետև կըթող, դիտակցութեան բերող միջոց չէ կարելի համարել այն ազիտացիաներն, որոց այնքան սիրահար և հետամուտ են մեր այժմեան կուսակցական գործիչներն:

2.

Երէկ ժողովուրդը գործիք ու խաղալիք էր այս և այն իշխանի, իշխանաւորի, հարըստահարչի, կեղեքչի ձեռին: Եւ նրա մատնացոյց արած անձին էր ընտրում: Նոյն ժողովուրդը այսօր էլ գործիք ու խաղալիք է այս և այն կուսակցութեան ձեռին: Եւ նրա գործակալների, նրա վարձկան ագենտների մատնացոյց եղած անձին է ընտրում: Ներողութիւն՝ չէ ընտրում, այլ կուսակցութեան թեկնածուների անւանական՝ նախօրօք պատրաստուած՝ ցուցակը տանում, ընտրական ժողովի նախագահին ներկայացնում:

Է.

Երէկւայ ընտրութիւն կայացնող ժողովուրդը՝ չէր համարձակւել իշխանի, ա-

դայի առաջարկած թեկնածուին ձայն չըտալ, վասն զի դա նրան էժան չէր նստիլ: Իշխանը, աղան նրա դուքնի վարձը կաւելացնէր, նրան պաշտօնից կը հեռացնէր, իւր հովանաւորութիւնից, իւր պաշտպանութիւնից նրան կը զրկէր և այլն:

Այսօրւայ ընտրութիւն կայացնող ժողովուրդը՝ նոյնպէս չի համարձակուիլ կուսակցութեան առաջարկած թեկնածուին ձայն չտալ, վասն զի կուսակցութեան ներկայացուցիչը, նրա վարձկան ճառախօսը՝ մէկին՝ իւր լեզւագարութեամբ, իւր ցնդաբանութիւններով է ընկճում, նւաճում, միւսի՝ միամտութիւնն ու բարեմտութիւնը անխղճօրէն շահագործում, երրորդին՝ աղմուկով և սկանդալով վախեցնում, չորրորդին աւրճանակի բերանը կամ բէյբուտի ծայրը ցոյց տալիս և այլն:

Ը.

Ռուս յայտնի հեղինակ Կարալենկօն կարծեմ՝ «Անձայն» վերնագրով մի սիրուն պատկեր ունի: Երկու ուսու փախստական մուժիկ Նիւ-Եօրկ հասնելով հազիւ հազ ապաստանարան են գտնում մի նկուղում: Խեղճերը ապրուստի ոչ մի միջոց չունին: Նրանց բաղդից փոքր ինչ յետոյ նկուղն է մտնում մի կուսակցական Ամերիկացի և Ռուսաստանի նորեկ բաղաբացիներին կաշառելով՝ նրանցից երկու ձայն է որսում

յօգուտ, կարծեօք, Մակկենլէի պրեզիդենտ ընտրելուն:

Ճիշտ այս ձևովն են վարում մեր կուսակցութիւնները հայ ռամիկների, ամբօխի հետ, այն զանազանութեամբ, սակայն, որ Ամերիկացի, նմանապէս և Եւրոպացի կուսակցութիւնները, իրանց ռամիկներին որսում են փողով, իսկ մեր կուսակցութիւնները, իբրեւ կատարեալ ասիացիներ, հայ ռամիկներին որսում են բռնութեամբ. — բռնութիւն թէ խօսքով և թէ գործով:

Թ.

Քանի որ այսպէս է, և հաւանականաբար դեռ առ ժամանակ մի այսպէս էլ պէտք է շարունակւի, ապա ուրեմն աւելորդ է յատուկ հրահանգներ հրատարակել, ընտրութիւնների աեղ ու ժամանակ որոշել: — Ո՛չ, դա, եթէ աչքակապութիւն չէ, գոնէ ժամավաճառութիւն է, անմիա ձևակապութիւն է:

Աւելի խղճմտանքաւոր բան կը լինի, եթէ որ այս ու այն պաշտօնէի ընտրութեան դէպքում՝ լիազօրութիւն ունեցող փոխանակ ժողովրդին, ծխական համայնփոխանակ ժողովրդին, զիմէ ուղղակի, քին ՚ի ժողով հրաւիրելու՝ դիմէ ուղղակի, օրինակի համար, «Իշխանակցութեան»: Եւ նրա աեղական բիւրօներին՝ թող իրանք նշանակեն պաշտօնէին: Եւ եթէ հաստատութեան հարկ զգացւեց, թող կենդրոնական բիւրօն հաստատէ:

Արդէն «Դաշնակցութիւնը» այդ բաներում, առհասարակ, վարժ է, ընդունակ: Եւ այն աստիճան, որ օրինակի համար, Ներսիսեան դպրանոցի հոգաբարձուի համար՝ Թիֆլիզում՝ իրանց կուսակցականներէց դուրս, մի այլ արժանաւոր անձն չը գտնելով՝ Բագլայ իրանց կուսակցութեան ներկայացուցչին ընտրել տւին, շատ լաւ իմանալով, որ Բագլայ հեռանալ պատրաստող ճարտարապետ պ. Փաշազնունին, այնուամենայնիւ, Թիֆլիզում չպիտի ապրի:

Ժ.

Մեզ կասեն, — ինքներս էլ լաւ հասկանում ենք, — որ ընտրութիւն եղած տեղում, բնականաբար, կուսակցութիւններ պէտք է՝ որ լինեն. եւ թէ ամեն մի կուսակցութիւն՝ իրան համակրող, իրան համակերպողներ ճարելու համար՝ պէտք է որ ամեն մի հարկաւոր ու հնարաւոր միջոցի դիմէ՝ յաղթանակը տալու: Եթէ այսպէս են անում եւրոպացիները, ամերիկացիները, ինչո՞ւ նոյնը չպիտի անենք և մենք: Չէ՞ որ մենք էլ մի և նոյն մարդիկն ենք, մի և նոյն Արարչի արարածները:

Ճիշտ է՝ մենք էլ, ըստ կադմլաժի, նոյն ենք, ինչ որ եւրոպացիները: Բայց այս դէպքում մեզ նրանց հետ համեմատելը, մեզ էլ նրանց հաւասար կշռելը՝ անտեղութիւն է, անմտութիւն է:

Ահա թէ ինչ ու ինչ պատճառներով:

ԺԱ.

Եւրոպացիների հետ մենք չենք կարող համեմատուել նախ և առաջ այն պատճառաւ, որովհետեւ նրանք ամեն բանով մեզանից շատ ու շատ բարձր են: Նրանց և մեր մէջ սար ու ձորեր կան, որոց այն կողմն անցնելու համար անհրաժեշտ է քաղաքաւորութիւն — կուլտուրա, որ մենք չունինք, անհրաժեշտ է լուրջ տոկուն աշխատասիրութիւն, որից մենք խուսափում ենք:

Ինչպէս որ առանց քրտնքի կարելի չէ հալալ — արդար հաց ձեռք բերել, այսպէս էլ առանց նախապատրաստութեան, առանց էլ ամեն կարելի չէ այս և այն գաղափարը իւրացնել, այս և այն վերանորոգութիւնը մի ժողովրդի սեպհականութիւնը դարձնել:

ԺԲ.

Ձեռքներդ սրտներիդ դրած ասացէ՛ք՝ ովքեր են մեր այսօրւայ՝ մնկի նման բաժնուցիալ-դեմօկրատներն, կօմունիստ-անարխիստներն, հնչակականներն, դաշնակցականներն՝ չեմ ասում ամենքը, այլ նրանց հարիւրին 99 մասը: — Դպրոցների՝ նոյն իսկ ստորին դասարանների մանուկ աշակերտներն, խեղճ ու մոլոր բանւոր ու մշակներ, որոնք այսօր փայլ ու տոն են տալիս մեր եկեղեցական-հասարակական ժողովներին ի հարկէ ոչ գիտակցաբար (հազար երանի՞

չէր, եթէ որ այդպէս լինէր), այլ անգի-
տակցաբար, թուլակաբար: Եւ փայլ ու
տոն են տալիս՝ ոչ թէ իրանց օգտի համար
(երանի չէր դարձեալ եթէ այդպէս լինէր):
Այլ ի փառս և նաև ի շահս իրանց խել-
քից հանող, իրանց պարացնող պարագլուխ-
ներին, մեր ինքնակոչ ռամկավարներին—
դէմագոգներին:

ԺԳ.

Ճիշտ մի և նոյն կատակերգութիւնն էր
կատարվում մեզանում նաև բառորդ դար
առաջ:

Իւր ազգի անցեալ պատմութեանը
միանգամայն անտեղեակ, նրա ժամանա-
կակից կացութեան պայմաններին խորթ,
օտար ցանկութիւններով և ձգտումներով
թէ և շատ բարի, բայց եսամոլ, փառամոլ,
զիւրազրգիւ և զիւրախար՝ հանգուցեալ
Գրիգոր Արծրունին՝ աչքերը փակած՝ մի
օր բողաքական խաղերի հոսանքի մէջ գլոր-
ւեցաւ: Եւ «վիթխարի հանճար» ու «տն-
գուգական վիպառան» հրատարակած՝ ա-
ռասպելաբան և հէքիաթաբան Բաֆֆու
հետ ձեռք ձեռքի տւած՝ այսպէս ասած՝
«յառաջագիմական», «ազատամտական»
կուսակցութիւնը կազմեց իւր «Մշակով»:
Եւ... Սերվանտէսի գրչով մի անգամ ընդ
միշտ անմահացած հերոսի ազնւամիտ խի-
զախութեամբ՝ սկսեց իւր... հողմարածու-
թիւնները:

Ազգի մէջ եղած բոլոր դասակարգերը,
մինչև անգամ ինտելիգենտ դասակարգը,
միանգամայն վնասակար, ապուշ, անդա-
մալոյժ անւանեց ու համարեց միակ, պի-
տանացու, միակ «մեծ ոյժ հայ ամբոխի»
վրայ յոյս դրած՝ ձեռնարկեց Տաճկահայաս-
տանը ազատելու:

Այն ժամանակեայ դիւանագիտութիւ-
նը՝ օգտւելով ժամանակի հոսանքից և Արծ-
րունու ու նրա թիաժ վիպասանի տրամա-
դրութիւնից՝ այդպէս էր թելադրում, ներ-
շնչում մեր ազատամիտներին ու նրանք
Տաճկա-Հայաստանը ազատեցին... իրանց
բուն բնակիչներին, հայ տարրից:

ԺԴ.

Մեր այս ազգային տնաքանդութիւնը
այն ժամանակ շատ քչերն էին տեսնում և
բողոքում: Եզովբոսի լեզւով (վասն զի գրա-
քննիչը բնու թոյլ չէր տալ, Արծրունուն
և Բաֆֆուն քննադատելիս՝ խորերը և բար-
ձրերը քրքրել): Բայց հիմա, փառք Աստու-
ծոյ, հօ ամեն ոք էլ բաց աչքով տեսնում
է թէ մեր զժբաղդ Տաճկահայ եղբայրներն
ու քոյրերը՝ ինչ սև ու մութ օրերի են
հասել, օրեր, երբ Կովկասեան աշխարհին
պատիժ պատուհաս կողակների ոխազոր-
ծութիւնները՝ Տաճկաց համիդիէների գոր-
ծածները նկատմամբ՝ «Ալիքի» Բասէնի
թղթակիցը (№ 41) փառք ու պատիւ է հա-
մարում:

ժե.

Ի դէպ՝ «Ալիքը»։—«Մշակի» դերը՝ այժմ այդ թերթն է կատարում մեր մէջ։ Իսկ նախկին ազատամիտ մշակականներին՝ այժմ մեր յեղափոխական դաշնակցականներն են փոխարինում։ Միայն, ի հարկէ, տարբեր աստառով, տարբեր ճանապարհով, ինչ որ ժամանակակից հոսանքն է թելագրում։—Եւ դիտելով այդ հոսանքը, շոյելով և շահագործելով ժամանակակից ազատամիտների տրամադրութիւնը՝ այժմեան դիւանագիտութիւնն էլ՝ իւր գործը այնպէս առաջ կը տանի, որ ռուսահայերս էլ, բացի թուրքերից (գուցէ վերջերում և ռուս ամբոխից՝ եթէ հարկ լինի) նաև մենք ինքներա՛ մեր սեփական ձեռքերով աւերենք, անհետացնենք այն ամենը, ինչ որ ազգային է, ինչի վրայ որ դեռ մենք կարող ենք յոյս դնել, ապաւինել։ Ինչով որ՝ ինչպէս մի նաւով, հայ ժողովուրդը՝ քաղաքական ծովի ալիքների յորձանուտներում՝ կարող է դեռ ևս շտուգւել, չնկղմւել։

ԺԶ.

«Ալիքի» թղթակիցներից մէկը անցեալ օր՝ 14 միաբանների խնդրի մասին խօսելիս՝ գրում էր թէ ռուսաց կառավարութիւնը այժմ «եկեղեցասէր չէ»։

Արդեօք երբ և իցէ կառավարութիւնները եկեղեցասէր եղել են։ Եկեղեցասէր

լինում են ժողովրդային մասսաները, որոց իրանց ճանկը ձգելու համար է, որ կառավարութիւնները իրանք էլ եկեղեցասէր, եկեղեցւոյն հովանի և պաշտպան են ձևանում։ Սակայն երբ տեսնում են, որ այդ ճանապարհով մասսան իրանց ճանկը չի ընկնում, այն ժամանակ իրանց գործունէութեան եղանակը փոխում են։ Եղանակները այլազան են, որոց ամենավերջինը, մօզնին ազատամտութիւնն է, ժողովրդի մէջ երևացող ազատամտական, ռամկավարական տրամադրութիւնն է այս ու այն անհատի կամ խմբի կողմից, որոնք և իրանց միամտութեամբ կամ մեծամտութեամբ՝ թալակն են ընկնում, և իրանց ձեռքով բռնում անմեղ որսը և տանում յանձնում բռնաւորին, որի ճանկերից ազատելն էր իրանց նպատակը։

ԺԷ.

Թերթեցէք Վարչաւայի կալենդարը և դուք այնտեղ հայ ազգանուններ կրող տասնեկաւոր պրօֆեսօրների, բժիշկների, փաստաբանների, դատաւորների և այլ պաշտօնեաների կը հանդիպէք։

Անշուշտ Վարչաւայում կան և հարկւրաւոր հայ կօմիսիօներներ, արհեստաւորներ, մանր վաճառականներ, բայց նրանց մասին, ի հարկէ, կալենդարներում յիշատակութիւն չկայ։

Այժմ հարց. մեր քթի առաջ ապրող

Վարչապալի այդ հայերը՝ ինչո՞ւ համար ոչինչ բանով հայ հրապարակի վրայ չեն երևում: Գոնէ իրանց գոյութիւնը չեն յայտնում:

Պատճառը պարզ է. Վարչապալի լուսաւորչական հայերը՝ այսօր չունեն պէթայն չորս պատերը, եկեղեցին և իւր գաւիթը՝ բակը, ուր հայ մարդիկ կիւրակէնեներին, սովորաբար, համախմբուած են՝ ազօթում, միմեանց հետ տեսակցում, զրուցում, մտքեր շօշափում, մտքեր փոխանակում և երբեմն էլ աստուածահաճոյ և ազգահաճոյ գործերի ձեռներէց լինում:

Մեր այժմեան ազատամտութիւնը, կամ աւելի ճիշտ՝ ազատ անմտութիւնը, կովկասի հայերին էլ այժմ աշխատում է Վարչապալի հայերի օրին հասցնել: Եւ իւր այդ խօլամիտ նպատակը, կարելին փութով, իրականացնելու համար՝ ամենայն տգիտութեամբ և անբարեխղճութեամբ սկսել է զրպարտել, բամբասել մրոտել հայ ժողովրդի առաջ՝ հայ հոգեւորականութիւնը:

ԺԸ.

Ընդհանուր զարգացմամբ, գիտակցութեամբ, ի ներքուստ ոչինչ նմանութիւն չունենալով եւրոպացիների հետ՝ այնու ամենայնիւ մենք նրանց նմանել ենք ուզում: Է՛, նմանում էլ եւք, միայն թէ՛ արտաքուստ:

Վերցրէք, օրինակի համար, հայ հարուստ վաճառականին և նրա կնոջը: Երկուքն էլ իրանց արտաքինով, իրանց գլխարկ ու շորերով, թերեւ իրանց «բօնժուր կամ կութմօրգան» կոտրուածներով, ոչնչով չեն զանազանուած փարիզեցուց կամ բերլինցուց:

Բայց 2 ըռպէ խօսակցելուց յետոյ՝ դուք արդէն կը տեսնէք, որ ձեր խօսակիցները ոչ այլ ոք են, եթէ ոչ, օրինակի համար Քեաթուկ գիւղացի Գեափին և նրա կին Զառափիլ աղաբաշին:

ԺԹ.

Մեծն Պետրոս ուսանների երկար մօլութենքները խուզում էր, նրանց լայնքղանցք շորերը կարճացնում, նրանց համար ժողովարաններ, — անսամբլ բաց անում, ինչ է թէ նրանք քաղաքակիրթ եւրոպացիներ դառնան:

Սակայն Պետրոս Մեծից՝ աւելի քան երկու հարիւր տարի է անցել ահա և այնուամենայնիւ, ըստ Վոլտէրի՝ «երբ ողջ ներքի կաշին քորէք, տակից սկիւթացիներն երևում են»:

Մինչդեռ ճաբոնացիք, իրանց արտաքինով, մինչ օրս էլ նոյն են, ինչ որ 1000 տարի առաջ. իսկ իրանց ներքինով նոյն իսկ իրանց ուսուցիչ անգլիացիների, գերմանացիների և ամերիկացիների հետ են մրցակցում:

Ահա թէ ինչ է նշանակում ամեն բանի, ամեն մի գաղափարի ներքինը՝ ամենից գլխաւորը՝ հոգին թողած, վերցնել միմիայն նրա արտաքինը, երկրորդականը, կաշին:

Ի.

Մենք՝ հայերս, առհասարակ, վերջին կարգի արարածներիցն ենք: Իբրեւ փաստ վերցնենք, օրինակի համար, եւրոպական անուններ կրող մեր այս կամ այն կուսակցութիւնը, թէկուզ «Դաշնակցութիւնը»:

Եւրոպայի մէջ ով է լսել, որ անգլիական եկեղեցւոյ ծխականը՝ կաթոլիկ ծխական գործերին միջամտի:

Իսկ մեզանում բողոքական, աւետարանական և կաթոլիկ եկեղեցիների ծխական հայերը լուսաւորչական հայերի ծխական ժողովներին միջամտում էլ են, մասնակցում էլ են:—Ո՞ր օրէնքով, իրաւաբանական կամ բարոյական որ հիմունքներով արդեօք:— «Դաշնակցական» պարոնները այդպէս են կամենում, այդպէս են պահանջում, այն էլ,—լաւ լսեցէք,—յանուն ազատամտութեան, յանուն յեղափոխութեան:

ԻԱ.

Հանրաժանօթ Ռընանը՝ Քրիստոսի մասին իւր համոզմունքը փոխելիս՝ համալսարանի ամբիոնը թողեց՝ անձնական համոզմունքը՝ իւր անպատրաստ անգարգացած

ուսկնդիրների վզին փաթաթելը՝ անագնւութիւն համարելով: Մեր փոքրիկ Ռընանների փոքրագոյն ճտերը, զորօրինակ, սկըզբունքով եկեղեցի՝ չեն ընդունում և իրանց աշակերտներին էլ չեն տանում, չեն թողնում: Բայց... եկեղեցական տօները ճշտութեամբ պահում են՝ դպրոց չյաճախելով: Այս մէկը—Վրայ երկրորդ՝ հաւատացեալների (եկեղեցւոյ) կոպէկներով գոյացած գանձանակների և մոմագների, լուսագների գումարները, առանց որ և է խղճահարութեան վերցնում են իբրեւ ոռճիկ:

Եւ այս ու սրա նման գործերից յետոյ, մեր դաշնակցական պարոնները դեռ յաւակնութիւն ունին մեր վաճառականներին, բուրժուաներին դատել ու դատարին՝ իբրեւ հարստահարիչներ, իբրեւ անգնիւ ճանապարհով գանձ դիզողներ, իբրեւ ուրիշների հաշւով ապրողներ:—«Կեղծաւոր, հան նախ զգերանդ յականէ քումմէ»:

ԻԲ.

Էլ կանգ չեմ առնում այն մասին, երբ եկեղեցական ծխական դպրոցի ուսուցիչը՝ եկեղեցւոյ Պետի, համայն հայութեան ներկայացուցչի կոնդակը,—դպրոցական չկայացած համագումարի մասին,—բոյկոտի է ենթարկում, և,—լաւ լսեցէք—շարունակում է ուսուցիչ մնալ նոյն դպրոցում: Այս էլ կատարում է յանուն ազատամտութեան, յանուն Դաշնակցութեան:

Եւ այսպիսի ապստամբութեան դատա-
տու մեր հրապարակախօսները, մասնաւո-
րապէս դաշնակցական «Ալիքը», մեր վաշ-
նակցական ուսուցիչները այսպիսի գործո-
ղութիւնը համարում է իրաւացի, ազգո-
գուտ, մինչդեռ միւս կողմից, 14 միաբան-
ների իրանց իշխանաւորին մատուցած
խնդիրը, որով նրանք կայանալի կենդրոն.
համաժողովի մասին իրանց կարծիքն են
արտայայտում, մեր ազատամիտ թերթը,
իւր թութակները երամներով, հռչակում է
անիրաւութիւն, մինչև անգամ ազգային
«դաւաճանութիւն»:

Եւ մեր այս անբարոյական, անգիտա-
կից, անապանծ, կեղծուպատիր միջափայլի
ազգեցութիւնն է, որ մեր փիլիսոփայու-
թեան դօքթօրներից մէկի կարծիքով մենք՝
հայերս «փոքրիկ բայց հանճարեղ ժողո-
վուրդ ենք և գիտակցելով մեր միջերկրա-
յին (!) վսեմ կոչումը, մի նոր լոյս պէտք
է տիտենք դէպի արեւելք և դէպի արե-
ւուտք, դէպի հիւսիս և դէպի հարաւ».
(«Ընկեր. № 22»): Մի խօսքով մեր փոքրիկ
երկրագնդի ամենափոքրիկ մի անկիւնում՝
մի վիթխարի և մի նոր արեգակնային հա-
մաստեղութիւն:

«Բայց պ. Ս. Թառայեանի մեծամտու-
թեան այս փոքրիկ նմուշը՝ մի անմեղ բան
է այն անհեթեթութիւնների նկատմամբ,
որ երէկ քաղաքումս, հազարաւոր թու-
ցիկներով, ցրւեց «Հայ Յեղափոխական

Դաշնակցութեան Բազայ ընտրողական
հ(յ)անձնաժողովը», օգոստոսի 15-ին կա-
յանալի կենդր. համագումարի մասին:

Ահա այդ թուցիկը, որոյ առթիւ մեր
ասելիքը միւս անգամ:

ԻԳ.

Եթէ այս թուցիկի հեղինակը՝ հայ սօ-
ցիալ-դեմօկրատները լինէին՝ մենք չէինք
զարմանալ: Որովհետեւ յայտնի է, որ սօ-
ցիալ-դեմօկրատութիւնը ազգութիւն ասած
բանը կամ չէ ընդունում և կամ եթէ ըն-
դունում էլ է, — այն էլ ոչ իբրեւ նպատակ, այլ
իբրեւ միջոց, որոշ նպատակին հասնելու հա-
մար:

Բայց երբ այսպիսի թուցիկների տակ՝
մենք «Դաշնակցութեան» ստորագրութեանն
ենք հանդիպում, — դա արդէն շատ ծիծա-
ղաշարժ է դառնում:

Ահա թէ ինչու:

ԻԳ.

Մեզանում առհասարակ ընդունւած
է «Դաշնակցութիւնը» համարել ազգային
կուսակցութիւն, ազգի շահերը, նրա կեան-
քըն ու գոյքը պաշտպանող ընկերութիւն:
— Եւ անշուշտ մեր այդ ցաւալի մոլորու-
թիւնն է պատճառը, որ այս կուսակցու-
թեան անդամների թիւը, համեմատաբար,
շատ շատ է մեզանում, ի բաց առեալ այն
հանգամանքը, որ կուսակցութիւնը ամեն

մի դիմողի էլ անխտիր և զրկաբաց ընդունում է: Եւ, ինչպէս ասում են, տեղից վեր կացողը՝ դաշնակցական է դառնում:

Հայ մարդը, իւր գերիշխող մեծամասնութեամբ, իւր բոլոր դասակարգերով, սիրում է իւր ազգը, երբեմն գիտակցաբար, երբեմն էլ անգիտակցաբար, բնազդամբ, ինքնակաշիւք: Հայը, ընդհանրապէս, պահպանողական ազգ է: Հետեւաբար՝ երբ «Դաշնակցութիւնը» (կամ թէկուզ մի այլ կուսակցութիւն) յանձն է առնում պահպանել հային, — սա էլ ի հարկէ, սիրով կը յարի նրան, կը համակրէ, կը նպաստէ:

Ի՛նչ.

Ապացոյց, որ «Դաշնակցութիւնը» հայութեան պաշտպան է համարւում՝ այստեղ արտագրենք նրա մի նամակը կամ առաջադրութիւնը, որոյ նմանները, նամանաւանդ այս վերջին օրերումս, շատ շատերն են ստացել:

«Մեծապատիւ պարոն, (անուն և ազգանուն) նկատելով այն ծանր պայմանները, որոնք կրկին խմբւում են հայութեան շուրջը (ընդ գծումներն միշտ մերն են սոյն նամակում): Հ. Յ. Դաշն. Բազուի Կենդրոնական Կոմիտէն հարկադրւած է արտակարգ կերպով հայ ունեւոր անհատներին միանալ գումարներ հաւաքելու: Այդ պատճառով ձեզ վրայ դրւում է հազարհինգհարիւր (1500) ռուբլի գումար, որ

առաջարկւում է ձեզ 7 օրւայ ընթացքում հասցնել Կենդրոնական Կոմիտէի տեղական ենթակոմիտէի միջոցաւ»:

Այդ գումարների գործադրութիւնը, ի հարկէ, մեզ յայտնի չէ: Մեզ միայն այսլաւ յայտնի է, որ «Դաշնակցութիւնը» արտակարգ կերպով ժողոված այդ գումարները տառապեալ, սովեալ գիւղացիների օգտին չպիտի գործադրէ, այլ, թերևս, այդպիսիների թիւը՝ նոր ի նորոյ շատացնելու համար: — Սակայն մենք հարցից չշեղւենք:

Ի՛նչ.

Ինչպէս ամեն մի ազգ, նոյնպէս և հայ ազգը, կազմւած է այլ և այլ դասակարգերից, որոց թւում, ի հարկէ, և աշխատաւոր կամ բանւոր դասակարգը, որ քանակութեան կողմից հազիւ 1¹/₂ տոկոս է կազմում և խոնւած է գլխաւորապէս Բագում և Թիֆլիսում:

Արդ՝ «Դաշնակցութիւնը» գումարներ գլխիւ համար, իւր տարածած թղթերով հայութեան պաշտպան է հանդիսանում և նրա ունեւոր դասի աջակցութեանն է դիմում: Իսկ կենդր. ժողովի առթիւ իւր ցրմում թուցիկներով՝ այդ դասի մասնակցւած թուցիկներով՝ այդ դասի մասնակցութիւնը ոչ միայն ժխտում է, այլ նա և նրանց ցեխի ու տղմի մէջ կոխտում: — Նոյնպէս է վարւում ի հարկէ, համաձայն Նոյնպէս է վարւում ի հարկէ, համաձայն մօղայական պահանջի, նա և հոգեւորականութեան հետ:

Փումարներ վճարելիս՝ հայ ունեւորները «Դաշնակցութեան» աչքում «մեծապատիւ» պարոններ են, իսկ ուրիշ դէպքում՝ նրանք անպէտք, փաստակար ցեցեր են, որոնք եթէ համարձակուին ճշտութեամբ չկատարել «Դաշնակցութեան» առաջադրութիւնը՝ կը ծեծւեն, կը խարաղանւին, կը բանտարկուին և կսպանուին*): Մի խօսքով իսկ և իսկ Սիկիլիոյ Մաֆիեան:

Կարծում ենք, որ վերջապէս պէտք է պարզել ու որոշել թէ՛ «Դաշնակցութիւնը» հայութեան համար է արդեօք, թէ, գուցէ, հայութիւնը «Դաշնակցութեան» համար է, ինչպէս որ կարծում են նրա ղեկավարները:

*) Ախալցխայի «դաշնակցականները» շատ անգամ գումարներ են պահանջել յայտնի կարածատէր Մանուկ Բայրուրտցեանից, որ միշտ բացասել է: Դաշնակցականների սպառնալիքներն էլ միշտ արհամարհել է՝ իրանից անբաժան ունենալով իւր զինւած թի նապահներն: Անցեալ տարի այդ մարդը մեռաւ: Դաշնակցականները իրանց քաջութիւնը ցոյց տուին նրա... զիակի վրայ, որ չթողին թաղելու, մինչև որ հանգուցիւոյ ժառանգները՝ զիջանելով իրանց ծխական քահանայի միջնորդութեանը՝ 5000 ուրլի վճարեցին «Դաշնակցութեան»:

Այդ քահանան էր՝ ծերունի Կարապետ քահանայ Տէր-Դրիգորեանցը, որը անցեալ ամսում մի եռեկոյ իւր տան բակում երկկոյեան ժամը 10-ին, գնդակահար եղաւ անյայտ սրիկանների ձեռքով: Ծան յօդ:

Իէ.

Թուցիկում ասած չէ թէ՛ «Դաշնակցութիւնը», որ իւր ուսերի վրայ տանում է հայ աշխատաւոր ժողովրդի կեանքի և բռնաբարւած քաղաքական և սօցիալական իրաւունքների պաշտպանութեան վեհ գործը», — մինչ օրս ի՞նչ ծառայութիւն է մատուցել հայ գիւղացիութեանը, որ մեզանում ամենից սոււար դասակարգն է:

Մեր տեսածով ու լսածով՝ հայ գիւղացիութիւնը «Դաշնակցութիւնից» որ և է իրական օգուտ չստանալուց զատ՝ այլ և մեծ մասամբ նրա պատճառով և նրա երեսից աղէտների մէջ է ընկել: «Դաշնակցութեան» ինքնապաշտպանութեան սխտեմը գիւղացու տունը քանդեց, թէպէտ և «Դաշնակցութիւն»-ով շլացած շատ և շատ աչքեր դեռ այս բանը չեն տեսնում: Եւ միաբեր դեռ այս բանը չեն տեսնում են, որ «Դաշնակցութիւնը» պաշտպանել է, կամ թէ կարող է հայութիւնը պաշտանել: — Ինչ և իցէ:

Ապա ուրեմն, ըստ «Դաշնակցութեան» դուրս է գալիս, որ հայութիւնը կազմւած է միմիայն բանւոր դասակարգից: Եւ մեր ազգային կուսակցութեան առատաձեռն բարիքը՝ միմիայն այդ փոքրիկ դասակարգն է վայելել:

ԻԸ.

Բայց սակայն հայ բանւորութեան այդ վայելած բարիքը արդեօք ո՞րն է:

«Դաշնակցութեան» կազմած «արհեստակցական միութիւնների» միջոցաւ տեղի ունեցած գործադուլները՝ տնտեսական հողի վրայ: Ահա այդ բարիքը:

Ճիշտ է այդ գործադուլները, ինչպէս որ առանց «Դաշնակցութեան» էին սկսուել, այնպէս էլ առանց նրան կարող էին զարգանալ, կանոնաւորուել: «Դաշնակցութիւնից» շատ առաւել գիտակ անձինք ձեռնէրէց եղել էին և կան, որովհետեւ դա ժամանակի ոգին, անհրաժեշտ, անդիմադրելի պահանջն էր:—Բայց թէ՛ ժամանակի ոգին հայ բանւորութեան մէջ մարմնացնողը, այսպէս ասած՝ հայ յատուկ բանւորութիւն ձևակերպողը, «Դաշնակցութիւնն» եղաւ: Այս փառքը նրանից խել երբեք չէ կարելի:—Այսպէս էլ արձանագրենք:

Իթ.

Մի և նոյն ձևով և մի և նոյն փառքին արժանացան, ճիշտ քառորդ վար առաջ, Գրիգոր Արծրունու «Մշակը», նրա «գաղափարների ամենամուկեռանդ քարոզիչ» Ռաֆֆին և առհասարակ բոլոր մշակականները:—Դրանց կարծիքով հայ ազգը իրանցով էր սկսուել և իրանցով էլ պիտի վերջանար, եթէ նրանց խորհրդովը չշարժէր: Մի և նոյնը կարծում են այսօր մեր դաշնակցականները և իրանց օրգան «Ալիքը»:

Եւ թէպէտ մեր խորին համոզմունքն

է, որ մշակականների աշխատանքի նման՝ դաշնակցականների աշխատանքը ևս հայութեան համար բացասական արդիւնքներ պիտի արտադրէ,—այնու ամենայնիւ փոքր ինչ մօտիկից գնենք «Դաշնակցութեան» կազմած միութիւնների հետեանքը հայ բանւորութեան վրայ,—այն բանւորութեան, որ զժբաղդութիւն ունեցաւ ամենից առաջ ենթանկել մեր ազգային կուսակցութեան ազդեցութեանը, նրա խնամակալութեանը:

Լ.

Անցեալ տարւայ օգոստոսին տեղի ունեցած հրձիգութիւններից և կոտորածներից յետոյ՝ Բագլայ նաւթային շրջանում գտնուող հայ բանւորների թիւը կիսեց և այժմ հազիւ 7000-ի է հասնում:

Դրանք, գոնէ դրանց ⁹/₁₀ մասը, այժմ տեղաւորւած են բացառապէս 4—5 յայտնի նաւթագործ հայերի գործերում:

Եւրոպացի, ռուս և թուրք նաւթագործները, (նոյնպէս և կտաւի գործարանատէր թաղիեվը), հրաժարուելով հրաժարւում են հայ բանւորներ վարձելուց: Իսկ եթէ վաղ ժամանակից ունեցել են մի քանի տասնեակ հայեր,—նրանց էլ հեռացնում են՝ կամ այս ու այն պատրւակով և կամ, փոփոխադարձ համաձայնութեամբ՝ բաւարարութիւն տալով:

ԼԱ.

Հայ վարձելուց հրաժարելիս կամ եղածներին հեռացնելիս՝ օտարազգի նաւթագործները չեն ասում թէ՛ հայ բանւորը անպէտք է, անբարեխիղճ է, անհաւատարիմ է: Ո՛չ, քաւ լեցի:

Ընդհակառակը՝ նրանք շատ լաւ իմանում են և հրապարակօրէն էլ վկայում են հայ բանւորի արժանիքը, մինչև անգամ նրա ինչ-ինչ առաւելութիւնները իւր այլազգի բանւորակիցներից: Ի վերայ այս ամենայնի՝ եղածներին հեռացնում են և նորերին չեն ընդունում:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ, — ասում են այլազգի նաւթագործները, — հայերը յեղափոխական են: Եւ իբրեւ յեղափոխական տարր, կարող են կամ իրանք, կամ իրանց պատճառաւ՝ ուրիշները, մի օր, վտանգի ենթարկել նրանց, — օտարազգիներու, — հանքը, գործարանը, արհեստանոցը և այլն:

ԼԲ.

Բայց իրօք հայ բանւորութիւնը, գէթ նրա մեծամասնութիւնը, իսկապէս յեղափոխական է միթէ:

— Երբէք, քաւ լեցի: Իմ տեսածով և իմացածով ոչ, հայը յեղափոխական չի եղել և չէ: Նոյն իսկ մեր «Իշխանակցութեան» յեղափոխական լինելն, — այդ բառի իսկա-

կան նշանակութեամբ, — դեռ շատ կասկածելի է: Սակայն ի՞նչ արած, որ այսօր ուս կառավարութիւնն էլ, նրա պաշտօնէութիւնն էլ, նրա զինւորականութիւնն էլ, նրա ինտելիգենցիան էլ, — այո՛, նա էլ (մեր խօսքը՝ բացառութեանց մասին չէ), նրա ժողովուրդն էլ, նրա հոգևորականութիւնն էլ, վերջապէս մեր հարևան բոլոր այլ ազգութիւններն էլ, — ամենքը, ամենքը համոզւած են, որ ողջ ազգը, ոտքից ցլուխ, թունդ յեղափոխական է, էլ ո՛ւր մնաց նրա մի, թւով շատ աննշան, դասակարգ, — բանւորութիւնը:

Կրկնում եմ՝ սա սխալ է, զրպարտութիւն է, մոլորութիւն է: Բայց փաստ է, կենդանի իրողութիւն է:

ԼԳ.

Համանման մոլորութեան զէպքեր՝ շատ կան ազգերու պատմութեան մէջ: Ես նրանցից միմիայն մինը առաջ կը բերեմ այստեղ:

Յայտնի է ամենքին, որ հրէայ ազգը՝ իւր գոյութեան օրիցն սկսեալ մինչև օրս՝ ճշմարիտ Աստծուն է պաշտել: Ճիշտ է ժամանակ առ ժամանակ՝ Պաղեստինի մի քանի տեղերում կռապաշտութիւնը մուտք գործել է, սակայն հրէայ ժողովուրդը, իւր ամբողջութեամբ, երբէք կռապաշտ չէ եղել: — Գալով կռապաշտութիւն ընդունող դեռ: — Գալով կռապաշտութիւն ընդունող հրէաներին, — նրանք էլ, երկար կամ կարճ

ժամանակաւ, պաշտել են իրանց հարեան-
ները՝ չաստուածներին, — Մօլոխին, Աստու-
րովթին և այլն: Իսկ էշ հրէաները երբէք
չեն պաշտել: Հրէայ իշապաշտ՝ ծիծաղելի
է, չէ: Մասնաւորապէս Երուսաղէմի տա-
ճարը միշտ և հանապազ Եհովայի տունն է
համարել:

ԼԴ.

Սակայն ի շնորհս մի անպատան հրէա-
ատեացի հնարած մի առասպելի*) հին ազ-
գերի մէջ ընդհանրացած համոզմունք էր՝
իբր թէ հրէայ ազգը՝ իշապաշտ է:

Այս մոլորութիւնից գերծ չէին մնացել
այն ժամանակաւ զարգացած մարդիկն
անգամ, թագաւորներն անգամ: Այնպէս
որ, — չեմ յիշում, — Ասորեստանի Սենքե-
րիմ թէ Բաբելոնի Նաբուգոթոնոսօր թա-
գաւորն է, որ երբ տաճարը մտաւ, նրա
«Մրբութիւն Սրբոց» կոչւած միջին մասու-
մը՝ էշ էր պարտում: Եւ չգտնելով՝ պնդում
էր թէ՛ տաճարի սպասաւորները իրանց
էշ-չատուածուն տարել և ուրիշ տեղ են
թաղցրել:

*) Ծան. Սինա անապատում՝ երբ մի անգամ՝ ծա-
րաւութիւնից հրէաները սաստիկ տանջւում էին, մի էշ
նրանց մի յորդ աղբիւրի տեղ է ցոյց տւել: Եւ ահա
այդ ժամանակից սկսեալ՝ հրէաները էշ են պաշտում
իրբ: Եւ Երուսաղէմի տաճարում շարունակ մի էշ են
եղել պահելիս որպէս թէ:

ԼԵ.

Հայ ազգի յեղափոխական լինելն՝ շատ
և շատ նման է հրէից՝ իշապաշտ լինելու
առասպելին: Մի Գալիցին, մի Վիլեչկօ, մի
Ճաւճաւաձէ հայերին յեղափոխական ան-
ւանեցին մի օր և այսօր ամբողջ Ռուսաս-
տանի աչքում նրանք թունդ յեղափոխա-
կաններ են դարձել:

Այս մոլար կարծիքը՝ բաւականին հար-
ւածներ տւեց մեզ մինչև այսօր ի միջի
այլոց՝ նա շատ յետաձգեց՝ հային յատուկ
նրան սիրելի ու հաճելի քաղաքակրթական
գործը: — «Բայց, ըստ ս. Աւետարանի, այս
ամենայն սկիզբն է երկանց»:

Ինձ թւում է (երանի ես սխալւած
լինեմ, փոյթ չէ, թող այն ժամանակ «իմ
լեզուն իմ քիմքին կպչի» չորանայ), որ
մեզ համար նորանոր և աւելի ծանր հար-
ւածներ են ծրագրւում, որոց տակ՝ դժւար,
շատ դժւար կը լինի, գուցէ և անտանելի,
այլևս ազատ շունչ քաշել:

Եթէ ամենաքաղաքակրթ ազգերից մէ-
կի, — Ֆրանսիայի համար հարկաւոր էր 12
երկար տարիներ նահատակել մի Դրէյֆու-
սի, մինչև որ նրա անմեղութիւնը հաստատ-
ւի, — արդեօք հայերս քանի՞ տասնեակ տա-
րիներ պիտի նահատակենք մեր անկիրթ
Ռուսաստանում, մինչև որ մեր անմեղու-
թիւնը ևս ապացուցւի: Եւ ո՞վ պիտի ապա-
ցուցանէ: — Ո՞ւր են, որոնք են մեր ազգի

անմեղութիւնը բարձրաբարբառ քարոզող
ու պաշտպանող մեր էմիլ Զօլաները:

12.

Այժմ մի հարցը: Ընդունելով հանդերձ,
որ Ռուսաստանում մարդիկ մեր մասին
մոլորեա՞ծ են, տեսնենք թէ այլոց այդ մո-
լորութեան մէջ մենք ևս, մեր կողմից, ո-
րոշ չափով մեղաւոր չենք միթէ: Արդեօք
այդ մոլորութեան տարածմանը և հա-
տատմանը՝ մենք ևս չե՞նք նպաստել և
չե՞նք նպաստում:

15.

Յուցամոլութիւն, մնապարծութիւն,—
անա թէ, ըստ իս, ինչով կարելի է բնորո-
շել մեր գործիչներից շատերի գործնէու-
թեան այն կողմերը, որոնցից այնքան գայ-
թակղում են հայատեաց ոռւս մարդիկ,
պաշտօնական անձնաւորութիւններն և նը-
րանց հետևող ոռւս ամբոխը:

Դարերի ընթացքում ինքնուրոյն մը-
տածողութիւնից և գործնէութիւնից զրկե-
լա՞ծ լինելով, միշտ բարձրից, վերեւից եկա՞ծ
հրամաններով և հրահանգներով ղեկավար-
ւելով՝ ոռւս մարդու, ուղեղը, ընդհանրա-
պէս, չէ կարող մարտել մի միտք, գաղա-
փար, որ ինքնուրոյնութեան, անկախու-
թեան դրոշմ, հետք է կրում: Նա չէ կա-
րող անտարբեր կամ հաշտ աչքով նայել մի

անհատի, մի համայնքի վրայ, որ հետա-
մուտ է որ և է տեսակ գործնէութեան՝
առանց նախընթաց թոյլտուութեան կամ
հրամանի: Ռուս մարդը չէ հետաքրքրում
որ և է գործնէութեամբ՝ ըստ նրա էու-
թեան, այլ այն ձևովն ու եղանակով, որով
այդ գործունէութիւնը երևան է գալիս:

12.

Եթէ ինքնուրոյն մտքի կամ գործնէու-
թեան հեղինակը ոռւս չէ, այլ՝ այլազգի,—
այն ժամանակ հօ ոռւս մարդու անհամբե-
րատարութեան աստիճանը իւր գաղաթնա-
կէտին է հասնում և փոքր ու մեծ ոճիր
ու աղէտներ առաջ բերում:

Թէ նախորդ ձիգ տարիների մասնաւոր՝
և թէ վերջին երկու տարիների ընդհանուր
կոտորածները—պօգրօմները հետևանք են
աւասիկ ոռւս մարդու անհամբերատար
ողւոյն, նրա թանձրամտութեանը:

Գրգռչութիւնը—պրօփօկացիան որտե-
ղից ուղղում է թող լինի,—գա մի և նոյն է,
—այն ժամանակն և եթ նպատակի կրհաս-
նի, երբ իւր ոտքերի տակ պատրաստի հոգ
է գտնում:

Մաղձախտի քօլերայի բացիւնները՝ շատ
շատերի աղիքների մէջն են մտնում, սա-
կայն մեռնում են միմիայն այն մարդիկ,
որոնք հիւանդութեան տրամադրեա՞ծ կազ-
մա՞ծք ունին: Եւ մաղձախտը, առհասա-
րակ, համաճարակ է գառնում այն ժամա-

սրտիս վրայ դրած վկայում եմ, որ այդ սկանդալի հեղինակները մտքովն անգամ չէր անցնում եկեղեցում ընդունւած որոշ կարգերը խափանել, խանգարել, հաւատացեալներին գայթակղեցնել, նրանց յուզել, կամ թէ՛ դամբանախօս վարդապետին ժողովրդի աչքում նուստատացնել:

Այլ սկանդալի հեղինակներին այդ ընդհանուր թիւն և եթ, այն է՝ որքան կարելի է լաւ և ճշգրիտ կերպով ծանօթացնել ժողովրդին Գրիստափոր Միքայէլեանցի հետ, որ, իրանց՝ դաշնակցականներին՝ տեսակէտով, նուիրական անձն է, անմահ հերոս է և այլն:

Բայց սակայն ցուցամոլութեամբ, սնապարծութեամբ կուրացած՝ բժ. Աթաբէկեանը՝ չկամեցաւ, աւելի ճիշտը՝ չկարողացաւ, ի նկատի առնել իւր ճառը խօսելու տեղը, ձևը, ժամանակը և այլն, ուստի և իւր յարգած մարդու յիշատակին արջի ծառայութիւն միայն արաւ:

lv.

Եւ իրանց երեխայական ցուցամուր-
թիւներով, իրանց հիւանդոտ մուշուանդու-
թիւնով, մենք շատ Լիւն Աթաբէկեան-
ներ ունինք այսօր, որոց անմտութիւննե-
րը, ցնդաբանութիւնները և այլն՝ ուսանե-
րը հալած իւզի տեղ են ընդունում, այդ
ամենը հայ ժողովրդի, նրա մեծամասնու-

թեան տրամադրութիւն և ձգտում համարում և հրատարակում: Եւ այսպիսով իրանց սրտում ատելութիւն, քէն, ոխ զարթեցնում, և արծարծում զէպի մի անմեղ և ամենահաւատարիմ ժողովուրդ, որպիսին է հայ ժողովուրդը, որի պատմութեան և հոգեբանութեան հետ, դժբաղդաբար, զեռ ծանօթ չէ ոչ ուս կառավարութիւնը և ոչ էլ ուս ժողովուրդը:

Այդ կառավարութիւնն ու այդ ժողովուրդը՝ երբ շարունակ լսում են նոյն իսկ փոխարքայի պալատում, պաշտօնական նստի ժամանակ, թէ «Ռաշնակցութիւնը» լաւ մատուցէրներով զինւած զինւորներ ի ահագին խմբեր ունի*), երբ նրանք հայ թերթերում կարդում են դաշնակցութեան «զինւորական շտաբի» պաշտօնական կարգադրութիւնները, որ գանձակեցւոց, օրինակ, զրութիւնները, որ գանձակեցւոց, օրինակ, չի թոյլատրւի գաղթելու, երբ նրանք դաշնակցական դատաւորներ ի տպագրեալ վրձիւները կարդում են թէ՛ օրինակ, պարոն Ս. ենթարկւում է «10 ուրբի տուգանքի յօգուտ Ռաշնակցութեան կարմիր խաչի», պարոն Բ. ենթարկւում է 5000 ուրբի տուգանքի յօգուտ իւր կնոջ»։ Երբ կառավարութիւնն ու այդ ժողովուրդը տեսնում է թէ մի յեղափոխական ֆրիստափոր ի փառս են բարձրացնում և նրա պատկերը մեծաշուք հանդիսով Թիֆլիզի և Բա-

*) Կարծեմ Ա. խառնես նաև էր խօսել այսպես փոխաբայի մօտ եղած ժողովում:

զւայ փողոցներումն են շրջեցնում այն ձևով, ինչ ձևով, որ ուր մարդը միմիայն թագաւորի պատկերն շրջեցնելու սովոր է: Երբ նրանք կարդում են, որ պատահաբար թիֆլիսում հաւաքւած ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ՝ բաւական չէ, որ հայոց ուսուցչական համագումար են կազմում և գլխաւոր պարոնի գործերից աւելի՝ կողմնակի հարցերից են ճառում ու ճամարտակում, որ յեղափոխական տարրին ցոյց տալու համար թէ ահա «մենք էլ ենք հերկում, վեր են կենում և 27 Մենգրելցիների օգտին Պետական Դումային հեռագիր տալիս: Երբ ուր կառավարութիւնն ու ուր ժողովուրդը՝ ամենայն օր լսում և տեսնում են թէ՛ ինչպէս մեր «Դաշնակցութիւնը» ամենականոնաւոր կերպով ամսավճարներ է ստանում ամեն մի հայ բանւորից, ամեն մի հայ արհեստաւորից, ամեն մի գիւղացուց, որին ստիպմամբ ծախել է տալիս իւր կովը, գոմէշը, եզը և 50 ուրբիանոց հրացանը 150 ուրբիով գնել տալիս: Երբ տեսնում են, որ «Դաշնակցութիւնը» մինչև անգամ պարբերական ամսավճարներ է ստանում նոյն իսկ, — ինչ էք կարծում ումից — Տաճկահայաստանից փախած և պարսկական անցաթղթերով՝ Բագւայ անկերանոցներում, նրա կատակումբերում մի կերպ «իրանց «օլուխ-չօճուխով» կուշ եկած՝ թշուառներիցը ամենից թշուառ հայերից, այո՛, նրանցից էլ: Եւ այս ամսա-

վճարներով, ևս և հարուստներից գջլած հազարներով և տասնեակ հազարներով՝ միլիոնների գործառնութիւն, — աբարօտ» է աւում, և այլն և այլն:

ԽԱ.

Մի խօսքով՝ երբ ուր կառավարութիւնն ու ուր ժողովուրդը ամեն օր լսում ու կարդում և տեսնում են մեր ազգային գործիչ կարծեաւորների, մեզ պաշտպան ձեացողների՝ այս ամենայն և սրանց նման տեսակ-տեսակ այլանդակ, խելակորոյս գործերն՝ մի՞թէ իրաւունք չունին մեզանից զայլ թագաւորու, մեր հաւատարմութեան վրայ կասկածելու և մեզ հետ թըշնամանալու:

Մի բոպէ միտք արէք՝ ուր ժողովուրդի ատելութիւն և թշնամութիւն դէպ ի հայ ժողովուրդը: Վերջինս կարող է արդեօք դիմադրել, գլուխ պրծացնել, ապրել, շնչել:

Երբ թուրք խուժանը մեզ կոտորում է՝ մենք իսկոյն ուր կառավարութեան օգնութեանն ենք ապաւինում: Իսկ եթէ ուր խուժանը սկսի մեզ կոտորել և կառավարութիւնը աչքի տակով նայի այդ բանի վրայ, — այն ժամանակ մեր պօռօտախօս «Դաշնակցութիւնը» կարող է արդեօք մեզ փրկել: Ազգից իւրաքանչիւր տարի հարիւր հազարներ կլանող այդ ընտարի հարիւր հազարներ՝ արդեօք ո՞ր ծակն կերութեան զինւորները՝ արդեօք ո՞ր ծակն

էին մտել, երբ անցեալ տարի հոկտեմբերին Բագուայ ուսւ խուժանը, նենգամիտ, վրիժառու թուրքերի առաջնորդութեամբ, 20 հատ հայկական փառաւոր տներ այրեց, կործանեց և 100-ից աւելի հայ մարդ սպանեց, կոտորեց: Ո՞րտեղ էին «Դաշնակցութեան» ռազմիկները՝ երբ Վարանդի և Խաչէնի աղեխարշ տեսարաններն տեղի ունեցան:

Արդ՝ եթէ «հայութեան պաշտպան» կարծւած մեր մեծախօս «Դաշնակցութիւնը» մեր նեղ օրերին չպիտի կարողանայ մեզ օգնել, — ապա էլ ինչո՞ւ իւր անմիտ, իւր ցնորամիտ հակահառափարչական ցոյցերով, զրւածքներով կառավարութեանը մեր դէմ է զրգուում ամենայն օր:

«Դաշնակցութեան և նրա լէյք-օրգան «Ալիքի» կողմից՝ մի այսպիսի անգուլթ վերաբերմունք դէպ ի մի խեղճ և անմեղ ժողովուրդ՝ արդեօք ի՞նչ է նշանակում, — զրգուցութիւն — պրօփակացիա, թէ՞, գուցէ, խելագարութիւն:

Թողնելով ընթերցողին իրան՝ այս հարցի պատասխանը, ես վերագառնում եմ «Դաշնակցութեան» խնամատարութեանը ենթարկւած հայ զժբաղդ բանւորութեանը:

ԽԲ.

Հայ բանւորական դասակարգը մեզանում, գոնէ Բագուում, իսկապէս պրօլետա-

րիա չէ կազմում: Որովհետեւ մեր բանւորները, զրեթէ ամենքն էլ, եկւորներ են գիւղերից, ուր նրանք ունին շատ ու քիչ ապրանք, վաճելահող, այգի, բանջարանոց, որոց վարում և մշակում են Բագու եկող բանւորի տանը մնացած ընտանիքը՝ հայրը, եղբայրը, մայրը, կինը: Որոշ ժամանակից յետոյ՝ բանւորը վերագառնում է իւր տունը: Նրան փոխարինում է Բագուում հայրը, եղբայրը: Եւ կամ կրկին ինքն է գալիս: Եւ այսպէս շարունակ:

ԽԳ.

Այսպէս՝ Բագուն իւր հանքերով և գործարաններով հայ բանւորութեան ապրուստի միակ աղբիւրը չէ: Այլ մի կողմնակի, օժանդակ աղբիւր: Այդ աղբիւրի նւազմամբ կամ սպառմամբ, ճիշտ է, հայ բանւորը միանգամայն անճար կամ սոված չի մնալ, ինչպէս որ այդ պատահում է եւրոպայի պրօլետարի հետ, — այնուամենայնիւ երևոյթը՝ հայ բանւորի տնտեսութեան վրայ ևս զգալի կերպով ներգործում է:

Եթէ հայ բանւորութիւնը այսօր պրօլետարիա չէ կազմում՝ դեռ այդ չէ երաշխաւորում թէ՛ վաղն ևս չպիտի կազմէ: Իսկապէս թէ՛ սակաւութիւնը, նրա Ընդհակառակը՝ հողի սակաւութիւնը, կանքերրիութիւնն, ուժասպառութիւնը, կատարելագործւած գործիքների բացակայութիւնը, ժողովրդի աճումը, նրա պահանջները, նմանապէս և պետական ու հաս-

լաւական հարկերի շատանալը և այլն, այն ամենը որ աւուր և ժամ առ ժամ հայ բանւորութեանն ևս՝ պրօլետարիութեան գիրկն է մղում:

ԽԴ.

Անհրաժեշտ է ուրեմն, որ հայ բանւորի վիճակն ևս լաւանայ, որ նա կարգին մնունդ ու բնակարան ունենայ, որ նրա ոռճիկն աւելանայ և այլն:

Սակայն անհերով ի նկատի, որ այս հարցը ընդհանուր հարց է, թէկուզ մեր փոքրիկ Կովկասում, և նրա լիակատար ու բաւարար լուծումը այս կամ այն ազգութեան պատկանող բանւորութեան, ևս առաւել սակաւաթիւ հայ բանւորութեան միջոցաւ, գլուխ գալ չէ կարող, — ուստի, իմ համեստ կարծիքով, հայ բանւորութեան համար ոչ մի հաշիւ չկար՝ բանւորական շարժմանը պարագլուխ հանդիսանալ: Նա մանաւանդ որ 1903 թւականից սկսեալ՝ նա մի քանի անգամ տեսաւ թէ՛ ինչպէս իւր բանւորակից այլ ազգին՝ նեղ ընդէնում կամ փախչում է, կամ յետ է մնում: Եւ միւս կողմից՝ թէ ինչպէս կառավարութեան գլխորդ՝ իւր ազգակից ու հաւատակից բանւորին չտեսնել ձեռնհասելով, իւր սերնը հայ բանւորի կրծքին է դէմ տալիս շարունակ և առաւելապէս նրան տանում բանտարկում, յետոյ աքսորում:

ԽԵ.

Կրկնում եմ այս ամենը ի նկատի առնելով՝ հայ բանւորը Բագւայ բանւորական շարժումների մէջ ներգործական դեր չպիտի խաղար, — գոնէ դեկավար և առաջնորդ չը պիտի դառնար:

Մի այսպիսի վարմունք նրա կողմից ոչ ստորութիւն կը լինէր և ոչ էլ դաւաճանումն ընկերներին, այլ կենցաղային պարզ իմաստութիւն, առանց որոյ այս սոսկալի ժամանակներում գլուխ պահելն անկարելի է լինում:

Եւ Բագւայ հայ բանւորութիւնը այդ իմաստութիւնը կունենար՝ եթէ նրան իւր խելքին, իւր բաղդին, իւր փորձառութեանը թողնէին:

ԽԶ.

Դժբաղդաբար հայ բանւորութեան խելքից հանեցին, ոսկի սարեր խոստանալով՝ նրան մոլորեցրին. ընդհանուր բանւորական հարցից՝ հայ բանւորութեան հարց շինեցին, այլազան ծաղիկներից հիւսւած խոշոր փնջից միատեսակ ծաղիկները ջուկելով՝ մի յատուկ փնջիկ կազմեցին իւր առանձնայատկութիւններովը, որոնք տեսնողների աչքերին ընկնելով՝ իրանց գունդութեամբ մէկի աչքն են ծակում, միւսի՝ ախորժակը զրգռում, երրորդի՝ նախանձը

լարում, չորրորդի՝ ատելութիւնը բորբոքում և այլն:

Եւ հայ բանւորութեան խելքից հանողը, նրան մոլորեցնողը ոչ այլ ոք էր, եթէ ոչ նոյն ցուցամուկ, սնապանձ «Դաշնակցութիւնը», նրա «արհեստակցական միութիւնները», նրա վարձկան և թուլթակաբան ճառախօսները:

Խէ.

Երբ այդ միութիւնները, երբ այդ գործադուլները կազմուում են լոկ տնտեսական հիմունքների վրայ, — այդ տեղ դեռ էլի միտք կայ, այդ դէպքում բանւորը, թէկուզ ժամանակաւոր, թէկուզ առ երեւոյթս, մի քանի շահի, ուրբի օգուտ ունի: Բայց երբ նրանք քաղաքական հիմունքների վրայ են կազմում, — այստեղ արդէն «Դաշնակցութեան» գործունէութիւնը՝ հայ բանւորութեան նկատմամբ՝ միանգամայն կորստաբեր է լինելու եթէ ոչ այսօր՝ անշուշտ վաղը, եթէ ոչ վաղը՝ անշուշտ միւս օր: — Որովհետեւ այն սումբուրները, ինչով որ «Դաշնակցութիւնը» ճակատն ի քերտ՝ աշխատում է հայ միամիտ բանւորի գլուխը լեցնել և նրա վրայ՝ ինչպէս մի հօտի վրայ նայելով՝ ամենայն արւեստականութեամբ, յաճախակի նա և բռնութեամբ, նրան դէպ ի պողպատեայ խցանների աքացումն ու խորտակումն է մղում, — մի օր անշուշտ, — ասում

եմ, — հայ բանւորի գլուխը այդ խթաններէց պիտի ջախջախւի, ըստ օրինակի դրժբադդ գուրիացիներին: Մի օր անշուշտ հայ բանւորութիւնը նաւթային շրջանի հանքերից և գործարաններից պիտի վտարւի, հեռացնւի:

Եւ կը վտարւի թերեւս ոչ այնքան կառավարութեան, ոստիկանութեան անմիջական կարգադրութեամբ, որքան ռուս, վրացի և թուրք բանւորութեան յայտնի կամ զաղտնի պահանջմամբ կամ ինտրիգներով: Իսկ եթէ այդ էլ չեղաւ, — այն ժամանակ, փառք Սլլահին, թուրք՝ պիւլս ռուս խուժանը՝ հօ կայ ու կայ:

ԽԸ.

Դեռ ևս երկար չեմ ուզում խօսել այն մասին, որ «Դաշնակցականներն», — կարծես իշխան Գալիցիին ցանկութեամբն ու նպատակաւը ներշնչւած, — իրանց կողմից ևս շարունակ աշխատում, նպաստում են, որպէս զի նաւթային շրջանից հայ յայտնի նաւթագործներն, յայտնի արդիւնաբերողներն՝ որքան կարելի է փութանակի՝ իրանց փասա-փուսէն հաւաքեն, հրապարակից հեռանան և նրանց գործառնութիւնները ալլադգիների ձեռքն անցնեն ի փառս և ի պայծառութիւն հայկական անմտութեան, և դաշնակցական ցուցամուկութեան: Յօդաւանդիցս մէկում ես ասել էի, որ այժմ Բագում միմիայն 7000 հայ

բանւոր կայ, որոնք մի քանի հայ նաւթագործների գործերումն են բացառապէս:

Արդ՝ երբ այդ գործարաններն ու հանքերն ևս ծախւեցան կամ եւրոպացիներին կապալով տրւեցան և կամ հայ կառավարիչների ու այլ մասնագէտների պաշտօնները ուսանների և եւրոպացիների յանձնւեցան, — այն ժամանակ նաւթային շրջանում կարող է արդեօք մի հատիկ հայ բանւոր մնալ: Ի հարկէ ոչ:

ԽԹ.

Այս հանգամանքը գուցէ բանւորութեանը համար ձեռնտու կը լինի: — Բայց արդեօք «Դաշնակցութեան» իրան համար էլ ձեռնտու կը լինի, որ հայ նաւթագործներն ու հայ բանւորներն այսպէս կամ այնպէս նաւթային հրապարակից հեռանան կամ հեռացնեն:

Այն ժամանակ «Դաշնակցութեան» կենդրոնական կօմիտեաներն ու ենթակօմիտեաները, նրա ռազմիկներն ու հարկահանները ումնից պիտի գանձեն այն տասնեակ հազարաւոր ուրբիներն, որ այժմ, ամեն ամիս, նաւթային շրջանում գործող հայ տարրն է միայն պարբերաբար մատակարարում «Դաշնակցութեանը»:

ԼԳ.

Ճշմարիտ է՝ այդ միջոցի հասնող գումարները «Դաշնակցութիւնը» միմիայն հա-

յութեան պաշտպանութեան» գործի համար չէ ծախսում: Այլ նա և հայ բանւորութեան, այսպէս ասած, քաղաքական կրթութեանը համար, բայց բանը նրանում է, որ այդ կրթիչներն, գոնէ մեր տեսածներն ու ճանաչածները, իրանց մետառիքայով շատ և շատ նման են Րաֆֆունկարագրած Տէր Թօղիկին: Եւ իրանց անգիր արած սումբուրներով են քաղաքակրթում իրանց ունկնդիրներին:

Այ կարգացէք, օրինակի համար, Միրզաբէգեանի գործարանում իբրեւ թէ բանւորութեան կազմած միտինգի նկարագրութիւնը՝ «Ալիքի» 69 №-ում: Եւ գուք խոյն կը համոզւիք, որ «Դաշնակցութիւնը» հայ բանւորութեանը միմիայն մոլորեցնում է, նրա անմշակ գլխում, ինչպէս ստամոքսում, լեցնելով ամեն բան, որից նա ոչ մի անունդ չստանալուց դատ, դեռ պէտք է խանգարւի, փաստուի էլ:

Տողերիս գրողը Միրզաբէգեանի գործարանի հայ բանւորներէից շատերին ճանաչում է: Եւ ճանաչում է մօտից, իբրեւ իւր ծխականներին:

Հաւատացնում եմ ձեզ, որ այդ մարդիկը, — մեծ մասը Շամախույ և Գեօքչայ գաւառների հայ գիւղերից, սրտեղից որ է ինքը՝ գործարանատէր Միրզաբէգեանը — իրանց հասկացողութեամբ, իրանց կարիքներով և ցանկութիւններով՝ ոչ մի առնչութիւն չունին «միտինգ բացանող դաշ-

նակցական ընկերի» (աւելի պարզն ասելով՝ ամսական 50 ռ. «Դաշնակցութիւնից» ռոճիկ ստացող գիմնադիստի) և սրան ընդիմախօսող հայ սօցիալ-դեմօկրատի խօսած ճառերի և դրանց «փոխադարձ համաձայնութեամբ» կայացրած «ռէզօլիւցիայի» հետ:

Եւ եթէ այդ բանւորները իրանց բան ու գործը թողած խմբւել են միասին և երկար ժամերով «լսելով լսել են և չեն լսել», — դրա համար նրանք ունեցել են երկու պատճառ:

Առաջինը այն է, որ նրանք կարծել են և կարծում են, որ դրանից իրանց ռոճիկ վրայ մի բան կաւելանայ: Եւ երկրորդ՝ որովհետեւ բանւորները գիտեն, որ միտինք կազմելն և գործադրուլ հրատարակելն՝ «Դաշնակցութիւնն» է կարգադրել, հրամայել: Իսկ «Դաշնակցութեան» հրամանը չկատարել, — սա միթէ կարելի բան է:

Ծ.

Բայց փորձեցէք բանւորների միջից հեռացնել «Դաշնակցութիւնից» ռոճիկներ ստացող մեծ և փոքր պետերին, ռազմիկներին, հարկահաւաքներին: Այսինքն թողէք, որ միտինքը կազմւած լինի միմիայն բանւորական տարրից և այն ժամանակ, — միմիայն այն ժամանակ, — կերևայ թէ բանւորները «միաձայն» այս «ռէզօլիւցիան»

են ընդունել, ինչ որ դուրս է բերած «Ալիք»-ում:

«Դաշնակցութեան» մասին խօսքս վերջացնում եմ յարակցելով, որ եթէ նա իւր ընթացքը չփոխի, եթէ իւր գոյնն ու կերպարանքը չպարզի, — ահա ինչ հետևանք առաջ կուգայ նրա գործունէութիւնից:

«Դաշնակցականների մէջ գիտակցութիւն կը զարթի հետզհետէ: Եւ նրանց մէջ խիստ ընդհարումներ տեղի կունենան: — Հայ հասարակութիւնը «Դաշնակցութիւնից» միանգամայն երես կը դարձնէ:

Իսկ եթէ, դժբաղդաբար, «Դաշնակցութիւնը» իւր ծաւալը աւելի ընդարձակեց և իւր լէյպ-օրգանի «Ալիքի» պրօպակատօրական ուղղութեան ազդեցութեան տակ՝ պահպանողական հայ ժողովուրդը՝ յեղափոխական տարր կը դառնայ, — այդ հօբիւրօկրատիայի ցարդ որոնած՝ բայց չբռնածը կը լինի: Եւ ահա այն ժամանակ՝ իւր թնդանօթներով և գնդակացիրներով և ուրախութիւնիցը բեխերը ոլորելով՝ առաջ կուգայ այդ բիւրօկրատիան, — նա որի դէմ «Ալիքը» խօսքերով թէպէտ և կռիւ է մղողւմ, բայց գործով իսկապէս նրա հացին կարագ է քսում:

Չեմ ասում գիտութեամբ, ոչ, քաւիցի, այլ այն պարզամտութեամբ, որով որ միևնոյն «Ալիքը»-ը ամիսներ առաջ՝ պարծենում էր թէ՛ գերմանիայի սոսիկանութեանը թէ միսիստրութեանը համոզել

լինելու Եւ եթէ արւեստականօրէն, խելքնե-
րիս զօռ տալով արինք, կը տուժենք: — Ինչ
և իցէ:

ԾԳ.

Յօդաձևերից, դասախօսութիւններից
և այլն՝ անկախ անհրաժեշտ է նաև ընդհա-
նուր ծխականների և ընտրութիւններին
մասնակցելու իրաւասու ծխականների
թիւը ճշդել և նրանց անւանական մանրա-
մասն մայր ցուցակները ունենալ մէն մի
եկեղեցւոյ մէջ, մէն մի եկեղ. ծխական հո-
գաբարձութեան գործերի մէջ, պարտաւո-
րելով քահանաներին ծխականների թւերի
մէջ եղած փոփոխութիւնները, — ծնունդը և
մահը, — ճշտութեամբ նշանակեն ամէն
անգամ:

Դարձեալ՝ անհրաժեշտ է ընտրութեան
ձևը, տեխնիկան մշակել, կանոնաւորել և
միաձև հրահանգ սահմանել՝ երբէք շեղում-
ներ չթողլատրելով ում և իցէ կողմից:

Առանց գոնէ այս տարրական պայման-
ների կատարւած ընտրութիւնները՝ բաց
'ի այն, որ ժողովրդին, գործին օգուտ չեն
բերել, այլ նաև անակնուկների վնասներ
կարտադրեն:

ԾԴ.

Երբէք չպիտի մոռանանք, որ մեր ներ-
քին գործերի, առաւել ևս նրանցից գլխա-
ւորների, անօրէնութեան ժամանակ մենք

լի ու լի ազատութիւն չենք վայելում, իսկ
եթէ վայելենք էլ, — դա լինում է խափու-
սիկ, առ երևոյթս միմիայն: Դա էլ այն
պարզ պատճառաւ, որ մեր գործերով մե-
զանից աւելի երբեմն մեզ տիրող իշխանու-
թիւնն է լինում շահագրգռւած:

Փաստերը շատ են թէ անցեալում և
թէ ներկայումս: Վերցնենք, օրինակի հա-
մար, մեր կաթուղիկոսական ընտրութիւն-
ներն, թէկուզ նրանցից ամենավերջինը, —
ամենից փառաւորը, ամենից կանոնաւորը,
իսկապէս համազգայինը, որի ժողովը ընտ-
րեց այժմեան Վեհափառին: Սակայն Նրի-
մեան Հայրիկը ընտրւած էր տակաւին իւր
նախորդի կենդանութեան ժամանակ:

Եւ ինչպէս Մակարը, նմանապէս և
այժմեան Վեհափառը, ուսւ կառավարու-
թեան թեկնածուներն էին և ընտրւեցան
ճիշտ այն ձևով, ինչ որ նախօրօք ծրագրու-
ած էր:

Իսկ եթէ հայ ժողովուրդը և նրա գրա-
կան գործիչները՝ Մակարի վրայ ուրիշ աչ-
քով էին նայում և Նրիմեան Հայրիկի վր-
այ՝ ուրիշ աչքով, — դրա պատճառը այն
է, որ նախ քան Մակարի ընտրւելը՝ ժողո-
ւոյ մէջ ձեռքից ձեռք պտտւում էր Բա-
վրդի մէջ ձեռքից ձեռք պտտւում էր Բա-
րօն Նիկողայի, — Կովկ. փոխարքայութեան
գլխ. կառավ. պետի, — գեկուցագիրը, որով
էջմիածնի կաթուղիկոսացուն անշուշտ ու-
սահայ եպիսկոպոսներից պէտք է լինէր: Եւ
եղաւ Մակարը: — Մինչդեռ այդ ծրագրի

փոխւած լինելուն և ըստ առաջնոյն, կաթողիկոսացուն Տաճկահայ եպիսկոպոսներէն ընտրել տալու մասին եղած զեկուցագրից՝ ցարդ դեռ ոչ մի տեղեկութիւն չունի հայ ժողովուրդը:

ԾԵ.

Մեր օրերի պատմական փաստերից՝ այս մէկ կտորը առաջ բերելով այստեղ՝ ես ոչ մի այլ նպատակ չունեմ, բայց եթէ այն, որ ցոյց տամ մեր ազգասէրներին, մեր գործիչներին և մասնաւորապէս մեր «Դաշնակցութեանը», որ թող նրանք այնքան էլ չպարծենան իրանց ինքնուրոյնութեամբ, իրանց խիզախ գործողութիւններով, իրանց ազատամտութեամբ, իրանց ժողովրդավարական ծրագիրներով ու թողութիւններով:

Այդ ամենը դեռ ապացոյց չեն, ոչ էլ գրաւական, որ «Դաշնակցութեան» գործունէութեամբ և եթէ հայ ժողովուրդը կարող է փրկուել: Եւ թէ՛ արտաքոյ «Դաշնակցութեան» չիք փրկութիւն հայ ազգի:

Դրիզոր Արծրունու և նրա կուսակիցների զգացմունքների սրբութեան վրայ ոչ ոք չէր կասկածում նրանց կենդանութեան ժամանակ: Նրանց մտաւոր տհասութիւնը, նրանց քաղաքական խակութիւնն էր միմիայն, որ մարդիկ գատապարտում էին: Մի և նոյն վիճակին ենթակայ են այժմ «Դաշնակցութիւնը» և նրա կուսակիցները:

—Երկուսի էլ գործունէութեան եղանակը էապէս նոյնն է: Նոյնն է լինելու, հարկաւ, և հետեանքը:

Այս երկու գործիչների մէջ եթէ աչքի ընկնող տարբերութիւն կայ, — դա այն է, որ Արծրունին և նրա կուսակիցները՝ ինչպէս իրանց գործունէութեան, նոյնպէս իրանց անձի, իրանց ստամոքսի նկատմամբ, կատարեալ իղէալիստ էին: — Նիւթապէս նրանց անձը միշտ տուժում էր, երբեմն նրանք պատառ հացին կարօտ էին մնում: Մինչդեռ «Դաշնակցականները», — մասնաւորապէս նրանց ղեկավարները՝ իրանց անձի ու ստամոքսի նկատմամբ, շատ ուշալիք վրայ են կանգնած: Եւ «հայութեան պաշտպանութեան» մասին խորհելիս՝ իրանց անձն ևս չեն մոռանում: — Այսպէս գոնէ ասում են շարունակ չար լեզուները: Ինչ որ ինձ է վերաբերում, — այդ մասին՝ իմ հայեացքը ահա ինչ է:

ԾԶ.

Հայկական առածն ասում է՝ «փեթակին խառնողը՝ մատները մեղրոտում է»: Ս. Գիրքն էլ պատւիրում է՝ «եզի ցուկը (դունչը) կալի միջին մի կապել»:

Ամէն մի հասարակական գործիչ իրաւունք ունի այդ հասարակութեան հաշուապրելու: Եւ եթէ իւր խիղճը թոյլ է տալիս՝ նաև իւր ապագան ապահովելու: Կարող եմ բանը դա չէ. այլ ամենակարեւորը

այն է, որ հասարակութեան ներքին անձր, կուսակցութիւնը, հիմնարկութիւնը նախ և առաջ՝ ունենայ իւր դաւանանքը, իւր ծրագիրը, կանոնադրութիւնը և գիտակցօրէն ու հաւատարմութեամբ իրագործէ նրան, առանց շեղելու, առանց տատանելու և առանց այլ և այլ տէրանց ծառայելու։ Հակառակ դէպքում՝ այն հասարակութիւնը, որի բաղդը ձեր ձեռքին խաղալիք էք շինել՝ վերջ ի վերջոյ, գիտակցութեան կուգայ և տիրական ձայնով ձեր երեսն ի վեր կը գոչէ՝ «աստ կացցես, և ընդ այն մի անցանիցես, այլ անդրէն ի քեզ փըշրեացին ալիք քո»։

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Եկեղեցական ծէսերի, արարողութիւնների մէջ այս և այն բարեփոխութիւնը մտցնելու, սրբազնագործ և ստորին պաշտօնեաների նիւթական վիճակը բարելաւելու, այրիացած քահանաների նորից ամուսնանալու հարցերով՝ վերջերումս մեր մամուլը շատ զբաղւեց և դեռ զբաղւում է աւելի քան թէ ժամանակն էր, քան թէ պէտք էր և անհրաժեշտ։

Ի վերայ այս ամենայնի, մենք կարծում ենք, որ յիշեալ հարցերից ոչ մէկն էլ, իւր ամեն մասով և պարտուպատշաճ ուսումնասիրութեամբ, իրական և գործնական ապացոյցներով տակաւին լուսա-

բանւած չէ։ Այլ ամեն մի գրողի՝ գրեթէ ամեն մի պարբերութիւնից արտացոլում է միմիայն գրողի իրան միակողմանի հակացողութիւնն ու հարցի ըմբռնումը, իւր մասնակի փորձառութիւնը, իւր անձնական ցանկութիւնը, երբեմն էլ.— թող փակագծի մէջ ասենք,— իւր անձնական քմահաճոյքը, կիրքը։

Մինչդեռ վերոյիշեալ հարցերը՝ այնքան էլ թեթեւ հարցեր չեն, ինչպէս սովորաբար կարծւում է մեր մէջ, այլ նրանցից ամեն մէկը, իբրև հասարակական հարց, անմիջական, սերտ կապ ունի ժողովրդի,— հայ մասսայի աշխարհայեացքների, նրանում միս և արիւն դարձած այս և այն գաղափարի հետ, որին վայր ի վերոյ կերպով ձեռք տալուց՝ կարող է փոքր ի մեծ փոթորիկ ծագել բոլորովին անակնունդի կերպով նոյն իսկ ի շնորհս յայտնի կամ գաղտնի գրգռութեան— պրօփակացիայի։

Եթէ նիկօլ պատրիարքը նախատեսէր, որ ս. Գրքի տառասխալներն ուղղելը՝ ահազին աղանդաւորութիւն առաջ պէտք է բերէ Ռուսաստանում, ի հարկէ նա իւր բարի ցանկութեան իրագործումը՝ աւելի պատեհ ժամանակի կը թողնէր։

Մեր ծէսերի և արարողութիւնների մէջ էլ, արդարեւ, կան վերացնելի շատ բաներ, բայց թող դրանք իրանք իրանց վերանան։ Եւ անշուշտ կը վերանան։ Մենք նրանց բռնազբօսիկ կերպով ձեռք չտանք։

Քրիստոնէութիւնը, հայ ազգը, լուսաւորչական կրօնը, գիտութիւնը, լուսաւորութիւնը, ազգի բարեբաղդութիւնը, — ինչ ուզում էք վերցրէք, — մագի չափ չեն տու-
 ժիլ, եթէ որ, օրինակի համար, փոխանակ երեսան ջրի մէջ կոխելու և ըստ Քրիստոսի «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ» ասելու և մկրտութեան խորհուրդը վերջացած համարելու*), քահանան Մաշտոցում սահմանած աղօթքներն ևս կարգայ, երբ այդ աղօթքների, այդ հայրապետադիր կարգերի սիրահարների թիւը չափազանց շատ է մեր մէջ:

Բայց և այնպէս եթէ անհրաժեշտ է հէնց այժմ, մեր այս տագնապալից և արհաւիրից օրերում, յիշեալ հարցերը մեր մէջ արծարծեն և որ և է գործնական արդիւնք ունենան, — արդեօք լաւ չէ՞ր լինիլ, որ այդ առթիւ մի յանձնաժողով կազմէր մեզանում և նրան յանձնէր ինչպէս այդ հարցերի մանրամասն լուրջ ուսումնասիրութիւնը և քննութիւնը, նոյնպէս և ցանկալի բարեփոխութիւնների ուրւագծումը, մշակումը:

Մամուլը, իւր կողմից, ի հարկէ կ'աշակցէր յանձնաժողովին՝ հնար եղածին չափ, արդիւնաւոր կացուցանելու իւր աշխատանքը:

*) Կարծեօք «Մշակի» թղթակիցը:

ԾԽԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

Ա.

Լրագրական թղթակցութիւններից, տեղեկութիւններից, պաշտօնական ծանուցումներից և կենդրոնական ապագայ ժողովին տրւած յանձնարարութիւններից, — մանդատներից՝ երևում է, որ շատ տեղերում ժողովուրդը ցանկութիւն է յայտնում դպրոցների պահպանութեան համար՝ ծխական տուրք սահմանել: Տեղ-տեղ արդէն սահմանած էլ է:

Սակայն երբ հերթը խօսքից գալիս է գործի՝ ժողովրդի ցանկութիւնը թուլանում, չքանում է, նոյն իոկ Բագի նման քաղաքում, որոյ եկ.-ծխ. հոգաբարձութեան պաշտօնական յայտարարութիւնները «ՅԱԿՅԱՆ» օրագրում թէ՛ սեպտեմբերին դպրոցները չեն բացւիլ, եթէ ծխական տուրքը չվճարէ հասարակութիւնը, շատ անմխիթար տպաւորութիւն է թողնում ընթերցողի վրայ:

Բ.

Սկզբունքով միանգամայն համակիր լինելով ծխական տուրքին՝ մենք այնուամենայնիւ, ամիսներ առաջ, «Հովիւ»-ի մէջ պնդում էինք և հիմի էլ պնդում ենք, որ ծխական տուրքի վրայ յոյս դնելով՝ կարելի չէ դպրոցներ բանալ, այն ևս ընդարձակ

ծաւալով: Թէ՛ առ հասարակ հոգաբարձութիւններէ կողմից ամենուրեք՝ մեծ սխալ կը լինի դպրոցների պահպանութեան նախկին եղանակը թողնելով՝ մէկ զլուխ նոր եղանակ սահմանել: Թէ երբեք չպէտք է շանալ ծխական ժողովներում լսած առատ-առատ խոստումներից:

Դառն իրականութիւնը շատ շուտով եկաւ արդարացնել այն ռամկական առածը թէ՛ «փլաւը խօսքերով չի եփւիլ, հարկաւոր է իւղ և բրինձ»:

— Շատ լաւ, բայց հապա ինչի՞ ժողովներում մարդիկ ամեն տեսակ պատրաստակամութիւն ցոյց էին տալիս հոգաբարձութիւններին, խոստանում, յուսադրում էին նրանց: Այս ցաւալի հակասական վարմունքի պատճառը ի՞նչ է արդեօք:

Իմ կարծիքով՝ ահա ինչ:

Գ.

Երբ ծխական ժողով է գումարւում՝ մարդիկ գալիս են իրանց առաջարկած հարցի մասին՝ սառնասրտութեամբ խորհրդակցելու, միմեանց հետ մտքեր փոխանակելու, որպէս զի այս կամ այն գործնական որոշումը կայացնելով անցկենան գնան իրանց բան ու գործին:

Բայց հէնց որ ժողովները բացւում են՝ առաջ են գալիս մի շարք ճառախօսներ: Եւ խօսում են հն, խօսում երկար, շատ երկար: Ուր էր թէ խօսածներն էլ մի բանի

նման լինէր, ժողովի առաջ դրած խնդիրը լուսաբանէր, այս կամ այն գործնական միջոցը առաջարկէր: Քաւ լիցի, ոչ այս և ոչ էլ այն:

Այլ... Մարքսի տէօրիա, Էնգելսի տեսութիւն, Դարվինի սիստեմ, Հէգելի փիլիսոփայութիւն, սօցիալ-դեմօկրատութիւն, բուրժուականութիւն, կղերականութիւն, հողի համայնացումն և այլն,—մի խօսքով՝ իսկ և իսկ Բաբելոնեան խառնակութիւն:

Դ.

Այն ժողովականները, որոնք ճառախօսներից եթէ ոչ առաւել՝ գոնէ նրանցից ոչ պակաս ծանօթ են վերոյիշեալ հեղինակաւորութիւնների և հարցերի հետ՝ հետըհետէ թողնում, հեռանում են ժողովներից: Հեռանում են նմանապէս ժողովականների և այն սուար բազմութիւնը, որ ճառախօսութիւններով չի հետաքրքրւում, սովոր չէ, որ աւելի գործնականութեամբ է անցկացրել իւր օրերը, քան վերացական տեսութիւններով, որ իրան հասկացածի չափ իւր պարտքը սրբութեամբ կատարում է առանց խօսելու, առանց աղաղակելու և որի նպաստներովն ու տուրքերովն է առաւելապէս, որ պահպանւում են մեր եկեղեցիները, հասարակական հիմնարկութիւնները:—Այո, դրանք էլ ճանճրացած, զլւած հեռանում են և էլ ժողովի չեն գալիս:

Մէջտեղում մնում են ճառախօսելու սէր և ընդունակութիւն ունեցողները և նրանց ծափահարողները, որոնք և, վերջի վերջոյ, այնպիսի որոշումներ են կայացնում, որ գուցէ իրանց տեսակէտով շատ լաւ է, բայց ծխականների ամենամեծագոյն մասի ցանկութեան, հասկացողութեան հակառակ է: Վերջապէս հակառակ, անհամապատասխան է նրանց թէկուզ լոկ գրպանին, — գրպան, որ պ. պ. ճառախօսները կամ իսպառ չեն ունենում և կամ այդպիսի դէպքերում, սովորաբար, պինդ փակւած է լինում:

Ե.

Մենշուշտ այսպիսի ժողովներումն են կայացել մեր դպրոցների պահպանութեան համար ծխական տուրքի սահմանումը, որ գործնականութեան մէջ մեծամեծ արգելքների է հանդիպում այժմ: Եւ, մեր կարծիքով, միշտ էլ կը հանդիպի՝ եթէ որ մեր ծխական ժողովները լեզւագարութեան, իմաստականութեան ասպարէզ լինելուց չեն դադարի և այսպէս կամ այնպէս կը շարունակեն դարձեալ ճնշելու, խեղդելու մեծամասնութեան ձայնը, կարծիքը, ցանկութիւնը:

Միտալի միւս կողմը շուռ տանք:

Զ.

Ոչ մի խելքը գլխին մարդ չէ կարող ուրանալ, որ երիտասարդ սերունդը՝ հասարակական այս ու այն գործերում ունի այս ու այն առաւելութիւնը, և այս ու այն ասպարիզում իւր անհրաժեշտութիւնը, նախապատուութիւնը: Ուստի և այդպիսի դէպքերում հասարակութիւնը պարտաւոր է մատնացոյց լինել, ընտրել երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչներին առաւելապէս, որպէս զի գործը լաւ առաջ գնայ, ցանկալի արդիւնք արտադրէ:

Է.

50 տարին անցկացրած՝ նոյն իսկ մասնագէտ ուսուցիչը կարող չէ, օրինակի համար, օրական 3, 4, 5 ժամ պարապել բազմաթիւ մանուկ և պատանիների հետ: Մինչդեռ թարմոյժ՝ նոյն իսկ ոչ մասնագէտ ուսուցիչը՝ աւելի օգտակար կը լինի: 50—60 տարին անցկացրած հերոս գնդապետը, զօրապետը՝ կարող չէ տյլ ևս 20—25 վերստ հեախոտս ընթանալ իւր զինւորների հետ: Կարող չէ բերդի պարիսպին վեր մաքրել:

Հասակն առած կնոջ աչքերը՝ այլ ևս չեն զօրում ասղնեգործութեան ծոպերը, ծալքերն ու հիւսկէնները՝ առաջւայ նման՝ յարդարել և յօրինել, և այլն և այլն:

Ը.

Ոչ մի խելքը զլիսին մարդ կարող չէ ուրանալ, որ հին սերնդի մարդիկ հասարակական այս ու այն գործերում՝ ունին իրանց առաւելութիւնը, այս և այն ասպարէզում իրանց անհրաժեշտութիւնը, նախապատուութիւնը։ Ուստի և այդպիսի դէպքերում հասարակութիւնը պարտաւոր է մատնացոյց լինել, ընտրել հին սերնդի ներկայացուցիչներին առաւելապէս, որպէս զի գործը լաւ առաջ գնայ և ցանկալի արդիւնք արտադրէ։

Թ.

Հինաւորաց, ծեր, նոյն իսկ անյայտ բժիշկը՝ աւելի քիչ մարդ է սպանում, քան նոր սկսնակ՝ նոյն իսկ յայտնի բժշկապետը։

Թշնամու ամրոցներն ու մարտկոցները խլում, տիրում են երիտասարդ զինւորները՝ սակայն գրաւման ծրագրողը, ճակատամարտի ղեկավարողը՝ միշտ ծեր, փորձառու զինւորները, զօրապետներն են լինում։

Դպրոցները, — տարրականից սկսեալ մինչև բարձրագոյնները, — անհրաժեշտ են։ Նրանցում սովորողներից, նրանց դասընթացը աւարտողներից՝ հասարակութիւնը պէտք է օգտուի։

Կեանքը, մարդկային կենցաղավարութիւնը նոյնպէս ունի իւր տեսակ տեսակ դպրոցները, որտեղ սովորողներից, որոց դասընթացը աւարտողներից՝ հասարակութիւնը նոյնպէս պէտք է օգտուի։

— Ո՞ւմ և ինչի՞ համար են՝ նոյն իսկ ծծկերներին յայտնի այս մտքերը։ Հայ ընտրող ժողովրդի համար՝ կասեմ ես՝ ներան, որ թէև խելք ունի, սակայն իւր խելքովը չէ ընթանում, այլ ստրկամտութեամբ, թէ անտարբերութեամբ, թէ հաճոյամոլութեամբ արդեօք՝ խաղալիք է դարձել այս ու այն անհատի կամ խմբակի ձեռին։ Եւ այսպիսով իւր իսկ սեպհական գործերը՝ փոխանակ շինելու՝ քանդում է, փոխանակ յառաջանալու՝ յետ-յետ է գնում։

Միտքս պարզեմ։

Ժ.

Մեր դպրոցները՝ թէ ծխականները և թէ թեմականներն ու ճեմարանը՝ մինչև այսօր պահպանւել են եկեղեցիների և վանքերի նպաստներով, ևս և ժողովրդական տուրքերով, — թոշակադրամներով, նուիրադրամներով։

Առաջին և երկրորդ կարգի արդիւնքներով ուսանող և ուսանողուհիների, այն է ձրիավարների, թիւը, ճիշտ է անհամեմատ շատ է եղել քան թոշակատուների, — այնուամենայնիւ՝ առանց թոշակադրամների անկարելի էր նոյնքան դպրոցներ պա-

հել, որքան որ պահւում էին՝ նախ քան
դպրոցների փակումը:

ԺԱ.

Այժմ, երբ ընդհանուր ծխական տուր-
քի խնդիրն է առաջ դալիս, որ պէտք է
հայթհայթի բոլոր ծխականներից, որ, որ-
քան էլ որ դժւարութիւնների է հանդի-
պում առ այժմ, բայց, — եթէ մեր դժբաղդ
դպրոցների կոյր բաղդը էլի շուռ չտուեց, —
ժամանակին անշուշտ պիտի իրականանայ,
— այժմ, — ասում եմ ես, — աւելի քան ա-
ռաջ անհրաժեշտ է, որ մեր դպրոցների հո-
գաբարձուներ ընտրւին ոչ թէ բացառա-
պէս այս կամ կուսակցութեան, դաւանան-
քի կամ դասակարգի մարդիկ, այլ հայու-
թեան ամէն մի դասակարգին և խաւին
պատկանող մարդիկ:

Որպէս զի այսպիսով ամէն մէկը իւր
շրջանում կարողանայ նպաստել դպրոցնե-
րի բարոյական, մանաւանդ նիւթական շա-
հերին, կարողանայ ժողովրդականացնել
դպրոցը, հսկէ, չթոյլ տայ, որ դպրոցի գո-
յութեանը վտանգ սպառնացող մարդիկ,
մտքեր, գաղափարներ մուտք չգործեն ժո-
ղովրդի մէջ, ազգի մէջ:

Վեր առնենք թէկուզ դպրոցի լոկ նիւ-
թական կողմը:

ԺԲ.

Ինչով որ կուզէք՝ զրազ կուգամ, որ
եթէ ներսիսեան դպրանոցի հոգաբարձա-

կան կազմի մէջ՝ չլինէր պ. Աղէքսանդր
Մելիք-Աղաբեանցը՝ հազիւ թէ դպրանոցը
կարողանար վերջին երկու տարիները իւր
գոյութիւնը պահպանել: Թէպէտ ճիշտ աե-
ղեակ չեմ, բայց հաւատում եմ, որ այդ
հայ բուրժուան կամ իրանից և կամ իւր
դասակարգի մարդիկներից փոքր և մեծ
գումարներ հայթհայթելով՝ կարողացաւ
դպրանոցի փակման առաջն առնել:

Մի և նոյն բանը պէտք է ասել և մեր
միւս դպրանոցների և ճեմարանի մասին,
և և վեհարանի, էջմիածնի միաբանութեան
պահպանութեան մասին: Դրանք էլ մի
կերպ պահեցին և մեր միւս բուրժուանե-
րի աջակցութեամբ:

Բայց սակայն ժամանակակից պոռո-
տախօս մեր գործիչները՝ մեր Մելիք-Աղա-
բեանցներին ոչ միայն արհամարում են,
այլ և անւանարկում են և միանգամայն
անհիմն ու անբարեխիղճ կերպով նրանց
վրայ զանազան էպիտետներ կպցնում:

ԺԳ.

Հէնց այս թերթի մէջ, ուրիշ առիթով,
ես ասել եմ, որ առանց մեր հարուստնե-
րին, առանց մեր վաճառական և հոգևոր
դասակարգի մասնակցութեանը՝ ինչպէս
ցարդ չենք կարողացել, նմանապէս այսու-
հետեւ էլ չպիտի կարողանանք դպրոցներ
հիմնել ու պահպանել:

Ուրեմն եթէ ուզում ենք, որ եղած

դպրոցները կանգուն մնան և նորերը բաց-
ւին՝ հոգաբարձական կազմի մեջ անշուշտ
պէտք է, մտցնենք և՛ հոգևորական և՛ վա-
ճառական և՛ բժիշկ և՛ մանկավարժ և իրա-
ւաբան և արհեստաւոր և գործաւոր:

ԾԽԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁԸ

Ա.

Արդէն մի տարի անցաւ այն օրից, երբ
կառավարութիւնը մեր դպրոցները մեզ վե-
րադարձրեց աւելի ընդարձակ իրաւունք-
ներով, քան թէ նրանց գրաւմանից առաջ
էինք վայելում:

Անցած մի տարումը՝ մեր այն քաղաք-
ների և գիւղերի դպրոցներն և եթ վերա-
բացւեցան, որոնք որ շատ կամ քիչ պատ-
րաստի դրամ ունէին կամ դպրոցների ի-
րանց՝ և կամ տեղական եկեղեցիների ա-
նունով:

Իսկ այդպիսի միջոցից զուրկ եղած
դպրոցներն թէ քաղաքներում և թէ մա-
նաւանդ գիւղերում՝ դեռ փակ են: Եւ բա-
ցանոց պաշտօնական անձն կամ հաստա-
տութիւն չկայ մէջ տեղում:

Բ.

Գալով վերաբացւած դպրոցներին՝ նը-
րանք էլ անկերպարան, անորոշ դրութիւ-
նում են խարխալում իրանց թէ ուսում-

նական և թէ առաւելապէս տնտեսական
մասերովը:

Մի տեղ ուսուցչին դասագին վճարում
են 20, մի այլ տեղ, 30, 40, 50 մինչև ան-
գամ 75 ըուբլի:

Մինչև բարեյիշատակ Մակար կաթու-
ղիկոսի հրատարակած կանոնադրութիւնը՝
ճիշտ այդպէս էր մեր ծխական դպրոցների
վիճակը, որ, ի հարկէ, գովելի չէր:

Գ.

Մեր կարծիքով՝ կառավարութիւնից
դպրոցների յետ ստանալիս՝ մենք պարտա-
կան էինք կամ Մակար կաթուղիկոսի «կա-
նոնք»-ով բացանել մեր դպրոցները մինչև
նոր կանոնադրութեան մշակւելն ու հաս-
տատուելն և կամ ժամանակաւոր ծրագիր
և կոպար,—ուճկի չափ սահմանել և նրանց
բացմանը ձեռնարկել:

Մենք ոչ մէկն արինք և ոչ էլ միւ-
սը: Այլ ամէն բան թողինք հոգաբարձու-
ների հասկացողութեանն ու կամքին,

Իսկ եթէ հոգաբարձուների մեծագոյն
մասը, նա մանաւանդ գաւառներում, դրպ-
րոցական գործում շատ բոբիկ է,—դրա-
նում ոչ կասկած կայ և ոչ էլ նրանց հա-
մար վիրաւորանք:

Դ.

Մեր ընտրւած և ընտրելի հոգաբար-
ձուները, շատ և շատ տեղերում, դեռ այն

պատրաստութիւնը, հմտութիւնը, նոյն իսկ հնարաւորութիւնը չունին, որ իրանք իրանց գլխի կարողանան դպրոցներ բաց անել և կառավարել:

Այլ բաց ի կանոնադրութիւնից, բաց ի ծրագրից, անհրաժեշտ է նաև նրանց ուղղութիւն տալ, նրանց վրայ հսկող պաշտօնական անձինք կամ հաստատութիւններ: Հարկաւոր են բարձրագոյն ինստանցիաներ: Հակառակ դէպքում՝ վերաբացւած դպրոցների հոգաբարձուները՝ երբ իրանց տրամադրութեան տակ եղած գումարներն ծախսեն, սպառեն—կը փախչեն, կը հրաժարւեն:

Ամէն մի գործի մէջ՝ տաք տաք վրայ ընկնողը շուտ էլ կը սառչի: Մեր դպրոցների հոգաբարձուները առհասարակ ամէն տեղ՝ շատ տաք կպան դպրոցական գործին: Երևոյթը իսկապէս ուրախալի պէտք է համարել: Բայց մի մոռանաք, որ ասուպները, —մէտէօրները՝ միմիայն ըռպէական փայլ են արտադրում, այլ ոչ տեական լոյս ու ջերմութիւն:

Ե.

Մենք միշտ այն կարծիքի ենք եղել, որ մեր ծխական դպրոցների պահպանութեան աղբիւրները՝ պէտք է անփոփոխ թողնել: Իսկ դպրոցների թիւը շատացնելու համար՝ այնպիսի աղբիւրներ որոնել և սահմանել, որոնք այս կամ այն կերպով

կապւած են եկեղեցւոյ կամ եկեղեցական հաստատութիւնների հետ:—Այդպիսի աղբիւրների մի քանիսը՝ մենք մեր կողմից արդէն ցոյց ենք տւել «Հովիւ» ի ընթերցողներին:

Դարձեալ՝ մենք միշտ այն կարծիքի ենք եղել, որ մեր ծխական դպրոցները միշտ և հանապաղ եկեղեցւոյ հովանւոյն տակ պէտք է գտնւին և իբրև տարրական դպրոցներ՝ գրագիտութիւն տարածելու նպատակին ծառայեն հայ մասսայի մէջ գլխաւորապէս:

Եկեղեցւոյ հովանի ասելով՝ ես միմիայն հոգևորականներին չեմ հասկանում, այլ ծխականին,—եկեղեցւոյ աշխարհիկ անդամներին, այն է ընտրւած հոգաբարձուներին, ճիշտ այնպէս, ինչպէս սահմանել էր բարեյիշատակ Մակար կաթուղիկոսը:

Զ.

Ոչ մի դէպքում և ոչ մի հանգամանքում չպէտք է մեր ծխական,—և նաև թեմական,—դպրոցներին, այն ուղղութիւնը տալ, ինչին որ ձգտում են մեր ազատամիտ կուսակցութիւններն ու գործիչները: Դրանով մենք մեր ձեռքով կը փակենք մեր դպրոցները:

Եկեղեցւոյ հովանւոյն տակ գտնւելով հոգաբարձական կազմի մէջ մի կամ երկու ընտրովի հոգևորական ունենալով՝ մեր դպրոցները երբեք բխացնող կամ հակաժո-

դովրդական ուղղութիւն չեն ստանալ նախ՝
նրա համար, որ մեր հոգևորականները հա-
կաժողովրդական չեն, և եթէ լինեն ոչինչ
չեն կարող անել իրանց մէկ կամ երկու
ձայնով:

Այլ բան է, եթէ որ աշխարհական հո-
գաբարձուներն ամէն ուրեք իրանց կրթու-
թեամբ և հմտութեամբ միանգամայն ան-
համապատասխան լինեն իրանց պաշտօնին:
Իսկ եթէ այդ այդպէս է, հապա էլ ինչ
խելքով միմիայն դրանց էք յանձնում դըպ-
րոցները: Գործին անպատրաստ պաշտօ-
նէից՝ բաց ի վնասից՝ ուրիշ ինչ կարելի է
սպասել:

Բարեբաղդաբար մենք այդ աստիճան
յոռետես չենք: Եւ համոզւած ենք, որ եթէ
ընտրւած հոգաբարձուները ժողովրդի՝
մարդիկը, նրա իսկական ներկայացուցիչ-
ները լինեն,—նրանք ընտրովի հոգևորական
հոգաբարձուների հետ ձեռք ձեռքի և խելք
խելքի տւած կարող են սիրով և խաղաղու-
թեամբ՝ տարրական կրթութիւնը տարածել
ու զարգացնել մեր մէջ:

է.

Բայց եթէ դուք ուզում էք զուտ աշ-
խարհիկ դպրոցներ ունենալ և նրանց այս
և այն ուղղութեամբ առաջ տանել, փառք
Աստուծոյ, ասպարէզը,—ասում են,—այժմ
ամէնքի համար բաց է:

Թող այս կամ հայ համայնքը, այս կամ

այն ընկերութիւնը, կուսակցութիւնը, ան-
հատը բաց անեն ինչ տիպի դպրոցներ, որ
ուզում են՝ տարրական, միջնակարգ, բարձ-
րագոյն: Եւ թող պահպանեն այն աղբիւր-
ներով, ինչով որ կարող են կամ ուզում
են,—համայնական տուրք սահմանելով, թէ
ուսման վճարներով, թէ համայնքի կողմից
գանձարանին տրւած տուրքից բաժին պա-
հանջելով և այլն և այլն:

Ահա թէ մեր ռամկավարական հերոս-
ները, մեր ժողովրդական ասպետները և
մեր անկրօն լուսամիտները որտեղ պէտք է
գործադրեն իրանց սկզբունքները, իրանց
քաջութիւնները և իրանց լուսամտութիւ-
նը: Այլ ոչ թէ խեղճ հոգևորականների և
հաւատացեալների (եկեղեցւոյ) կոպէկներով
պահպանւող մեր դպրոցների գլխին:

ԿՐԾՆՈՒՍՈՅՑՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ

Ա.

Կովկասեան Ուսումնական Շրջանի հո-
գաբարձուն ուղարկել է օրերումս ի գոր-
ծադրութիւն իրան ենթարկւած դպրոցնե-
րում՝ լուսաւորութեան նախարարի հաս-
տատած և Կովկասի փոխարքայի հաւանու-
թեանը արժանացած «Առ ժամանակեայ
կանոններ», որոց համեմատ պէտք է այ-
սուհետև աւանդւի այլադաւան ազգերի

կրօնը պետութեան միջնակարգ և ստորին դպրոցներում:

Բ.

«Առ ժամանակեայ կանոնների» տրամադրութեամբ այլադաւան ազգեր (ուրեմն և հայերիս) կրօնը պարտադիր առարկայ չէ համարուում պետական դպրոցներում: Եւ նրա աւանդելն կամ չաւանդելն՝ այսուհետեւ կախած է լինելու ծնողների կամքից *), և, թերեւ, նրանց առանձին և յատուկ վճարից, թէպէտ և կանոններում այդ կէտը շեշտած չէ: Այդ կանոնների հետ ընթերցողը կրժանթանայ «Հովիւ»-ի 36 №-ում:

Այստեղ ահա ինչ բանի վրայ ենք մենք ուզում փոքր ինչ կանգ առնել:

*) Ծանօթ. Շնորհաւորում ենք հայ ազատամիտ թերթերի տարած յաղթանակը այս հարցի առթիւ: Շատ և շատ հաւանական է, որ լուսաւորութեան նախարարը «կանոններն» խմբագրելիս՝ ի նկատի և ի յարգանս է առել այն բուն ցանկութիւնը, որ ահա մի տարուց ի վեր արտայայտում էին յիշեալ թերթերը:

Գալով էջմիածնի գլուխ չեկած կենդրոնական ժողովի ցանկութեանը թէ որոշմանը՝ նա էլ կարող է իրան միթիւրեւած համարել՝ տեսնելով, որ թէպէտ Հայոց կաթողիկոսը ժողովի որոշումը խաբանելով՝ կրօնը պարտադիր հրատարակեց ծխական դպրոցների համար, սակայն ահա լուսաւորութեան նախարարը կանխել է ժողովի որոշումը իրագործել պետական դպրոցների հայ աշակերտների վերաբերմամբ: Ծ. յօդ.

Գ.

Ինչպէս մինչև հիմայ, նմանապէս այսուհետեւ էլ կրօնը պետական դպրոցներում աւանդելու են հոգեւորական անձինք, որոց մեծամասնութիւնը դրա համար հարկաւոր պատրաստութիւն չունի դժբաղդաբար:

Վերջերումս Վեհ. Կաթողիկոսը կարգադրել էր, որ ներկայ 1906/07 ուսումնական տարւանից սկսեալ՝ պետական դպրոցների հայ կրօնուսոյցներն՝ ճեմարանը և թեմական դպրոցներն աւարտած քահանաները լինեն:

Բայց կարծեօք, այդ կարգադրութիւնը հէնց այդպէս էլ մնաց՝ թղթի վրայ: Պատճառը պարզ է:

Հարկաւոր թուով մենք չունենք ճեմարանաւարտ կամ դպրանոցաւարտ քահանաներ: Ուրեմն՝ ուղենք չուղենք՝ պէտք է եղածներով բաւականանանք *):

Դ.

Ինչպէս մինչև հիմայ, նմանապէս այսուհետեւ էլ, այլադաւան ազգերի կրօնու-

*) Ծիշտ է, որ մենք չունենք բաւական թուով ճեմարանաւարտ ու դպրանոցաւարտ քահանաներ, որոնք ստանձնէին կրօնի դասաւանդութիւնը պետ. բոլոր դպրոցներում, բայց շատ տեղերում, թէև կան վերոյիշեալ դպրոցներից ընթացաւարտներ, դարձեալ հոգևոր իշխանութեան անտարբերութեամբ կրօնուսուցչութեան պաշտօնը տգէտների ձեռք է ընկնում: Խմբ.

սուցչին դպրոցի վարչութիւնն է նշանակելու՝ մէն մի դաւանութեան հոգևոր իշխանութեան նախընթաց համաձայնութեամբ:

Մինչև հիմայ՝ հայ կրօնուսոյց գոնէ՝ անխտիր նշանակւում էր ամեն մի քահանայ, որ վարչութեանը գիւր էր գալիս, որ իւր անպատրաստութեամբ, իւր ծուլութեամբ և կամ այլ, ոչ գովելի, յատկութիւնով՝ համապատասխանում էր վարչութեան բուն նպատակին, այն է՝ հայ աշակերտների աչքում և ատելի և արհամարհելի կացուցանել հայ կրօնն ու կրօնաւորը:

Ըստ երևոյթին՝ այժմ հայեացքը փոխւած է: «Առ ժամանակեայ կանոնների» 7-րդ պարբերութեամբ՝ մեր կրօնուսոյցներից ևս այսուհետև որոշ ցենզ է պահանջւելու:

Ե.

Եթէ մինչև անգամ ընդունենք, որ այդ պարբերութեան գործադրութիւնը պահանջւելու է,—այնուամենայնիւ ռատեղից գտնենք, հարկաւոր թւով, այնպիսի հոգևորականներ, որոնք կամ «աստուածաբանական բարձր կրթութիւն ստացած լինեն և կամ ուսուցչական կոչում ունեցողներ»:

Ուրեմն՝ Վեհափառ կաթողիկոսի կարգադրութեան նման՝ լուսաւորութեան նա-

խարարի կարգադրութիւնն ևս անգործադիր պիտի մնայ:

Եւ կամ «աստուածաբանական բարձր կրթութիւն ունեցողների» բացակայութիւնը յարմար առիթ կը լինի միջնակարգ դպրոցներից իսպառ վտարել հայ կրօնի աւանդումը:

Գալով ստորին դպրոցների հայ կրօնուսոյցներին,—նրանց էլ շարքը, ըստ առաջնոյն, էլի խտացած պիտի այնպիսի քահանաներով, «որոց հոգևոր իշխանութիւնը կը թոյլատրէ»:

2.

Բայց եթէ ճեմարանաւարտ կամ դրպրանոցաւարտ հոգևորականներ շատ չունենք, գոնէ այդպիսի աշխարհականներ ունենք բաւականաչափ:

Մեր դպրոցների փակմամբ՝ դրանք կրթական ասպարէզը թողել էին:

Այժմ հետզհետէ յետ են դառնում: Եւ շատ էլ լաւ են անում:

Նրանք անհրաժեշտ են մեր ծխական դպրոցների մէջ՝ կրօնի և այլ առարկաների համար:

Սակայն նրանք, նրանց մի մասը, կարող են պետական դպրոցներում ևս կրօնուսոյց լինել: Այսպիսով ահա մենք կարող կը լինենք այդ դպրոցների մուտքը՝ մեր անպատրաստ քահանաների առաջ փակել:

է.

Գալով «Առ ժամանակեայ կանոնները» պահանջին թէ՛ կրօնուսոյցը հոգևորական անձն պէտք է լինի,—այդ պահանջն ևս կարելի է կատարել:

Ահա թէ ինչպէս:

Յայտնի է, որ եկեղ. աստիճաններից՝ առաջին չորս աստիճաններն ունեցողը՝ հոգևորական է համարուում, թէպէտ և իւր ազատ կամքիցն է կախած մինչև վերջը մնալ կամ չմնալ այդ կոչման մէջ:

Հոգևորականի զգեստ հագնելու պարտաւորութիւնից ևս՝ նա զերծ է:

Թող ուրեմն հոգևոր իշխանութիւնը հրաւէր կարգայ մեր ճեմարանաւարտ կամ դպրանոցաւարտ երիտասարդներին՝ կրօնի դասեր ստանձնելու պետական դպրոցներում: Եւ ցանկացողներին չորս աստիճան տալով՝ հայ կրօնուսոյցների մի նոր կօնտիգենդ կազմէ նրանցմով:

Աւելի լաւ կանեն երիտասարդները՝ եթէ իրանք պահանջեն իրանց ցանկութեամբ:

Մի այլ կարծիք բայց միւս անգամ:

Ը.

Բաց ի այն, որ կրօնուսոյցները, մեծ մասամբ պատրաստութիւն չեն ունեցել, այլ նաև հաստատուն ծրագիր էլ չեն ունեցել: Այլ առարկան աւանդել են կամ

ռուսաց կրօնի ծաւալով և կամ իրանց սեպհական ծրագրով:

Ճիշտ է պետական դպրոցների հայ աշակերտների՝ մայրենի լեզւի մէջ ունեցած զարգացումը՝ է որ աննշան է, և է որ շատ տարբեր, բայց և այնպէս կրօնի ընդհանուր ծրագիր պէտք է սահմանել և յառաջադրել կրօնուսոյցներին ի գործադրութիւն: Վերջիններիցս՝ իրանցից կախած կը լինի արդէն այս և այն յապաւումը անել՝ ըստ զարգացման աշակերտների, կամ դասարանի:

Պետական դպրոցների հայ կրօնի ծրագիր ունենալն՝ թոյլատրւած է նաև «առ-ժամանակեայ կանոններով.

Թ.

Սակայն լոկ ծրագիր սահմանելն ու հրատարակելը բաւական չէ: Հարկաւոր է նաև ծրագրի գործադրման վրայ հսկել:

«Առժամանակեայ կանոններ»-ի 2-րդ պարբերութիւնը ի պաշտօնէ իրաւունք է տալիս հոգևոր իշխանութեանը, իւր ներկայացուցիչների միջոցաւ, այցելել կրօնի դասերին, տարեկան հարցաքննութիւններին ներկայ լինել և իրանց դիտողութիւնները, իրանց անմիջական իշխանութիւնների միջոցաւ, որ են թեմակալ Առաջնորդները, հաղորդել՝ դպրոցային վարչութիւններին:

Սակայն ովքեր են հայ հոգևորականու-

թեան տեղական ներկայացուցիչները:—
Փոխանորդներ և գործակալներ.—վարդապետ և քահանայ:

Ձեռք ժխտում, որ դրանց մէջ կը լինեն բանիմաց և զարգացած մարդիկ, որոնք ներկայացուցչութեան գործը՝ կարող են պատուաւոր կերպով առաջ տանել: Բայց նախ՝ որ այդպիսիների թիւը, դժբաղդաբար բիշ է և երկրորդ՝ նրանք կարող են կրօնական և մանկավարժական հմտութիւն չունենալ:

Դրանք,—իրանց անմիջական պարտաւորութիւնների պատճառաւ,—երբեմն չեն կամենալ, երբեմն էլ չեն կարողանալ նաև պատշաճաւոր և անաչառ հսկողութիւն ունենալ կրօնուսոյցների գործունէութեան վրայ:

Ժ.

Բաց ի հսկողութիւնից՝ կան և ուրիշ պարտականութիւններ, որոնք հսկելուց աւելի օգտակար և անհրաժեշտ են: Մեր կրօնուսոյցներին անհրաժեշտ է առաջնորդել, սովորեցնել, ուղղութիւն տալ, հարկաւոր է նրանց համար օրինակելի դասեր խօսել, ժամանակ առ ժամանակ, նրանց համար և նրանցմով՝ մասնական և ընդհանուր ժողովներ գումարել և այլն, հարկաւոր է վերջապէս պետական զպրօցների վարչութիւնների հետ՝ կանոնաւոր կապ և յարաբերութիւն ունենալ, այլ ոչ թէ ա-

մեն բան թողնել պատահական մարդկանց պատահական յարաբերութիւններին:

Այս ամենը գլուխ բերելու համար՝ մեր կարծիքով պէտք է մի նոր հոգևոր պաշտօնէութիւն սահմանել, ըստ օրինակի նախկին թեմական, կամ նոր ծրագրւած շրջանային տեսչութեան:

Բաց ի պետական զպրօցների կրօնուսոյցներից՝ թող այս պաշտօնէութեանը ենթարկւին նաև մեր եկեղեցական ծխական զպրօցների կրօնուսոյցներն ևս: Եւ վերջիներս հաստատւին և արձակւին մեր առաջարկած պաշտօնէութեան վէտօյով, այլ ոչ Առաջնորդի կամ հոգաբարձութեան:

Իւր հերթում, պաշտօնեան, ի հարկէ, ենթարկւելու է իրանից բարձր իշխանութեան կամ իրաւասու մարմնին:

ԺԱ.

Պաշտօնեան հոգևորական անձն է լինելու և, ի հարկէ, բարձրագոյն կրթական ուսում և կրթութիւն ստացած անձն:

Թէպէտև սակաւաթիւ, այնուամենայնիւ մենք էլի ունենք այդպիսի անձինք: Նրանց անուանելու հարկ չկայ. բանիմաց հասարակութիւնը նրանց ճանաչում է և, մեծայոյս ենք, կը գնահատէ էլ, եթէ որ նրանք իրանց մասնագիտութիւնը գործադրեն ժողովրդեան մէջ, կեանքում, այլ ոչ այնպիսի շրջանում, ուր կրօնական գիտու-

թիւնն ու կրթութիւնը խոտուժ, ծաղրուժ են՝ ողջ իրանց կեանքում մի որ և է էական և հաստատուն սկզբունք չունեցող «շատաշրջիկ և խելաշրջիկ» մարդիկ:

Մինչդեռ կրօնական-բարոյական կրթութիւնը մեզ, հայերիս աւելի քան ում և իցէ անհրաժեշտ է այժմ, որպէս զի կարողանանք այս դժոխային ժամանակներում ապրել և գործել և, եթէ հարկ լինի, նաև մեռնել, բայց արդէն որպէս ինքնուրոյն, ազատ և անկախ հասարակութիւն, ժողովուրդ, այլ ոչ որպէս այլոց նպատակներին զոհող ոչխարներ—հոտ:

ԺԲ.

Այն, ոչ մի ազատ կառավարութիւն, ոչ մի ինքնիշխանութիւն, ոչ մի բաղաքական այս կամ այն դաւանանք, ձգտում և կազմակերպութիւն չէ կարող մարդուս մէջ ներշնչել անկախութեան, ազատութեան այն ոգին, ինչ որ ներշնչում, տալիս է քրիստոնէական կրօնը, նրա վարդապետութիւնը—ամբողջապէս հիմնաւոր ազատութեան և սիրոյ վրայ:

Դժբաղդաբար այդ կրօնի էութիւնից և նրա վարդապետութիւնից ոչ մի տեղեկութիւն չունեցող մարդիկ այսօր վեր են կացել և հակաքրիստոնէական գաղափարներ են տարածում մեր ժողովրդեան և նրա մատաղ սերնդի մէջ, միամտաբար, կարծե-

լով՝ որ նրան զէպ ի բարեկեցութիւնն ու բաղաւորութիւնն են առաջնորդում:

Շատ շատերիցը անա մի օրինակ:

ԺԳ.

«Յառաջ» օրաթերթի գրադարանը այս տարի մի գրքոյկ է հրատարակել: Հեղինակը՝ ոմն Կարմելիւկ: Ռսերէնից թարգմանել է Տ. Յ.: Գրքի անունն է «Նոր լեւան քարոզը»:

Սա մի պարօգիտ է Ս. Աւետարանի յայտնի լեւան քարոզին.

Ողորմելի հեղինակը և նրա ողորմելագոյն թարգմանիչն ու հրատարակիչը ծաղրում են այն քարոզը, որ մի կատարեալ բողոք, մի քննադատութիւն է Քրիստոսի ժամանակակից կարգերի և հայեացքների դէմ:

Բայց որովհետև Աստուծամարդը իւր բողոքը չէ արտայայտում ճոճօան, հայհոյալից, շանթալից և որոտնդոտ բառերով (առանց որոց մեր ազատամիտները բողոք և քննադատութիւն չեն հասկանում), ուստի և Կարմելիւկի նման հեղինակներն և նրանց Alter-ego-ներն՝ հեզնում, ծաղրում են այն գաղափարները, որոց պաշտպան և շատագով են համարում իրանք իրանց:

ԺԴ.

Արդ՝ ինչպէս որ տգէտ, անպատրաստ հեղինակներն և գրողներն վարկաբեկ են անում կրօնը միամիտ ընթերցողի աչքում, նոյնը անում են տգէտ, անպատրաստ կրօ-

նուսոյցները՝ դպրոցների աշակերտ-աշակերտութիւնների վերաբերմամբ:

Հարկաւոր է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել դրոցներում ուսանող մատաղ սերնդի կրթութեան, դաստիարակութեան վրայ: Իսկ այս բանը որքան որ ծնողներից է կախւած, նոյնքան և աւելի կրօնուսոյցներից:

Մենք ներկայ ենք եղել կրօնի դասերի, երբ ամբողջ դասարանը հոգեզմայլութեամբ լսում էր կրօնուսուցչին, հրճւանքով պատասխանում նրա հարցերին և հոգւով թաղծում, երբ դասը վերջացած լինելու զանգի ձայնն էր լսում:

Եւ ընդհակառակը, կրօնուսոյցներ ենք տեսել, որոց այդ տխուր տալն՝ մահացու մեղք է:

Հեռու, հեռու այդպիսիները դպրոցներից: Սրանք նրանց տեղը չեն:

Կարծում ենք, որ կրօնուսոյցների համար յատուկ պաշտօնէութիւն սահմանելով և եթ (այլ ոչ գրաւոր կարգադրութիւններ անելով) մենք կարող կրկնենք հայ կրօնուսուցչի վարկն ու նշանակութիւնը մասամբ բարձրացնել նոր սերնդի աչքում:

Գալով պաշտօնեաների թւին, — դա թող որոշեն աւելի ձեռնհաս անձինք: — Մեր կարծիքով ամէն մի թեմ պիտի ունենայ մի այդպիսի պաշտօնեայ, որին և պէտք է վարձատրէ թեմական և եկեղեցական հասոյթներով:

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.	Զէնիաթ—Ղէնիաթ	
2.	Գլխագին	
3.	Ապօրինի զաւակը	
4.	Գինեղև	
5.	Ռաֆֆի «Կայծերը»	
6.	Կացինը քարին կալաւ	
7.	Մտորումներ	
8.	Պատմական ֆաղաւածներ	Ա. պրակ
9.	»	Բ. »
10.	»	Գ. »
11.	»	Դ. »
12.	»	Ե. »
13.	»	Զ. »
14.	»	Է. »
15.	Իսրայէլ Օբին և իր քաղաքական ծրագիրը	
16.	Հայկական հարցի երկրորդ շրջանը	
17.	Հայկական հարցի երրորդ շրջանը	
18.	Հայկական հարցի չորրորդ շրջանը	
19.	Հայկական հարցի հինգերորդ շրջ.	
20.	Հայկական հարցի վեցերորդ շրջ.	30 կ.
21.	Պատմութեան դասերը	15 կ.
22.	Հրապարակախօսական մանրունք	30 կ.

Ա Ս Մ Ն Շ Տ Զ Է Ը

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0191789

